

ANTALYA BİLİM
UNIVERSITY

ANTALYA BİLİM ÜNİVERSİTESİ

ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ANTALYA BİLİM UNIVERSITY

INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ABUIJSS

antalya.edu.tr

Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi yılda 2 kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Türkçe ve İngilizce dillerinde iktisat, işletme, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve kamu yönetimi, davranış bilimleri, maliye, ekonometri, çalışma ekonomisi ve endüstriyel ilişkiler, bankacılık ve finans, insan kaynakları yönetimi, yönetim bilişim sistemleri, sosyal hizmet, uluslararası ticaret ve lojistik, sağlık bilimleri yönetimi, eğitim yönetimi ve ilişkili alanlarda makaleler yayımlar. Dergide yayımlanan makalelerin dil, bilim, yasal ve etik sorumluluğu yazara aittir. Tüm makaleler intihal taramasından geçirilerek yayımlanır. Makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Antalya Bilim University International Journal of Social Sciences is peer reviewed journal published twice a year. It publishes articles both in Turkish and English languages in the fields of economics, business administration, international relations, political science and public administration, behavioral sciences, finance, econometrics, labor economics and industrial relations, banking and finance, human resources management, management information systems, social services, international trade and logistics, health sciences management, educational administration and related fields. The language, science, legal and ethical responsibility of the articles published in the journal belongs to the author. All articles are published after a plagiarism scan. The published contents in the articles cannot be used without being cited.

❖ *Editörler / Editors in Chief*

✚ *Prof. Dr. Ömer TURUNÇ (Antalya Bilim Üniversitesi)*

❖ *Yayın Kurulu / Editorial Board*

- ✚ *Prof.Dr. İsmail Yüksek, yukseki@antalya.edu.tr, Antalya Bilim Üniversitesi*
- ✚ *Prof.Dr. Hamza Kandur, hamza.kandur@antalya.edu.tr, Antalya Bilim Üniversitesi*
- ✚ *Prof.Dr. İbrahim Sani Mert, ibrahim.mert@antalya.edu.tr, Antalya Bilim Üniversitesi*
- ✚ *Prof.Dr. Umut Avcı, umutavcis@gmail.com, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*
- ✚ *Prof.Dr. Abdullah Çalışkan, abduallah.caliskan@toros.edu.tr, Toros Üniversitesi*

❖ *Danışma Kurulu / Advisory Board*

- ✚ Prof. Dr. Ahmet ERKUŞ (Bahçeşehir Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Bekir GÖVDERE (Süleyman Demirel Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Dilek ZAMANTILI NAYIR (Marmara Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Haluk KORKMAZYÜREK (Toros Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Harun ŞEŞEN (Lefke Avrupa Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Himmet KARADAL (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. İsmail CERİTLİ (Antalya Bilim Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU (Süleyman Demirel Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. İbrahim Sani MERT (Antalya Bilim Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Mesut UYAR (Antalya Bilim Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Mustafa Fedai ÇAVUŞ (Korkut Ata Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Nejat BASIM (Başkent Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Selim Adem HATIRLI (Süleyman Demirel Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Tarık OĞUZLU (Antalya Bilim Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Ünsal SİĞRİ (Ostim Teknik Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Sebahattin YILDIZ (Kafkas Üniversitesi)
- ✚ Prof. Dr. Hakan TURGUT (Başkent Üniversitesi)
- ✚ Doç. Dr. Hakkı AKTAŞ (İstanbul Üniversitesi)
- ✚ Doç. Dr. Mine Afacan FINDIKLI (Beykent Üniversitesi)
- ✚ Doç. Dr. Murat ÇUHADAR (Süleyman Demirel Üniversitesi)
- ✚ Dr. Öğ. Üy. İnanç İŞTEN (Antalya Bilim Üniversitesi)

*İsimler, akademik ünvan ve alfabetik sıra gözetilerek sıralanmıştır.
Names are listed in academic title and alphabetical order.*

*Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazarlarına aittir.
Yayınlanan eserlerde yer alan içerikler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.*

All the opinions written in articles are under responsibilities of the authors. The published contents in the articles cannot be used without being cited.

*Makalenin on-line kopyasına erişmek için / To reach the on-line copy of article:
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/abuijss>*

İçindekiler

1.	Elif ÇAKICI Gülise GÖKCE	Max Weber ve Michel Foucault'da İktidar: Karşılaştırmalı Bir Analiz	5-25
2.	Ali TANIŞ	Çalışan Yoksulluğu ve Sosyal Dışlanma	26-43
3.	Vasfiye ÇELİK Serpil EROL	Türkiye'nin Savunma Tedarik ve Lojistik Sistemi Organizasyon Yapısına Model Önerisi	44-65
4.	Burcu KANTARCIOĞLU	Celebrity Endorsement Strategy in Marketing: Turkish Airlines Case	66-82
5.	Bahar OĞUL	Brics-T Ülkelerinde Döviz Kuru Geçiş Etkisi: Panel Eşbütünleşme Testi	83-92

MAX WEBER VE MİCHEL FOUCAULT'DA İKTİDAR: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ*

Elif ÇAKICI**

Gülise GÖKCE***

ÖZ: Toplumsal yaşamın her noktasında iç içe geçmiş halde bulunan iktidar olgusu, sosyal bilimlerin en çok ilgilendiği konulardan biridir. İktidar sorunu, farklı açılardan geçmişte de günümüzde de çok sayıda bilimsel çalışma alanına konu olmuş ve olmaya devam etmektedir. Bu nedenle, "iktidar nedir?" sorusuna verilen cevaplar da çeşitlidir. Bu tanımlar içinde Max Weber'in tanımı artık klasikleşmiş bir tanım olarak kabul edilmektedir. Ancak zaman içinde iktidar olgusu ve bu olguyu açıklamaya yönelik yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın amacı, bir yandan hala konuya ilişkin tüm çalışmalara yön veren Weber'in, diğer yandan da iktidar sorunsalının çağdaş temsilcisi sayılan Michel Foucault'nun perspektifinden iktidar kavramının anlam ve kapsamını karşılaştırmalı olarak analiz etmek ve değerlendirmektir. Daha somut ifade etmek gerekirse; bu çalışma şu sorulara cevap aramaktadır: Weber ve Foucault'nun iktidara yaklaşımlarında ortak noktalar ve örtüşmeler var mıdır? Her iki düşünür arasında metodolojik ve kuramsal farklılıklar nelerdir? Çalışmamızda bu sorular her iki düşünürün eserleri temelinde cevaplanmaya çalışılmaktadır.

Tartışma, her iki düşünür arasında farklı tarihsel-kültürel ortamlarda yaşamış ve farklı entelektüel akımlardan etkilenmiş olsalar da iktidar kavramlaştırmasına ilişkin farklılıklar olduğu kadar benzerlikler de olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İktidar, Michel Foucault, Söylem, Max Weber, Rasyonalizasyon.

Makalenin türü: Araştırma

Jel Sınıflandırması: H80, H83, Y5

DOI: 10.54969/abuijss.1026807

Geliş tarihi: 22.11.2021/ **Kabul Tarihi:** 25.01.2022/ **Yayın Tarihi:** 05.07.2022

POWER IN MAX WEBER AND MICHEL FOUCAULT: A COMPARATIVE ANALYSIS

ABSTRACT: The fact that power is intertwined in almost every aspect of social life is one of the central issues that social sciences is interested in. The question of power has been and remains the subject of numerous scientific studies from different angles. Therefore, the answers given to the question that "what is power?" are various as well. Among these definitions, Max Weber's definition is now accepted as a classic definition. Nevertheless, in time, the phenomenon of power and new approaches to explain this phenomenon have emerged. The aim of this study is to analyze and evaluate the meaning and scope of the concept of power from the perspective of Weber, who is still guiding all the studies on the subject, and of Foucault, who is the contemporary representative of the problematic of power. With more concretely a express; this study seeks answers to the that questions: Are there common points and overlaps in Weber and Foucault's approach to power? What are the methodological and theoretical differences between the two thinkers? In our study, these questions are being tried to be answered on the basis of the works of both thinkers.

The discussion reveals that although both thinkers lived in different historical-cultural environments and were influenced by different intellectual currents, there were also similarities as well as differences in conceptualization of power.

Key Words: Power, Michel Foucault, Discourse, Max Weber, Rationalization.

Type of article: Research

Jel Classification: H80, H83, Y5

DOI: 10.54969/abuijss.1026807

Received: 22.11.2022/ **Accepted:** 25.01.2022/ **Published:** 05.07.2022

* Elif Çakıcı'nın aynı başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

Öğr. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya, elifcakici95@gmail.com, **ORCID:0000-0003-1324-7873

***Prof Dr., Selçuk Üniversitesi, Konya, ggokce@selcuk.edu.tr, **ORCID:0000-0002-3162-0144**

Kaynak gösterimi için:

ÇAKICI, E. ve GÖKCE, G. (2022). Max Weber ve Michel Foucault'da İktidar: Karşılaştırmalı Bir Analiz, Antalya Bilim Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1), ss.5-25. DOI: 10.54969/abuijss.1026807.

1. GİRİŞ

Toplumun neyin belirlediği ve şekillendirdiği sorusunu cevaplama çabalarında Karl Marx'tan bu yana iktidar sorunsalı sosyal bilimcilerin öncelikli uğraş alanını olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern dönem iktidar çözümlerinde ise Max Weber'den sonra öne çıkan bir başka düşünür Michel Foucault'dur. Bu nedenle bu çalışmanın konusunu Weber ve Foucault'nun iktidar anlayışının karşılaştırmalı analizi oluşturmaktadır.

Weber ve Foucault'nun düşünceleri ülkemizde bugüne kadar birçok çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Ancak iktidar kavramına ilişkin kuramsal yaklaşımlar üzerine yapılan çalışmalar arasında genelde interdisipliner karşılaştırmalar sınırlıdır; özelde de Weber'in yaklaşımı ile Foucault'nun bakış açısı arasında henüz karşılaştırmalı bir analiz ve değerlendirme yoktur. Bu çalışmanın amacı, her iki düşünürün eserlerinden hareketle iktidar kavramını ele alış biçimindeki ortak noktaları ve farklılıkları karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktır. Weber ve Foucault'nun araştırma konusu yapılmasının başlıca nedeni, iktidar kavramını ve modern toplumda iktidarın analizini farklı boyutlarıyla ele alıp incelemeleridir.

Weber ve Foucault'nun tarihsel ve kültürel koşulları, yaşam ve etkinlik alanları ve içinde buldukları entelektüel çevre birbirinden çok farklıdır. Weber'in düşüncesini liberal burjuvazinin fikirlerinin etkili olduğu bir toplumsal-kültürel çevre şekillendirirken, Foucault'nun düşünceleri daha çok anti-otoriter ve sol entelektüel bir dünya görüşünden beslenmiştir. Hem bu düşünce akımları arasındaki farklılıklar hem de her ikisinin farklı tarihsel dönemlerde yaşamış olması iktidar olgusuna yaklaşımlarını ilginç kılmaktadır. Çalışmada iki büyük düşünürün metodolojik yaklaşımlarının ontolojik ve epistemolojik arka planlarıyla birlikte incelenmesiyle bu yaklaşımlar çerçevesinde geliştirdikleri iktidar anlayışlarının karşılaştırılarak aralarında herhangi bir örtüşme veya yakınlaşma olup olmadığı sorusunun cevaplanması amaçlanmaktadır. Daha somut olarak bu çalışmada öncelikle şu sorulara cevap vermeye çalışılmaktadır: Weber ve Foucault'nun iktidara yaklaşımlarında ortak noktalar ve örtüşmeler var mıdır? Her iki düşünür arasında metodolojik ve kuramsal farklılıklar nelerdir?

Çalışmamızda Foucault'nun iktidar çözümlemesi ile kıyaslanabilirlik oluşturmak amacıyla önce Weber'in iktidar anlayışı meşruiyet, otorite, rasyonelleşme ve bürokrasi ile ilişkileri temelinde ortaya konmaya çalışılmaktadır. Ardından Foucault'nun iktidara yaklaşımı ele alınıp irdelenmektedir. Ancak Foucault'nun iktidara yaklaşımı ele alınırken burada Foucault'nun ilk çalışmalarından ziyade 70'li yıllardan sonraki "Bilginin Arkelojisi", "Biyopolitikanın Doğuşu", "Hapishanenin Doğuşu", "Cinselliğin Tarihi" vb. çalışmaları esas alınmaktadır. Çalışmanın sonuç kısmında her iki düşünürün yaklaşımları karşılaştırılarak benzerlik ve farklılıkları ortaya konulmaktadır. Çalışmamızın yöntemi, literatüre dayalı bir karşılaştırma ve değerlendirmedir.

2. İktidar Kavramı

İktidar kavramını genel anlamıyla tanımlama çabasına öncelikle sözlük anlamından başlayacak olursak, iktidar, "bir işi gerçekleştirmek için gereken kuvvet, muktedir olma, yapabilme, takat, kudret, erk" şeklinde tanımlanır (Doğan, 2014: 832). İngilizce 'power', Almanca 'macht', Latince 'potestas' ve Fransızca 'pouvoir' kavramlarının Türkçe karşılığı olarak kullanılmaktadır. 'Power' kelimesi ilk bakışta Türkçeye her ne kadar 'güç' olarak

çevrilse de aslında sadece 'fiziksel güç' anlamını taşımaz. Kelime ilk anlamında 'bir şeyi yapma kabiliyeti ya da gücü' olarak tanımlansa da ayrıca 'bir şeyi yapma ya da insanlara yaptırma yetkisi, hakkı' ve dahası 'hükümet idaresini elde bulundurma, hükümet' şeklinde ikincil anlamlara sahiptir (Collin, 2004: 185). İktidar aynı zamanda 'başkalarını kontrol edebilme olanağı' (Sönmezoğlu, 1980: 83) ya da 'insanlara (ya da insan dışı varlıklara) başka bir durumda olsa yapmayacakları şeyleri yaptırma kabiliyeti' (Mclean, 2003: 396) olarak da tanımlanır. Dursun (2002: 91) iktidardan, "başkalarının davranışlarını etkileyebilme, kontrol edebilme ve kendi istek ve arzularına göre yönlendirebilme gücü" olarak bahsederek bu tanımları genişletmiştir. Heywood (2016: 139) da bu ham olguyu 'yetenek' terimiyle açıklığa kavuşturur ve iktidardan "istenilen bir sonucun gerçekleştirilmesi yeteneği" olarak bahseder. Cevizci (2017: 1022) ise iktidarı, "etkide ya da eylemde bulunma imkânı veren hukuki, siyasi ya da ahlaki güç" şeklinde tanımlar.

İktidar ilişkilerinin ortaya çıkışıyla ilgili konular toplum teorisinde her zaman ilgiyle karşılanmıştır. Aristo'dan Marx'a kadar kabul edilen genel sav, insanın doğaya hâkimiyet de dâhil olmak üzere, amaçlarına yalnızca iş birliği yoluyla ulaşma becerisine sahip, toplumsal bir hayvan olduğudur. İnsana özgü bu amaçlar sınırsızca çeşitlendiği için pek çok sayıda toplumsal ilişki biçimi ortaya çıkmaktadır. Etkileşim içinde bulunan insanların oluşturduğu aileden tutun, ekonomi ve devleti içeren biçimlere kadar büyük ve küçük çok sayıda toplumsal ilişki ağları mevcuttur. Oluşan toplumsal ilişkileri birbirinden farklı kılan özellik ise, karşılıkları ihtiyaçların güdüsel olarak daha güçlü olmaları değil, insanın amaçlarına ulaşmasının araçları olarak daha etkin olmalarıdır. Belirli bir iktidar biçimi hiçbir şekilde insanın asli amaçlarından biri olamaz. İktidar, insanın asli ihtiyaçlarını tatmin etmenin örgütsel bir aracı olarak karşımıza çıkar. En genel anlamıyla iktidar, kişinin çevresi üzerinde hâkimiyet kurmak yoluyla amaçlarını kovalayabilmesi ve o amaçlara ulaşabilmesidir (Mann, 2012: 16-17). Talcott Parsons'ın ifade ettiği biçimiyle iktidar, "kişinin ulaşmak istediği amaçlara ulaşmasının, bu amaçlar ne olursa olsun, genelleşmiş bir aracıdır" (1966: 199'dan aktaran: Mann, 2012: 17).

İktidarı amaçların elde edilmesinde kullanılan bir araç olarak görenlerden biri de Adolf A. Berle'dir. Berle, iktidarı, "bir grubun veya cemiyetin kaynaklarını, belirtilen hedeflere ulaşma yolunda kullanabilme kapasitesi" olarak tanımlar. Ayrıca ona göre, iktidar insanın bir özelliğidir. İktidarı ele geçirme içgüdüleri içinde, hisler ve her normal insanın özellikleri de bulunur; her normal insan da bu yoldan geçer ve bir ölçüde iktidar uygular. Bir müddet, bir annenin çocuğu üzerinde uyguladığı iktidar anı kadar kısa veya despot bir imparatorun iktidarı kadar uzun veyahut ikisi arasında herhangi bir ölçüde olabilir. Çocuk bahçesinde, diğerleri üzerinde üstünlük kuran bir çocuk, bir mektepteki talebe, bir dairenin ikinci derecedeki bir müdürü, iş adamları, askerler, ticari imparatorlar, politikacılar ve başvekiller, küçük ya da büyük durumlarda, iktidar uygularlar. İktidar, sadece evrensel bir içgüdü değildir. Aynı zamanda, evrensel bir tecrübedir (1969: 54).

İktidar kavramını "etki" kavramından yararlanarak açıklama eğilimi olduğu görülmektedir. Bu anlayışta, iktidarın en genel anlamıyla, bazı kişiler ya da kümelerin, başka kişiler ya da kümeler üzerindeki etkisini anlattığını söyleyebiliriz. Robert Dahl, iktidar kavramını bu doğrultuda tanımlayanlardandır. Ona göre iktidar, "A'nın B'ye, A'nın müdahalesi olmasaydı yapamayacağı bir şeyi yaptırma yeteneği"dir. (Dahl, 1963'ten aktaran: Akal, 2016: 49). Etki; kaba kuvvet, ceza verebilme yeteneği, servet, saygınlık, sevgi, norm ve değerler vb. çeşitli biçimler altında ortaya çıkabilir. Dahl, iktidarı bu etki faktörlerinden zorlayıcılık yardımıyla tanımlamaktadır. Zorlayıcılık ise, bu tehdide uğrayanların iradelerini

kirabilecek nitelikte yaptırımlar uygulama yeteneği olarak anlaşılmalıdır. İşte, etki kullanımının özel bir hali olan iktidarı genel anlamda ‘etki’den ayıran yaptırımlara başvurma tehditidir (Duverger, 2017: 124). Aynı şekilde, Lasswell ve Kaplan da iktidarı özel bir etki tipi olarak görürler:

“İktidarı, genel anlamda etkiden ayıran, yaptırımlara başvurma tehditidir. İktidar etki kullanımının özel bir hali olup, benimsenilmiş olan belli bir siyasete uyulmadığı için, ya doğrudan doğruya ağır kayıplar verdirerek ya da bu yönde bir tehdit ileri sürerek, başkalarının siyasetlerini etkileme sürecidir” (Lasswell ve Kaplan, 1950’den aktaran: Duverger, 2017: 124).

Lukes de iktidarı “etki” kavramından hareketle açıklamaktadır. Lukes’e göre iktidar, tanımı gereği yukarı olan bir şeydir. En sade biçimiyle iktidar, A’nın, B üzerine, uyguladığı bir şeydir. B’nin çıkarlarının tersi bir yönde, A’nın B’yi etkilemesidir (2016: 27). İktidarı bir etki hali olarak düşünenler genellikle iktidar ve güç kavramlarını birbirinin yerine kullanabilmektedirler. Her ne kadar iktidar ve güç kavramları çoğu zaman bir arada ve birbirinin yerine kullanılıyorsa da sosyal bilimlerde güç ve iktidar aynı şey değildir. Güç, iktidara göre daha somut ve görünür bir olguyu ifade eder. Bu nedenle güç daha algılanabilir bir nitelik taşımaktadır. İktidar, güç kavramından daha kuşatıcıdır. Çünkü her iktidar, salt şekilde olmasa da aynı zamanda bir güçtür ama her güç bir iktidar değildir (G. Gökçe ve O. Gökçe, 2018: 92-93).

İktidar tanımı bakımından literatür oldukça kalabalıktır. Esasen birçok yazar iktidarın zorunlu olarak ‘özü bakımından tartışmalı’ bir kavram olduğunu ileri sürer. İktidarı saf bir sosyolojik bir kavram olarak ele almak mümkün değildir. Çünkü henüz onun neye işaret ettiği konusunda gerçek bir uzlaşmaya varılmamıştır (Barry, 2018: 141). Bu anlaşmazlıkların üç temel kaynağı olduğu söylenir: Sosyal bilimler alanındaki farklı disiplinler, iktidarı tanımlarken ilk olarak, birbirinden farklı iktidar temellerine vurgu yaparlar, örneğin; varlık, statü, bilgi, karizma, güç ve otorite; ikincisi farklı iktidar biçimleri belirtirler, örneğin; etki, zorlama ve kontrol; üçüncü olarak da iktidarın farklı kullanımları üzerinde dururlar, örneğin; bireysel ya da toplumsal amaçlar, siyasal amaçlar, ekonomik amaçlar gibi. Sonuçta, birçok disiplin, onların kuramsal ve pratik ilgi alanına göre iktidarın farklı yönlerine dikkat çekmiştir. Son olarak, sosyal ve siyasal teorinin esasen sosyal ve siyasal düzenin çatışmaya ya da uzlaşmaya dayanan doğası hakkındaki tartışmaları derinlemesine içermesinin, tanımları farklılaştırdığını söyleyebiliriz (A. Kuper ve J. Kuper, 2003: 657). Gordon Marshall ise tanım konusunda bu denli tartışmanın yapılmasını, iktidarın ‘toplumsal tabakalaşmanın merkezindeki kavram’ olmasına bağlamaktadır (1999: 328).

Buraya kadar yapılan tanımlamalar ve açıklamalardan yola çıkarak iktidar kavramının çok geniş bir çerçeveye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu iktidar kavramsallaştırmalarının ortak noktaları “iktidar”ın düzeltme ve ikna etme amacı güden, iktidarı yeniden tanımlama çabaları olmalarıdır. İktidarın “kime verildiğine” odaklanarak, “iktidarın kimin üzerinde kullanıldığı” sorusunu gözden geçirilir. Böylece iktidarın bir ilişki değil, bir “kapasite”, “araç”, “kabiliyet” olduğuna işaret edilir (Lukes, 2016: 40). Haliyle iktidarın insanların üzerinde kullanıldığı olgusu tamamıyla göz ardı edilir. Böyle bir olguyu göz ardı etmemek hatta bizzat bu sorunun üzerine odaklanmak demek bizi modern iktidar çözümlemelerine götürecektir. Bu noktada Weber’in iktidar anlayışı karşımıza çıkmaktadır. Weber içinde yaşadığımız toplumların modernleşme ve rasyonelleşme sürecinde giderek artan bir kurumsallaşma yaşadığını ifade etmiştir (Şengül, 2015: 42).

3. Max Weber'de İktidar Anlayışı

Weber iktidar kavramını, “bir sosyal ilişki içinde, bir aktörün hangi temel dayanırsa dayansın, direnmeyle karşılaşsa bile istediğini yapabilme konumunda olma ihtimali” olarak tanımlamaktadır (2017: 36). Bu tanım her süreçte ve her ilişkide iradesi gerçekleşen faili iktidar olarak görmektedir. Böylelikle insanlar arasındaki her tür ilişki iktidarın kapsamı içine girmektedir. İktidar olgusu toplumsal hayatın gereği olarak yaşamın içindedir, adeta ilişkinin kendisi haline dönüşmekte, geniş bir alanı kapsamaktadır (Lukes, 2006: 715). Dolayısıyla, “iktidar”, sosyolojik açıdan içeriği çok belirsiz bir kavramdır. Bir insanın düşünülebilecek tüm nitelikleri ve düşünülebilecek tüm ihtimallerin bileşkesi, bir bireyi belli bir durumda kendi iradesini zorla kabul ettirme konumuna getirebilmektedir. Bundan dolayı sosyolojik anlamda otorite kavramının daha net olarak açıklanması gerekmektedir (Weber, 2017: 37).

3.1. Kavram Sarmalı: İktidar, Meşruiyet ve Otorite

Otorite “belli içerikteki belli içerikteki bir emre belli bir grup insanın itaat etme ihtimali”dir (Weber, 2017: 37). Otorite iktidarın diğer insanlar üzerinde uygulanmasının her türünü içermez. Otorite bu anlamda boyun eğmenin, basit alışkanlıktan avantajın neredeyse tamamen rasyonel olarak hesaplanmasına kadar çok çeşitli nedenlere dayanabilir. Bu nedenle her gerçek otorite formu gönüllü asgari bir boyun eğişe, yani itaate (gizli nedenlere ve gerçek kabullenişe dayanan) çıkara işaret etmektedir (Weber, 2012b: 331).

İktidar olgusu sadece muvaffak olacak biçimde başkalarına emirler veren birinin varlığına bağlıdır, iktidar olgusu için bir idari organın ve teşkilatın bulunması mutlak şart değildir ama -en azından bütün olağan durumlarda- bunlardan bir tanesinin bulunması gerekmektedir. Bir teşkilatta üyeler üye olmaları bakımından yürürlükteki kurallara yani düzene uygun şekilde teşkilattaki iktidar ilişkilerine tabi olmuşlarsa bu teşkilata *iktidar teşkilatı* olarak nitelendirilebilir. Weber bunu şu şekilde açıklamaktadır (2018: 94; 2017: 38):

“1. Kişinin bir iktidar sahibi olmaksızın başkaları üzerinde iktidar kurabilmesi mümkündür. Örneğin; ailede baba herhangi bir idare organı olmadığı halde iktidar sahibidir. Veyahut kendi bölgesinden gelip geçen kervanlar ile insan ve mallardan haraç alan bir bedevi reisi bölgesinden geçip giden belirsiz, sürekli değişen ve aynı teşkilata mensup olmayan insanlar üzerinde iktidar sahibidir. Kimi durumlarda bu iktidarı kendine bir idari organ gibi hizmet eden maiyetiyle sağlar.

2. Bir idari organa sahip olan bir teşkilat, her zaman (belli bir çapta) iktidar teşkilatıdır. Ancak burada kavram görecelidir. Çünkü normal bir iktidar teşkilatı aynı zamanda bir idari teşkilattır. Yönetiliş biçimi, yöneticilerin nitelikleri, tasarruf olunan nesnelere niteliği, iktidar sahasının genişliği gibi şeyler bir teşkilatın kendine has niteliklerini belirlemektedir. İlk iki olgu (yönetiliş biçimi, yöneticilerin nitelikleri), büyük ölçüde iktidarın dayandığı meşruiyet temellerinin niteliğine göre belirlenmektedir.”

Weber'de otorite kavramı ise, *anlam* ve *meşruluk* nosyonlarıyla ilişkilendirilmiştir. Meşruluk, kabul edilebilir bir anlamdır, ona katılanların gözünde bir toplumsal ilişkiyi üzerinde taşıyan anlamdır. Weber'de her toplumsal ilişkinin otoriteden ileri gelmediği ve dolayısıyla anlam ve meşruluğun yalnızca otorite biçimleriyle ilinti olmadıkları açıkça görülmektedir. Ancak Weber bir otorite biçiminin edinebildiği meşruluk üzerinde özellikle çalışmıştır (Corcuff, 2008: 75).

Weber *itaati*, bir kısıtlamaya tabi olmak olarak görmemektedir. Onun için itaat, hipotez gereği itaat ediliyor gibi yapılan bir düzenin -çünkü bu düzeni veren, itaat edenin

gözünde onu vermekte haklıdır- benimsenmesi yoluyla katılımı ifade etmektedir. Weber’i büyüleyen şey iradi bir itaate yakın olan bu katılımdır. Bu katılımda buyuranın geçerlilik sıfatlarına, dolayısıyla ona atfedilen niteliklere yönelik bir değerlendirme söz konusudur. Weber böylece, politik otoritenin yapay karakterini aydınlatmaktadır. Politikacıların sanatı, bütünüyle, itaat edenleri, bu niteliklere sahip olduklarına ikna etmekten ibarettir. Meşruiyete duyulan bu inanç bir meşruiyet talebine referansla anlaşılmalıdır Kendine itaat ettirme kapasitesine sahip olan otorite, inanç ve temsillere dayanan itaati gerektirmektedir (Fleury, 2009: 91). Bunu Weber’in *“her hakiki otorite ilişkisi içinde asgari bir boyun eğme iradesi taşıır”* sözleri açıkça ortaya koymaktadır (Weber, 1921: 285’den aktaran: Corcuff, 2008: 75).

Weber iktidarı bir ilişki olarak tanımlamaktadır ve iktidarın ortaya çıkış, kurumlaşma ve çöküş koşullarının sınırlarını çizmek amacıyla analizini bu bağın doğasına yöneltmektedir. Güçler ilişkisi olan iktidar, “nüfuz” terimleriyle, bir bireyin diğer bireylerin eylemi üzerindeki eylemiyle ifade edilmektedir. Eşitsiz güç ilişkileri nispeten istikrarsızlaştığından, otorite, bir düzenin yerleşik olma olasılığına gönderme yapmaktadır. Otoritenin bu tanımı, toplumsal bir ilişki içinde kendi istencinin zafer kazanması için “her türlü ihtimal”in olması olasılığına denk düşmektedir. Bu “ihtimal” düzenin meşruiyetine olan inanca dayanmaktadır. Bu durumda sorun, meşruiyete olan inancın üretim koşulları sorunu haline dönüşmektedir. Ayrıca egemenliğe katılma biçimleri ve iktidarın kendini ilişkiyel biçimde nasıl tanımladığını keşfetmek için otoritenin kabul biçimlerini anlamak gerekmektedir. Weber’e göre otorite bir bireyin bir diğeri karşısındaki tavrının uygunluğunun somut olasılığıyla çakışmaktadır. Bundan böyle Weber’e göre otorite doğal bir olgu değil, toplumsal bir yapıdır. Otorite iç karartıcı alışkanlıktan ereklilik bakımından rasyonel saf mülahazalara kadar uzanan uysallığın en çeşitli gerekçelerine dayanabilir (Fleury, 2009: 92). Sonuç olarak, Weber’in otorite kavramı, otorite altındakilerin gönüllü olarak uyum gösterdikleri ve bundan başkalarıyla birlikte genel anlamda yararlandıkları geniş bir iktidar ilişkileri yelpazesıyla bağdaşmaktadır (Lukes, 2016: 158).

Weber’in iktidar ve otorite arasındaki ilişkiler hakkındaki görüşünü dört noktada toplamak mümkündür. Bunlardan ilki, iktidarın kapsamının otoriteden geniş olduğu ve özellikle dar anlamıyla hâkimiyetin içermediği bütün hâkimiyet durumlarını -yani en katıksız biçimi pazardaki tekelci hâkimiyet olan fakat aralarında gayri maddi kıymetlerin değış tokuşu ilişkileri de bulunan çıkarların kümelenmesine dayanan iktidarın biçimlerini- kapsadığı görüşüdür. Weber pazar ilişkilerinde ayrı olarak toplumun ürettiği ilişkileri, bütün koruyucu-korunan arasındaki ilişkileri ve siyasal birimler arasındaki ilişkileri de bunların arasında saymaktadır. İkincisi, Weber’in otoriteye rızanın her türlüşünün yöneticilere dayatılmadığı yönündeki görüşüdür: *“Kural olarak (...) iktidarı (...) devralan siyasal yönetici yönetilenlerle, bağımsız askeri kuvvetin dışında var olan ve yöneticinin yetkilerinin geleneksel olduğu süreçte meşru olduğu inancına dayanan rızaya bağlı bir cemaat yoluyla bağlantı içindedir”*. Bununla birlikte Weber özellikle demokratik otorite biçimleriyle ilişkili olarak realist bir iktidar çözümlemesi eğilimindedir. Weber doğrudan demokrasiyi, idareyi istikrarsız ve muteber kişilerce yönetime dönüşme eğilimi gösteren bir durum olarak görmektedir (Lukes, 2006: 718).

Üçüncüsü; otorite tipinin (bir hâkimiyetin geçerliliğinin nihai gerekçeleri) her özel hâkimiyet durumunda yönetici veya yöneticiler ile aygıt arasında ilişkinin çeşidinin, yönetici(ler) ve yönetim aygıtının yönetilenlerle ilişkisinin çeşidinin ve özgül örgütsel yapısının, yani emir yetkilerinin dağıtmaktaki özgül biçiminin asli unsuru olduğu ve bu

ilişkileri açıkladığı yönündeki görüşüdür. Dördüncüsü ve sonuncusu; Weber'in iktidarın zorlama veya kuvvet biçimindeki nihai rolünün otoritenin uygulanması için vazgeçilmez bir destek olduğu, “çünkü bireylerin çoğunun topluluğun kendilerine dayattığı yükümlülükleri sırf bu yükümlülüklerin ardındaki fiziki zorlama olasılığını bildikleri için yerine getirecek şekilde kurulmuş olma” (Lukes, 2006: 718) niteliğini siyasal topluluğun kurumsal olarak örgütlenmiş bütün öteki cemaatlerden çok daha fazla taşıdığı yönündeki görüşüdür.

Weber iktidar mücadelesinin, toplumsal eylemin her alanına yayılarak, toplumsal yaşamın içkin bir özelliği olduğunu düşünmektedir. O, iktidarı ekonomik çıkarlara ve sınıf yapısına göre tanımlayan Marksist yoruma katılmamaktadır. Weber'e göre iktidar toplumsal eylem temelindedir; bu açıdan da iktidar, kişilerin ya da grupların başkaları karşı çıktığında bile kendi istedikleri şeyleri gerçekleştirebilecek olmalarıdır. Yani iktidar, toplumsal bir ilişkidir. Weber'e göre bireyler salt muhtemel ekonomik kazançları nedeniyle, kendiliğinden iktidar peşinde koşmamaktadırlar: İktidar, ekonomik güç dâhil olmak üzere kendi başına, yani getirdiği toplumsal onur nedeniyle de değerli olabilir. Bunun için tek bir iktidar kaynağı yoktur ve nitekim Weber'in argümanının sonuçlarından birisi de toplumun ekonomik örgütlenmesindeki değişikliklerin otomatik biçimde güç paylaşımındaki değişikliklere yansımamasıdır (Swingewood, 1998: 227).

3.2. Rasyonelleşme ve Büyü Bozumu

Rasyonelleşme kavramı olarak, “geleneksel fikir ve inançların yerini, metodolojik kural ve yordamlar aracılığıyla biçimsel araç-amaç düşüncesinin aldığı uzun vadeli toplumsal süreç” olarak tanımlanmaktadır. Weber'e göre büyü bozumu ve rasyonelleşme, modernliğin ayırt edici özelliklerinin gerçekçi bir biçimde anlaşılmasını sağlayan uzun vadeli dünyasal-tarihsel ve toplumsal bir süreçtir (Giddens ve Sutton, 2016: 40). Weber bu süreci şu şekilde açıklamaktadır (2014: 230):

“Entelektüelizasyon ve rasyonalizasyonun artması, içinde yaşadığımız koşullar hakkındaki bilgimizin artması ve genelleşmesi demek değildir. Ama başka bir şey demektir: İsterse insanın her an öğrenebileceği bilgisi ya da inancı demektir. Yani ilke olarak işe esrarengiz, hesaplanamaz güçlerin karışmadığını, tersine ilke olarak insanın her şeyi hesaplayarak denetleyebileceğini bilmektir. Bu da dünyanın “büyüsünün bozulması” demektir. Artık, esrarengiz güçlerin varlığına inanan vahşiler gibi, ruhları yardıma çağırmak ya da onlara egemen olmak için büyü araçlarına başvurmak gerekmiyor. Teknik araç ve hesaplarla işler hallediliyor. Entelektüelizasyon, her şeyden önce bu anlama geliyor.”

Weber modernliğin dünyasının Tanrılar tarafından terk edildiği görüşündedir. Ona göre, insan Tanrıları kovmuş ve daha önceki çağda tesadüf tarafından olduğu kadar tutku ve bağlılık tarafından, kişisel çekicilik ve kişisel sadakat tarafından, fazilet ve karizmatik kahramanların etiği tarafından yönetilmiş görünen şeyleri rasyonelleştirmiş, hesaplanabilir ve tahmin edilebilir yapmıştır (Cosser, 2015: 214). Ancak dünyanın ve hayat tarzının rasyonel bir biçimde kavramsallaştırılması, irrasyonel öğelerin de rasyonalizasyon sürecine tabi tutulmalarını gerektirmiştir (Çiğdem, 1997: 138). Çünkü bu süreçten kaynaklanan rasyonalite, aynı zamanda irrasyoneldir. Örneğin kendi yaşam standardını güven altına almak için para kazanmak rasyonel ve anlaşılabilir. Fakat para kazanmak için para kazanmak ve ‘kendinde son bulan kar sağlama’ irrasyoneldir. Bu olgu şunu ifade etmektedir: rasyonalizasyonun her örneğinin altına, kaçınılmaz olarak irrasyoneliteni doğuracağı yazılmıştır (Löwith, 1999: 96).

Weber'in geniş ve kapsayıcı bir temayla Batı kültürünün “spesifik ve kendine özgü rasyonalizmi” ve onun özgün kökleri ve gelişimi ile ilgilenmesi onun sosyolojisinin merkezi

konumundadır. Bununla birlikte Weber'in eserlerinde açık bir rasyonelleştirme tanımı çıkarmak zordur (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 136). Weber bu süreci çeşitli kurumsal alanlar açısından belgelemeye çabalamıştır (Coser, 2015: 214). Weber'in çalışmalarında rasyonelleşme terimini farklı şekillerde kullandığı ya da tanımladığı görülmektedir: Bürokrasinin rasyonel örgütlenme biçimi olduğu düşünülebilir, siyaset alanındaysa, Weber'in "rasyonel-yasal otorite" olarak adlandırdığı bir meşruiyet ideal tipi vardır. Eylem teorisinin kendisi de "araç rasyonelitesi" ve "değer rasyonelitesi" dâhil olmak üzere farklı ideal tiplere bölünmüştür. Dolayısıyla rasyonelitenin Weber'in merkezi kavramı olduğu ve rasyonelleşmenin dünya tarihindeki, özellikle de Batı toplumunun gelişimindeki ana eğilim olduğu iddia edilmektedir (Collins, 2017: 88). Bir başka deyişle, Weber'in tezi, Batı dünyasının özgüllüğünün rasyonellikte yatıyor olduğudur (Fleury, 2009: 35).

Weber için rasyonelleşme, sosyal yaşamın gittikçe daha fazla yönünün amaç-araç hesapları ve verimlilik meseleleriyle şekillenmeye başladığı Batı'da ortaya çıkan bir değişim sürecidir. Bu süreç, insanların düşünce ve eylemlerini geleneksel pratiklerin, alışlagelmiş eylemlerin ve duygusal yönelimlerin biçimlendirdiği önceki dönemlerle tam bir karşıtlık içindedir. Weber rasyonelleşmenin sırf kapitalist ekonominin gelişmesi ve onun akılcı muhasebe ile ölçme hususuna duyduğu gereksinimle değil bunun yanında, akılcılığı teşvik eden bilimsel kurumların artması ve örgütün en etkili ve baskın formu durumuna gelen *bürokrasi* aracılığıyla da pekiştiğini ileri sürmüştür (Giddens ve Sutton, 2016: 41). O, rasyonelleşme biçimlerini sistematik bir biçimde incelemiş, toplumsal faaliyetlerin tüm alanlarında (din, hukuk, iktisat, şehir, politika, hatta sanat) bunları aramaya çalışmıştır (Fleury, 2009: 35).

Weber'e göre birbirleriyle olan tarihsel bağlantılarına rağmen ekonomik hayat, hukuk, idare ve dinsel ahlak alanlarındaki rasyonelleşme süreçlerinin tek bir kapsayıcı gelişim içine sığdırılması mümkün değildir. Zira Weber için rasyonelleşme tek bir süreçten ziyade farklı tarihsel kaynaklardan, farklı hızlarda ilerleyen ve farklı çıkar ve değerlerin ilerletilmesinden doğan ayrı ama birbiriyle ilişkili çeşitli süreçlerden oluşmaktadır (Brubaker, 2017: 25).

Weber rasyonelleşmeyi somut olarak tanımlamamıştır (Collins, 2017: 91) ama onu her zaman belgelemeye çalışmıştır. Onun din sosyolojisindeki çalışmaları büyüsel prosedürlerin yerini insanın ilahi olanla ilişkisinin sistematikleşmesinin almasına neden olmuş olan "dinsel yaşamın" aşamalı olarak rasyonelleşmesinin karmaşık ve çapraşık biçimlerinin izini sürmek demektir (Coser, 2015: 214). Öyleyse onun rasyonalizmin ve rasyonelitenin ürünü olan asketik Protestanlık ve modern kapitalizme göreli olarak çeşitli rasyonelite nitelendirmelerine gitmesi de bu çabayı göstermektedir:

"Weber, hem asketik Protestanlığın hem de modern kapitalizmin yanlarını 'rasyonel' olarak defalarca betimler. Dolayısıyla modern kapitalizm, rasyonel (hesaplı ve sistematik) kar arayışı, biçimsel olarak serbest emeğin rasyonel (sistematik ve hesaplanabilir) örgütlenmesi ve rasyonel (kesin, bütünüyle nicel) hesaplama işlemleriyle yürütülen ve rasyonel (kural-bağımlı, öndeyilenebilir) yasal ve siyasal sistemlerle garanti altına alınan pazardaki rasyonel (gayri şahsi ve bütünüyle araçsal) mübadele aracılığıyla tanımlanır. Asketik Protestanlık rasyonel (metodik) özdenetim ve rasyonel (tutarlı) bir kader doktriniyle bireylere empoze edilen hoş görülemez baskıdan kurtulmanın rasyonel (psikolojik olarak etkili ve mantıksal olarak makul) aracı olarak kendini rasyonel (mutedil, vicdani) ekonomik eyleme rasyonel (amaçlarla) adayışla nitelendirilir" (Brubaker, 2017: 14).

3.3. Bir İktidar Aracı ve Alanı Olarak Bürokrasi

Weber iktidarı otorite, meşruiyet gibi kavramlarla ele almıştır. Bunun yanı sıra Weber'in iktidarı ele alışının bir diğer önemi, modern rasyonalizm ile bir iktidar tahayyülünü ima etmesinden kaynaklanmaktadır. Weber iktidarı toplumun rasyonalizasyonunun bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Bürokrasi, rasyonaliteyi ortaya çıkaran örgütsel bir ilişki olarak dikkat çekmektedir. Bürokrasinin; hız, netlik, dosya bilgisi, ölçülülük ve ast-üst ilişkisi gibi özellikleri rasyonaliteye hizmet etmektedir. Weber, yönetim aygıtı ve bürokrasinin bir tahakkümün kurulmasına yol açtığını ileri sürmektedir (Brubaker, 2017: 40).

Weber belirlediği otorite tiplerinden rasyonel-yasal otoritenin uygulamasının en saf tipi olarak kabul ettiği "bürokrasi" ile çalışmalarında yoğun biçimde ilgilenmiştir (2012c: 223). Weber'e göre bürokratik örgüt, modern siyasete, modern ekonomiye, modern teknolojiye biçim veren ayrıcalıklı vasıta. Makine üretiminin el sanatı yöntemlerine üstün olduğu gibi bürokratik örgüt tipleri, bütün diğer yönetim biçimlerine teknik olarak üstündür (Coser, 2015: 212).

Weber, bir örgütün ideal bürokrasi türüne ne kadar çok yaklaşırsa, kurulduğu amaçları gerçekleştirir o kadar etkili olacağını ileri sürmüştür. O çoğu zaman bürokrasileri, rasyonellik ilkesine göre çalışan gelişmiş makinelere benzetmiştir. Ama Weber bürokrasilerin etkisiz de olabileceğini fark etmiş ve pek çok bürokratik işin sıkıcı olduğunu, yaratıcı kapasitelerin uygulanması için pek az fırsat tanıdığını kabul etmiştir (Giddens ve Sutton, 2016: 846-847).

Weber'in, bürokrasilerin pozitif özelliklerini tartışmasına karşın yine de onlara yönelik tutumunda temel bir belirsizlik olduğu gözden kaçmamaktadır. Weber bürokratik idarenin avantajlarını ayrıntılı olarak açıklamış ama, onların sorunlarına da yer yer işaret etmiştir. Onun başlıca korkusu, bürokratik yaşamın tüm yönlerine egemen olan rasyonelleşmenin, bireysel özgürlüğe bir tehdit oluşturma ihtimalinin mevcut oluşudur. Weber bu tehdidi şu şekilde ifade etmektedir:

"Dünyada hiçbir makine, insanların bu aygıtı kadar kesinlikle ve üstelik bu kadar ucuz çalışmaz. ... Rasyonel hesaplaşma... bu bürokratik makine içindeki her çalışanı bir çark dişine ve çalışanın kendisini bunun ışığında görmeye indirger, böylece o, basitçe, kendisini daha büyük bir çark dişine dönüştürmenin yolunu arayacaktır... Bürokratikleşme tutkusunu bizi umutsuzluğa götürür." (Weber, 1968: 1401'den aktaran: Ritzer ve Stepnisky, 2014: 130).

Weber'e göre modern devlet her yerde bürokratikleşmektedir. Bürokratik organizasyon onu denetleyenlerin elinde teknik yönden en üstün *iktidar aracı* haline gelmiştir (Weber, 2014: 338). Devlet, bürokratların yalnızca kendi çıkarlarına hizmet eder görünen özerk bir role bürünmüş ve bürokrasi de kendi içinde giderek daha kalıcı nitelikler taşıyan bir güç biçimini almıştır. Bu, aynı zamanda idarenin tümüyle bürokratikleşmesi halinde kırılması imkânsız görünen bir tür güç ilişkisi kurulmuş demektir. Bürokratik teşkilatlar ya da bunlardan yararlanan iktidar sahipleri, bilgilerini ve niyetlerini gizli tutarak, meslektan yetişmiş olanların üstünlüğünü ve güçlerini artırma çabası içindedirler (Berberoglu, 2014: 24).

Weber'e göre toplumsal teşkilatlanmanın bürokratik biçimi kendini sahip olduğu bu güçler vasıtasıyla toplumu ve içindeki bireyleri kontrol ve tahakküm altına almaya elverişli hale getirmiştir. Bu sonucu olarak da bürokrasi, başarıyla çözülmesi ya da ortadan kaldırılması imkânsız bir siyasi güce dönüşmüştür (Berberoglu, 2014: 27).

Weber toplumun rasyonelleşmesinin olumsuz sonuçları olabileceğinden endişe ederken, bürokratik rutinin ve bürokratik sınıfın yaşamlarımız üzerindeki otoritesinin, bürokratik kuruluşların teknik etkinliği için ödediğimiz bedeller olduğu sonucuna varmıştır (Giddens ve Sutton, 2016: 846-847). Bürokrasinin başlıca avantajı olan sonuçların hesaplanabilirliği, aynı zamanda onu bireysel durumlarla ilgilenmede hantal hatta boğucu yapar. Bu nedenle, modern rasyonelleşmiş ve bürokratikleşmiş hukuk sistemi, önceki adalet sistemlerinin çok iyi uyum gösterdiği bireysel özelliklerle ilgilenmekte yetersiz olmuştur. Weber, Kıta Avrupası'nın hukuk sistemi hakkındaki yazısında, *"Modern yargıç, iddiaların harçla birlikte içine atıldığı ve daha sonra Kanundan mekanik bir şekilde türetilen gerekçelerle birlikte yargıyı geri veren otomatik bir makinedir"* diye ifade etmektedir (Bendix, 1960: 421'den aktaran: Coser, 2015: 213).

Weber modern kapitalizmde bürokrasinin yayılmasının hukuk, siyaset ve sanayinin rasyonelleşmesinin nedeni ve sonucu olduğunu düşünmüştür. Ona göre, bürokratikleşme; sanat, müzik ve mimari dâhil Batı kültürünün bütün alanlarına nüfuz eden eylemin rasyonelleşmesi sürecinin somut, idari bir tezahürdür (Giddens, 2016: 286). Weber bürokratikleşmenin ve daha genel olarak dünyanın rasyonelleşmesinin etkileriyle dehşete kapılmış fakat bir çıkış yolu göstermemiştir. Onun eleştirisi sadece tanısıl nitelikte olmuştur. O, bürokrasiyi, 'sızdırmaz', 'pratik olarak parçalanamaz' ve bir kez yerleştiklerinde yıkılması en zor kurumlardan biri olarak betimlemiştir. Aynı biçimde birey bürokratların, kendilerine bürokrasinin içinde bir kez 'dizgin takıldığında' ondan sıyrılamayacaklarını düşünmüş ve Weber geleceğin bürokratikleşmeye ait olacağı sonuca varmıştır (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 130).

Bununla birlikte Weber iktidara bütünüyle olumsuz bir olgu olarak bakmamaktadır. Ona göre, modern toplumun oluşumunda ve yapısallaşmasındaki her alan ve düzeyi içine alan iktidarın bütünlüğüdür ve bu "demir kafes" den kaçış yoktur (Çiğdem, 1997: 162). Weber, görüldüğü üzere gelecekte zorunluluk alanından özgürlük dünyasına bir sıçrayış olacağına inanmamaktadır. Arada kendisini, insanlığı kendi yaratılış lanetinden kurtaracak bir karizmatik liderin ortaya çıkabileceği umuduna kaptırdıysa bile, o, geleceğin bir "demir kafes" olacağına daha muhtemel olduğunu düşünmüştür (Coser, 2015: 213). Peki, bu karmaşık bürokratik makineyi kim kontrol etmekte ve yönlendirmektedir? Weber, bürokrasinin özünde kendi başına otonom bir güç olduğuna inanmamaktadır; ona göre bürokrasi daha çok, iktidarın bir aracı ve aygıtıdır (Berberoğlu, 2014: 28). Bunu Weber'in "Bürokratik yapı maddi yönetim araçlarının efendinin elinde toplanmasıyla birlikte hareket eder" sözlerinden anlamak mümkündür (2012c: 347).

Sonuç olarak; Weber'in iktidar çözümlemesini rasyonalizm çözümlemesinin bir ürünü olarak görmek mümkündür. Kapitalist üretim sürecinde araçsal akıl çerçevesinde disipline edilen birey, devlet ve bürokrasi tarafından denetlenen bireydir. Bireyin uzmanlaşmış bürokrasi içinde kayboluşu iktidarın rasyonalize edilerek saklanması anlamına gelmektedir.

4. Michel Foucault: İktidarın Mikrofiziği

Foucault, her vesileyle iktidara ilişkin bir kuram geliştirmeyi amaçlamadığını belirtmektedir. Ancak Demirovic (2008) ve Ulama'nın da (2009) belirttikleri gibi Foucault'un çalışmaları, iktidarın etki biçiminin daha iyi anlaşılması ve analizi için kapsamlı ve farklılaştırmış bir yöntemin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Esasen Foucault için temel mesele, iktidarın özüne veya doğasına ait genel sosyopolitik ve spekülatif sorgulamadan ziyade

günümüze ait iktidar süreçlerinin tarihe özgü bir şekilde araştırılmasından ibarettir. Bu özel ilgi, iktidar süreçlerinin tarihe özgün işleyiş biçimlerinin ve biricikliğinin şimdiye dek hakkıyla araştırılmamış olduğu ve bu eksikliğin de sadece kuramsal bir eksiklik olmayıp aynı zamanda bir politik mesele de olduğu fikrinden kaynaklanmaktadır (Lemke, 2016: 88).

Foucault geçmişe dönük bu yorumunda iktidarın kendine has bir araştırma alanını işgal etmemesinin siyasi ortamdan kaynaklandığını söylerken bir yandan kendisinin de farkında olmadan hep iktidar sorunu peşinde olduğunu dile getirmektedir (2016b: 65).

“Bana göre iktidar açıklanması gereken şeydir. Ne zaman çağdaş toplumların yaşadıkları deneyimler ya da yapmış olduğum araştırmalar üzerine düşünsem, “iktidar” sorunuyla karşılaşıyorum. Tarih felsefesi olsun, genel toplum ya da siyaset kuramı olsun, kuramsal sistemin hiçbir zaman açıklayamadığı bir sorundur bu. Delilikle ilgili sorunların, tıbbın, hapishanenin içerisinde var olan işleyişine benim de tanık olduğum bütün bu iktidar mekanizmalarını, iktidar ilişkilerini kim açıklayacaktır? İktidar ilişkileriyle ilgili, hala kavranılmamış olan bu sorun kümesi, benim için açıklanması gereken bir şeydi; bu yüzden, onunla baş etmeye çalıştım.” (Foucault, 2004c: 156).

Bu noktada Foucault'nun çalışmalarını diğer iktidar çalışmalarından ayıran tarafın kuşkusuz onun iktidar kavramını öncekilerden farklı şekilde ele alması olduğu söylenebilir. Foucault iktidar sorununu hukuki-kurumsal modeller temelinde ele alan geleneksel yaklaşımın formülasyonu yerine, öznelerin bedenlerine ve hayat tarzlarına iktidar tarafından nüfuz eden somut yolları analiz ederek ele almıştır. İktidar sorununu “iktidarı meşru kılan şey nedir” şeklinde tamamen hukuksal ya da “devlet nedir?” şeklinde tamamen kurumsal modellere dayanarak ele alan geleneksel yaklaşımı tartışan Foucault, hukuku bir model ya da kod olarak kullanmadan iktidarı analiz etme uğraşındadır. O üniter bir devlet teorisi geliştirmek yerine egemenliğin teorik ayrıcalığından sıyrılma çağrısında bulunmaktadır (Agamben, 2001: 14). Mevcut çalışmalar hem görünür hem görünmez hem mevcut hem gizli, her yeri kuşatmış, iktidar dediğimiz bu muammayı tanımamızı sağlamak açısından yetersizdir. Kuşkusuz, devlet teorisi, devlet aygıtlarının geleneksel analizi, iktidarın işleyişini ve uygulama alanlarını her yanıyla ortaya çıkaramamaktadır. Bu aslında iktidarın ne olduğunu hala tam olarak bilmememizden kaynaklanmaktadır (Foucault, 2016a: 36):

“Günümüzde şu çok meçhuldür: İktidarı kim uygulamaktadır? Nerede uygulamaktadır? Günümüzde kimin sömürdüğü, karın nereye gittiği, kimin ellerine geçtiği ve yeniden nereye yatırıldığı aşağı yukarı bilinmektedir, oysa iktidar... İktidarı elinde tutanların yöneticiler olmadığı iyi bilinmektedir. Ama ‘yönetici sınıf’ kavramı ne çok açıktır ne de yeterince işlenmiştir. ‘Tahakküm kurmak’, ‘yönlendirmek’, ‘yönetmek’, ‘iktidar grubu’, ‘devlet aygıtı’ vs.; burada analiz edilmeyi bekleyen nosyon oyunu vardır. Aynı şekilde, iktidarın nereye kadar, hangi araçlarla ve çoğunlukla önemsiz hangi hiyerarşi, denetleme, gözetleme, yasaklama, zorlama mercilerine kadar uygulandığını bilmek gerekir” (Foucault, 2016a: 36).

Foucault geleneksel siyasi kuramın tersine ‘iktidarın üretkenliği’ üzerine çalışırken, iktidar sorununu keşfetmektedir (Lemke, 2016: 90). Bu keşif şimdiye kadar kullanılmış olan çözümleme araçları ve kavramsallaştırma biçimlerinden farklı bir bakış açısına yol açmıştır. Foucault iktidar konusunda geleneksel iktidar anlayışından duyduğu kuşkuları her defasında dile getirmiş ve yeni bir iktidar teorisinden ziyade, bir ‘iktidar analitiği’ oluşturmayı önermiştir (2016g: 122-123).

Foucault'nun yaklaşımında her zaman iktidarın nasıl uygulandığı ve iktidar uygulandığında nelerin olduğu soruları, iktidarın ne olduğu ya da nereden kaynaklandığı gibi

sorulardan önde gelmektedir (Smart, 2002: 70). Foucault, 1976 tarihli dersinin başlangıcında 1970-71'den sonra üzerinde durduğu konunun iktidarın 'nasıl'ını incelemek olduğunu söylemiştir (2018: 37). O, bir iktidar paradigması tanımlamak yerine, farklı iktidar mekanizmalarının toplumda işleyiş tarzını açıklamak, bu çerçevede bedenlerimizin, gündelik yaşantılarımızın, arzularımızın, söylemlerimizin kendi aralarında koordineli bir şekilde iktidar sistemlerine nasıl bağlandığını bilmek istemektedir (2016c: 185). "Nasıl" sözcüğü, Foucault'nun iktidar kavramının anahtarıdır. Çünkü ona göre, "Kim benim için karar alıyor?", "Kim beni bunu yapmaktan alıkoyup şunu yapmamı söylüyor", "kim iktidarı uyguluyor" soruları ancak 'nasıl' sorunu çözüldüğünde yanıtlanabilecektir. Bu yüzden, Foucault, sadece iktidar tematiklerinin eleştirel oluşturulmasına çaba gösterecektir (Barrett, 2004: 188-189).

4.1. İktidarın 'Her Yerde'liği

Foucault'nun iktidar yaklaşımında, iktidar ilişkilerinin bir bünyede yığılaştığı ya da bir şeyden kaynaklandığı yer, mekân, yapı ya da kurumdan bahsetmek mümkün değildir. Ona göre iktidar tüm toplumsal dokuya yayılmıştır. İktidar ilişkilerinden arınmış ya da kurtarılmış bir bölgeden bahsedilemez. Çünkü "İktidar her yerde hazır ve nazırdır" (2007). İktidar bireyler ya da gruplar tarafından birbirlerine uygulanan bir eylemler ağı olduğu için ancak uygulandığı takdirde iktidardan söz etmek mümkündür. İktidar belli kişilere özgülenmiş olmaktan uzaktır: İktidar, toplumda iktidar ilişkilerinin var olduğu sayısız noktada varlık bulmaktadır (Koloş, 2016: 126; Gökce, 2017: 18). Akal'a (2016: 348) göre iktidar kavramının çok esnekleştirilmesi, sınırlarının çok genişletilmesi, iktidarın parçalanması diye adlandırılabilir bir düşünsel çabaya denk düşmektedir. Dolayısıyla bu çaba sonuçta iktidarın her yerde olduğu, her yerden geldiği düşüncesine ulaşacaktır. Foucault'nun bu iktidar anlayışı, insani olan her şeyle özdeşleşerek, deyim yerindeyse atomlarına ayrılmaktadır.

Foucault'ya göre iktidar, kendi örgütlenmelerini kendileri oluşturan, güç ilişkilerini dönüştüren, güçlendiren ya da tersine çeviren bir süreç ve bu güç ilişkilerini etkili kılan stratejiler olarak anlaşılmalıdır. İktidarın her yerdeliği, iktidarın bir noktadan ötekine uzanan her ilişkide üretilmesinden dolayıdır. Her yerdelik, iktidarın her yeri kuşattığını değil de her yerden çıktığını ifade etmektedir (Canpolat, 2005). İktidar sayısız noktadan çıktığı için her yerdedir.

Foucault'ya göre iktidar farklı kişiler ya da kurumlar arasında dolaşımında olduğu için kimseye de ait değildir. İktidar, homojen bir egemenlik olgusu -bir bireyin ötekiler üzerindeki, bir grubun ötekiler üzerindeki, bir sınıfın ötekiler üzerindeki egemenliği- olarak ele alınmamalıdır. İktidar, çok yukarıdan ve çok uzaktan bakılması dışında, ona sahip olan ve yalnızca onu elinde bulunduranlarla, ona sahip olmayan ve ona katlananlar arasında paylaşılan bir şey değildir. İktidar dolaşımında olan zincir biçiminde işleyen bir şeydir. Şurada ya da burada yeri belirlenemez. Hiçbir zaman birilerinin elinde değildir. Bir zenginlik ya da mal gibi sahiplenilemez. İktidar, uygulanır, dolaşımında bulunur ve ağ oluşturur. Bu ağ üzerinde bireyler dolaşmakla kalmazlar, sürekli olarak bu iktidara katlanmak ve iktidarı uygulamak zorundadırlar. Bireyler iktidarın aracı olurlar: İktidar bireylerden düz geçiş yapar, onlara uygulanmaz. Dolayısıyla "hepimizin bedeninde iktidar vardır" ve iktidar bedenimizden geçiş yaparak yayılmaktadır (2018: 43).

4.2. Aşağıdan Yukarıya İktidar

İktidarın aşağıdan yukarıya oluşu, onu yukarıdan aşağıya uygulanan bir fenomen olarak analiz etme eğilimini reddeden Foucault'nun yaklaşımlarından biridir. Burada "yukarı" ile devlet gibi makro kurumlar, "aşağı" ile mikro alanlar ifade edilmektedir. Foucault'ya göre örneğin devleti, iktidarın merkezi üssü olarak almak ve oradan hareketle toplumdaki iktidar ilişkilerinin belirlendiğini varsaymak, iktidarın merkezsizliği ve aşağıdan yukarılığı nedenleriyle hatalıdır (Koloş, 2016: 132). İktidarın her yerde olması, merkezden yayılacak, aşağıda nereye kadar uzandığını ne ölçüde çoğaldığını ne ölçüde toplumun öğelerine dek sürdüğünü görmeye çalışacak bir iktidar sonucuna varılmasını düşündürmemelidir. İktidarın aşağıdan yukarıya doğru çözümlenmesi gerekmektedir. Yani sonsuz-küçük mekanizmalardan yola çıkarak; -ki bunların kendi tarihleri, kendi yörüngeleri, kendi teknik ve taktikleri vardır- ardından, kendi mantıklılığı ve bir anlamda kendi teknolojisine sahip olan bu iktidar mekanizmalarının giderek genelleşen mekanizmalar ve global egemenlik biçimleri tarafından nasıl sarmalandığını, dönüştürüldüğünü, yer değiştirildiğini ya da yayıldığını görmek gerekmektedir. En alt düzeylerde iktidar olgularının, tekniklerinin, usullerinin nasıl etkide bulunduğu incelenmelidir. Bu, usullerin nasıl yer değiştirdiğini, yayıldığını ama özellikle global olgularca nasıl kuşatıldığını ve daha genel iktidarların ya da ekonomik çıkarların hem özerk hem de sonsuz-küçük olan bu iktidar teknolojilerinin oyunu içerisine nasıl sızdığını göstermelidir (Foucault, 2018: 44).

Foucault iktidarın aşağıdan yukarıya geldiğini belirtirken, onun yukarı tarafından kolonize ya da ilhak edildiğini de sözlerine eklemektedir. Kolonize etmeyi bir anlamda alanına katmak olarak anlamak mümkündür. Devlet-etkin kolonizasyonunu Foucault'nun "Hapishane'nin Doğuşu"nda verdiği örnek somutlaştırmaktadır. Foucault bu kitabında 18. ve 19. yüzyıllarda kapatmaya dayanan bir cezalandırma sistemine geçildiğini, ancak bu cezalandırma sisteminin daha önce başka yerlerde gelişmiş olduğunu söylemektedir. Foucault'nun hapishaneyi ceza adaleti tarihinde insanlığa atılan bir adım olarak nitelenmesi, onun hapishaneler kurulmadan önce yaslandığı ve insan ilişkilerinde kaynağını bulan bir oluşuma öncelik verdiğini göstermektedir. Foucault bu hal için kolonize etme deyimini kullanmaktadır. Böylece Foucault, devlet-etkin kolonizasyon bağlamında yerel iktidar pratiklerinin yani aşağının, genel iktidar ile yani yukarı tarafından belirlendiği önermesine şiddetle karşı çıkmaktadır (Koloş, 2016: 132-133). Aşağıdaki iktidar ilişkileri bir biçimde devletleşerek yukarıda toplanmaktadır ve yukarı, aşağıdaki iktidar ilişkilerini devşirmektedir. Bu devşirmenin yönü ise stratejik olarak belirlenmektedir (Foucault, 2011b: 79).

4.3. Disiplinci İktidar

"Hapishanenin Doğuşu" 1975 yılında yayınlanır ve daha önce yaşanmış olan hapishane isyanlarıyla bariz bir şekilde ilişkilidir. Başlığın vadettiğinden farklı olarak çalışmanın merkezinde 'hapishanenin doğuşu' yer almamaktadır. Bundan ziyade Foucault, cezalandırma pratiklerinin tarihsel değişimine dayanarak 18. yüzyıl sonunda ve 19. yüzyıl başında meydana gelen, sonunda tamamen yeni bir iktidar uygulama biçimlerinin ortaya çıktığı karmaşık bir toplumsal dönüşüm sürecini izlemeyi tercih etmektedir. Bu iktidar uygulama biçimleri Foucault'ya göre, bugüne dek etkili olmuşlar ve hapishanenin süreğenliğini ve sağlamlığını bütün eleştirel karşı çıkışlara ve krizlere rağmen garantilemişlerdir. Bu nedenle hapishanenin tarihi aynı zamanda 'şimdinin tarihi'dir (2006b: 37).

Araştırmanın hareket noktası, 18. yüzyıldan 19. yüzyıla geçişte Fransa'da bedene uygulanan cezanın niçin görünürde "bedensel olmayan" hapis cezasından ayrıldığı sorusudur (Foucault, 2006b: 306). Yani araştırma, 18.yüzyılın sonunda Avrupa'da ortaya çıkan yeni ceza

ve disiplin düzenini irdelemektedir. Kralın iktidarını korku salarak sağlamlaştırması için gösteriye dönüştürülen azap çektirme cezasının yerini yeni sistem almaktadır. Bu sistemin temelini varlık nedeni ıslah etmek olan yargıçların otoritesinde gerçekleşecek kamusal tartışma oluşturmaktadır. Cezanın infazı ayrı idareye devredilmiş ve bedensel ceza herkese eşit hale gelmiştir (Bidet, 2016: 30).

Foucault'ya göre hapishanenin doğuşu, cezanın yoğunluğunun azaltıldığını belirtmekten ziyade cezai amaçlarla ve yöntemlerde bir değişikliğin olduğunu göstermektedir. Burada iki argüman ortaya çıkmaktadır. Birincisi, hapishane ta başından beri hukuki bir özgürlükten men etme ediminden fazladır: Hapis, yalnızca tutuklayıp cezalandırmaz, aynı zamanda terbiye eder ve iyileştirir de. Hapishane, yalnızca cezayı uygulamakla kalmayıp onu ayrıca (erken tahliye, iyileştirme hapsi, yarı zamanlı serbestlik gibi yollarla) tekrar düzenleyebilen ve tadile edebilen, hukuk aygıtının altında ve onun için kurulan bir alt-hukuk biçimidir. İkinci argüman ise, hapishanenin kapitalist üretim sisteminin ekonomik zorunluluklarından kaynaklanamayacağıdır. Hapishane hiçbir şekilde doğrudan kazanç getirmez ve iş gücünün hareketliliğini engellemeye yaramaktadır (2006b: 307). Ekonomik olan aynı anda hem doğrudan hem de dolaylı olarak nüfuz etmektedir. Yani hapishanenin 'artı değeri' ekonomik bireylerin imal edilmesini içermektedir. Hapishane çalışmasının amacı, meta üretimi değil bundan ziyade uysal ve yararlı öznelerin üretimidir. Hapishanenin amacı, makinenin kullanılması değildir, bilakis kendisi zorla dönüştürme aygıtıdır. Meta üretimi amaçlı endüstriyel makine, yararlı bireyleri "hazır hale getiren" hapishane makinasına karşılık gelmektedir. Sonuçta hapishanedeki çalıştırmanın ekonomik bir etkisi varsa, bu onun endüstriyel bir toplumun genel ölçütlerine uyan mekanik hale getirilmiş bireyler üretmesinden kaynaklanmaktadır (Foucault, 2006b: 171).

Foucault'nun çözümlemesi, bedene dayanan, onu parçalara ayıran, hareketlerini hesaplayan ve davranış biçimlerini yöneten bir iktidar biçimi üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu iktidar biçimi, amacı bedenin gücünü etkili bir biçimde kullanılabilen diye onu terbiye etmek olan bir dizi teknik ile işlemektedir. 17. ve 18. yüzyıllarda giderek tüm toplumsal bünyeyi istila eden bu teknikler bütünü Foucault için "disiplin" olarak adlandırılmaktadır. Disiplinler, yalnızca hukuk biçimlerini mikro düzlemlere yaymakla kalmayan, hukukun sınırlarını da yavaş yavaş ortadan kaldıran bir nevi karşı hukuktur. Bu yüzden Foucault'ya göre, iktidar ilişkilerinin temellerini oluşturan hukuk değil, disiplindir (2006b: 164). Disiplin ne kurumlarla ne de aygıtlarla ilişkilidir ne sadece hukuki veya ekonomik gerekçelere atfedilebilir ne de baskıcı veya ideolojik etkilere indirgenebilir: O bir iktidar tipi, iktidar icra etmenin bir tarzı olup, koskoca bir aletler, teknikler, usuller, uygulama düzeyleri, hedefler bütünüdür. Disiplin altına alma teknolojisi, tabi kılınabilecek, yararlanılabilecek, yeniden biçimlendirilip mükemmelleştirilebilecek bir bedeni hedef almaktadır. Bastırıp gizlediğinden çok, algılama biçimleri ve teamüller oluşturmakta, inşa etmektedir. Kölelik ve serflik gibi geleneksel egemenlik biçimlerinin tersine disiplin hem ekonomik faydasını artırma amacıyla hem de politik tutsaklığını azaltmak amacıyla bedenini yeğlinliğini çoğaltmaktadır. Disiplin, bedenini ekonomik faydasını yüksek düzeylere çıkardığı gibi, bedeni politik olarak tabi kılan, özgün bir iktidar teknolojisini tesis etmektedir (Lemke, 2016: 110).

Bu soybilimsel proje içerisinde hapishane hem paradigmatik hem de istisnai bir pozisyona sahip olduğundan kilit bir rol oynar. Hapishane, bir yandan diğer pek çok toplumsal alanlarda da dayatılan iktidar teknolojisini kendi içerisinde somutlaştırılması nedeniyle örnek niteliğinde bir öneme sahiptir. Hapishane, toplumun tamamına nüfuz eden

ve toplumun kendisini bir hapisaneye çeviren mekanizmanın bir parçasıdır. Buna ilaveten toplumun bir “hapisane takımadası” olarak inşa edilışı hapisanenin toplumsal kabulünün ön koşuludur. Öte yandan hapisane, disiplinin sürekliliğinde özel bir yere sahiptir. Okul veya fabrikadan, hastaneden veya ordudan daha fazlası olarak hapisane, disipline dayalı diğer kuşatma prosedürlerini en uçlara taşıyan disiplinlerin bütünüdür. Foucault, hapisane örneğinin kendisinin, modern toplumların genel karakteristiği sayılan bir iktidar teknolojisi üzerinde analitik açıklıkla çalışmaya izin verebileceğini varsaymaktadır (Lemke, 2016: 132).

4.4. Biyo-İktidar

Modern zamanlarda iktidar artık bir refah sorunudur; bedeni en verimli şekilde denetimi altına almaya çalışan “refah stratejileriyle” yaşam üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır. Yaşam tam anlamıyla hükmeden iktidarın bu türü hem birey hem de toplumun okullar, kurumlar, aileler, aşk ilişkileri gibi çeşitli alanlarındaki yaşamların hesaplanmış bir yönetimi projesiyle gündeme getirilmiş olan biyo-iktidardır. Biyo-iktidar, topluma ait belli kayıtları (doğum oranları, kamu sağlığı, hastane sayısı, barınma, göç vs.) en faydalı duruma getirmeyi amaçlamaktadır (Tekelioğlu, 2003: 173).

Foucault biyo-iktidar kavramını ilk kez 1974'te verdiği bir derste kullanmış olsa da kavramı sistematik olarak 1976'da *Collège de France*'da verdiği derslerde (2018: 249) ve “*Cinselliğin Tarihi*” kitabının ilk cildinde kullanmaya başlamıştır. Foucault 1980 sonrası “*Cinselliğin Tarihi*” eserine yoğunlaştığı ve iktidarın bu alandaki kullanımlarını ortaya çıkardığı yıllarda, araştırmasının son boyutu olan “biyo-siyaset” kavramına; insanın doğal hayatının gittikçe biraz daha fazla iktidar hesapları ve iktidar mekanizmalarına dâhil olmasına taşımıştır (Agamben, 2001: 157). Bu çalışmada Foucault “biyo-iktidar”la egemen iktidarı kıyaslarken, iktidarın çeşitli mekanizmalarının analitik ve tarihsel sınırlarını çizmeye çalışmıştır (2007: 36):

“Tasarruf artık bu iktidarın en önemli biçimi olmaktan çıkıp boyun eğdirdiği güçleri kışkırtma, güçlendirme, denetleme, gözetleme, en iyi hale getirme ve düzenleme şeklinde çalışan işlevlere sahip olan parçalar içinde yalnızca bir parça haline gelme eğilimindedir: Güçleri sekteye uğratmak, onları ortaya koymak ya da yok etmek yerine onları üretmenin, bütmenin ve düzene sokmanın peşine düşen bir iktidar”

Egemen iktidarın biyo-iktidarla birleşmesini siyasetin kendi içinde geçirdiği bir değişim şeklinde yorumlamamak gerekmektedir. “Hayatın tarihe girişi”, insan bedeni hakkındaki tıbbi ve bilimsel bilginin artışının yanı sıra 18. yüzyıldaki tarımsal üretimin ve sanayinin büyümesinin bir göstergesiydi. Biyolojik olan, tarihsel olan üzerindeki baskısını salgınlar, hastalıklar ve kıtlık biçiminde gösterirken, artık hayat üzerindeki görelî denetime izin veren teknolojik, bilimsel, toplumsal, tıbbi yenilikler hiç olmadığı kadar fazlalaşmıştı. Böylelikle hareket için gereken alanda, söz konusu alanı düzenleyip genişleten iktidar ve bilgi yöntemleri, yaşam süreçlerine karşı sorumluluk alıp onları denetlemeye ve dönüştürmeye girişmektedir (Foucault, 2007: 142).

Foucault, egemen (hükümran) iktidarın öldürdüğünü ya da yaşamasına izin verdiğini, ancak söz konusu biyo-iktidarın özelliğinin ise hayatı teşvik etmek ya da ölüm konusunda engelleyici durmak olduğunu fark etmiştir (2018: 246). Ölüm üzerindeki baskıcı iktidar, yasa karşısındaki öznelere ziyade canlı varlıklarla uğraşan hayat üzerindeki iktidara tabidir. Foucault hayat üzerindeki bu iktidarın iki temel biçimini birbirinden ayırmaktadır. Bunlar: bireyin bedenini disipline eden ve nüfus üzerinde düzenleyici denetleme yapan biçimlerdir (2018: 256). 17. yüzyılda hali hazırda işleyen disiplinci teknoloji bireyin bedenini denetlemekte ve yönetmektedir. Bu, insan bedenini karmaşık bir makine olarak kavrayan

insan bedeninin politik anatomisidir. Bu teknik, bastırmak ve gizlemekten ziyade fiziksel alışkanlıklar ve daimî kılavuzlar inşa edip yapılandırarak işlemekteydi. Kölelik ve serflik gibi tahakkümün çok daha geleneksel biçimine göre disiplin, bedenün ekonomik üretimselliğinin artmasına olanak sağlarken, aynı zamanda politik tabiyeti garanti altına almaya zorlayan güçleri zayıflatmıştır. Ekonomik ve politik buyrukların birbirine bağlanması tam da disiplinin tamamlanmasını ve bir teknoloji olarak statüsünün kurulmasını sağlamaktadır (2006b: 210):

“Disiplinlerin tarihsel anı, yalnızca becerilerinin gelişmesini veya bağımlılığının ağırlaştırılmasını değil de aynı zamanda onu mekanizma içinde daha fazla yararlı hale getirdiği ölçüde daha da fazla itaatkâr kılan (ve tersine) bir ilişkiyi oluşturmayı hedefleyen bir insan bedeni sanatının doğduğu andır.”

Foucault’ya göre 18. yüzyılın ikinci yarısında bireylerin bedenine değil, nüfusun kolektif bedenine yönelen başka bir iktidar teknolojisi baş göstermiştir. Başka bir deyişle, temeli on sekizinci yüzyılın başlarında atılmış olan insan bedeninin anapolitiğinin yerini, aynı yüzyılın sonlarında, artık insan türünün biyopolitiği almıştır. Foucault’nun biyo-iktidar olarak adlandırılan bu yeni iktidar teknolojisinde egemen gücün doğumların, ölümlerin ve üreme oranı, nüfusun doğurganlığı gibi, yaşamın içini dolduran bir süreçler bütünü artık dikkate almaya çalıştığı çok açıktır. Temel yaklaşımı bakımından disiplinleştirici değil de düzenleştirici bir karakter taşıdığı dikkat çeken bu yeni iktidar teknolojisinin, yani biyo-iktidarın etkinlik alanını nüfus, daha açıkçası nüfusu yakından ilgilendiren doğumların, hastalıkların, ölümlerin, çeşitli biyolojik yetersizliklerin oranı belirleyecektir (2018: 242-243).

5. Sonuç Yerine: Karşılaştırmalı Bir Analiz

Weber ve Foucault, her biri farklı amaçlarla da olsa, geleneksel akademik kişiliğın, kendi dönemlerinde hâkim teorik tutumun dışına çıkmaktadırlar. Böylece sundukları teorik çerçeve ve düşünür profiliyle benzer sayılabilecek birçok özellikleri bulunmaktadır.

Max Weber iktidarı, toplumsal ilişki olarak ele almaktadır. Weber’in görüşüne benzer olarak, Foucault da iktidarı toplumsal ilişki olarak görmektedir. Bu noktada, Weber ve Foucault’nun iktidar kavramına dair yaklaşımlarının, iktidarı toplumsal ilişki olarak ele almalarından dolayı benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür.

Her iki düşünür de iktidar çözümlmelerini yaparken, Marx’ın iktidar anlayışına karşı çıkmış ve onu eleştirmişlerdir. Weber iktidar arayışının altında yatan sebeplerin sadece ekonomik çıkarlara indirgenemeyeceğini söylerken, paralel bir şekilde Foucault da iktidar analizi yaparken ekonomik göndermeli Marksist yaklaşımdan kaçınılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu noktada her iki düşünür de iktidar kavramını açıklarken salt ekonomik çıkarların yeterli olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Bu açıdan da her iki düşünürün görüşleri örtüşmektedir.

Weber ve Foucault’nun iktidar kavramını ele alışlarında ortak noktalarına ilişkin ayrıca; onların kavramı modernleşme ile ilişkili olarak algıladıklarını ve ortaya koydukları iktidar tartışmalarının ise modernite eleştirisi olduğu söylenebilir. Bu anlamda tarihsel olarak böyle bir eleştiri boyutunu Weber’in başlattığı noktasında genel bir kanaat mevcuttur. Weber rasyonalite ve modernite arasındaki ilişkiyi bu sıfatla ilk ortaya koyan olmasa bile, sorunu bu biçimde kavramayı öneren ilk kişidir. Weber’in modernite teorisi rasyonalite düşüncesine dayanmaktadır. Foucault ise doğrudan olmasa da yine de Weber’in modernite anlayışını eleştirmektedir. Modernitenin eleştirisi Foucault’da modern toplumun eleştirisi olarak

karşımıza çıkmaktadır. Weber'in bürokrasinin toplumu sınırlandırdığı görüşünü Foucault'nun da paylaştığını söylemek mümkündür.

Foucault ve Weber, iktidar karşısında özneyi konumlandırmaktadır; bu açıdan her iki düşünür arasında bir benzerlik söz konusudur. Foucault'ya göre özneler, iktidar ürünü olan her kurumsal yapı ya da teori –hastaneler, akıl hastaneleri, klinikler, hapisaneler gibi kurumların yanında, biyo-iktidar gibi– çeşitli iktidar ağları tarafından şekillenen, toplumsal ilişkiler içerisinde oluşturulmaktadır. Bu nedenle, bireylerin oluşumunda iktidar anahtar bir unsurdur. Bireyler iki anlamda boyun eğmektedirler; toplumsal alandaki karmaşık, çoğul ve değişen iktidar ilişkilerine boyun eğmek ve aynı zamanda bu ilişkilerde ve bu ilişkiler aracılığıyla bir özne konumunu almak suretiyle yani; iktidar oluşturduğu ilişkiler kümesiyle özneleri hem iktidarın uygulayıcısı hem de iktidarın sonucu olarak şekillendirmektedir.

Weber'in özne meselesine yaklaşımı ise aynı noktadan kalkan ikili bir yaklaşımı barındırmaktadır. İkili yaklaşımın bir ayağını bürokrasinin insani öze etkileri, ikinci ayağı ise egemenlikte öznenin kapladığı yer oluşturmaktadır. Birinci ayakta Weber'in kötümserliği kendini göstermektedir. Ona göre bürokrasi modern toplumun kaçınılmaz bir sonucu olarak yukarıda belirtildiği gibi insanı demirden bir kafese kapatmış ve onun özünü boşaltmıştır. Weber'in özne insana yer verdiği ikinci ayakta ise otoritenin bu özneye duyduğu gereksinim gündeme gelmektedir. Gerçek bir iktidardan bahsedilmesi için meşruluğuna inanarak ona uyan öznelere ihtiyaç duyuluyorsa, otorite türlerinde bir özne varsayımı da olmak zorundadır. Zira Weberyen sosyolojide hiçbir otorite tipi, bu anlamda, öznesiz yapamaz. Dolayısıyla Weber'in özneye yaklaşımın her iki ayağında da temel noktayı tözsel bir öze sahip olan özne varsayımı oluşturmaktadır. Bu Foucault'nun düşüncesinde, öznenin hem iktidarın bir sonucu hem de uygulayıcısı olması durumu ile benzerlik göstermektedir.

Foucault'nun insan bedenini iktidarın eylem alanı olarak görmesi ve bu eylem alanında bedeni cinsellikten deliliğe kadar öznenin kendi kendisi ile ilişkisinde disipline etmesinin köklerinin, Weber'in rasyonalizmin beden üzerindeki disipline edici yansımaları ile aynı kökten geldiği söylenebilir. Foucault bedeni, söylemlerin etkisi ve kurumsal-yönetimsel pratiklerin sonucu olarak ele almıştır. Tıpkı Weber'in dinsel çileciliği, bürokrasiyi bedenin bir düzenlenişi olarak ele alması gibi, Foucault'da disiplini bedenin bir yönetilişi olarak ele almıştır. Aslında Foucault'nun disiplini ele alma biçiminin basitçe Weber'in usallık çözümlemesinin çağdaş bir uyarlaması olduğu savunulabilir; bu usallığın bürokrasi ve yönetimde kurumsallaştığı durumlar için özellikle böyledir. Bedenin yönetilmesi, sonuç olarak toplumun yönetilmesinin temelidir. Foucault, Weber'in demir kafes metaforunu anımsatırcasına; toplumun rasyonelleşmesi ve bürokratikleşmesi ve iktidarın bireyi istediği gibi evirip çevirmesi sonucu bireyin özgürlüğünün kaybolduğunu belirtmektedir. Ve birey iktidarın bir ürünü haline gelmiştir.

Weber ve Foucault'nun iktidar anlayışlarının yaşadıkları tarihsel dönem, içerisinde buldukları entelektüel çevre -Foucault Fransız, Weber Alman sosyal bilimler geleneğinden gelmektedir- itibarıyla farklı olması olağandır. Weber ve Foucault'nun ilk önce iktidara bakışlarında ayrılık gözükmemektedir. Weber toplumun rasyonalizasyonunu eleştirmekle birlikte aslında iktidara karşı çıkmamaktadır. O, iktidarı meşru kılan nedenleri araştırırken, iktidarın tahakkümünü eleştirmez. Weber iktidara Foucault kadar eleştirel bakmamaktadır. Foucault iktidar çözümlemesinde, Weber'in kullandığı, otorite, egemenlik, meşruluk kavramlarıyla ilgilenmez. O, iktidarın mikro fiziğine odaklanmıştır.

Foucault'nun iktidar çözümlemesinde hareket noktası, iktidarın toplumda kökleşen yapıları olmuşken, Weber'in hareket noktası, aktörler olmuştur. Weber'e göre iktidar bir iradenin diğerine baskın çıkmasıdır. Yani iktidar bir aktörün diğeri üzerindeki gücüne dayanmaktadır. Foucault'ya göre ise iktidar kendini oluşturduğu yapılarla göstermektedir. Foucault'ya göre iktidar baskıcı olmaktan ziyade üretkendir. O sosyal bedenin kılcalları üzerinden işlemektedir. Ayrıca iktidar inançlar üzerinden değil daha çok sosyal pratiklerle kendini ortaya koymaktadır. Weber ise iktidarı tanımlarken iktidara bu kadar üretken bir işlev yüklemeyiz. Foucault fiili disiplin pratiklerini değil de bunların tasarımını araştırmıştır. Amacı bu pratiklerin ideal biçimlerini sergilemektir. Bu noktada, Foucault'nun Weber'den farklı olarak, iktidarın daha çok görünmeyen yüzünü araştırdığı söylenebilir.

Sonuç olarak; Weber ve Foucault'nun iktidarı ele alışlarındaki benzerliklerin ve farklılıkların ortaya konulmaya çalışıldığı bu çalışmada her iki düşünürün de iktidarı anlamak ve açıklamak noktasında yeni bakış açıları kazandırdıkları ortadadır. Onlar, modern toplumlarda gittikçe karmaşık hale gelen iktidar sorunsalının anlaşılması için geniş bir çerçeve sunmuşlardır. Geldiğimiz noktada şu bir gerçektir ki tüm toplumlarda, günümüzde ve gelecekte iktidar kavramının analizi temel bir soru olarak tartışılmaya devam edecektir.

Kaynakça

Agamben, G. (2001). Kutsal insan. (Çev. İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Akal, C. B. (2016). İktidarın üç yüzü. (8. Baskı). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

- Barrett, M. (2004). Marx'tan Foucault'ya ideoloji. (Çev. A. Fethi). İstanbul: Doruk Yayınları.
- Berberoglu, B. (2014). Küresel çağda siyasal sosyoloji, (Çev. E. Sönmez). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bidet, J. (2016). Foucault'yu Marx'la okumak. (Çev. Z. Cunillera). İstanbul: Metis Yayınları.
- Brubaker, R. (2017). Rasyonalitenin sınırları: Max Weber'in sosyal ve ahlaki düşüncesi üzerine bir deneme. (Çev. B. Taniyan, G. Çeğin). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Canpolat, N. (2005). Foucault. İçinde N. Rigel (ed.), Kadife Karanlık (ss. 75-138). İstanbul: Su Yayınevi.
- Collin, P. H. (2004). Dictionary of politics and government. London: Bloomsbury.
- Collins, R. (2017). Max Weber: Bir kılavuz, (Çev. T. Banguoğlu). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Corcuff, P. (2008). Siyasetin büyük düşünürleri, (Çev. A. U. Kılıç). İstanbul: Versus Yayınları.
- Coser, L. A. (2015). Sosyolojik düşüncenin ustaları, (Çev. H. Hülür, S. Toker, İ. Mazman). Ankara: Deki Yayınları.
- Çiğdem, A. (1997). Bir imkân olarak modernite: Weber ve Habermas. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirovic, A. (2008). Das problem der macht bei Michel Foucault. Ipw Working Paper No. 2/2008. Wien: Universitaet.
- Fleury, L. (2009). Max Weber. (Çev. I. Ergüden). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Foucault, M. & Chomsky, M. (2005). İnsan doğası: İktidara karşı adalet, (Çev. T. Birkan). İstanbul: Bgst Yayınları.
- Foucault, M. (2001). Yapısalcılık ve post yapısalcılık. (Çev. Ü. Umaç, A. Utku). İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Foucault, M. (2004a). Kimsiniz siz, Profesör Foucault?, İçinde F. Keskin (ed.), Seçme yazılar 5: Felsefe sahnesi (ss. 83-104). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2004b). Bir soruya cevap", F. Keskin (ed.), Seçme yazılar 5: Felsefe sahnesi (ss. 113-138). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2004c). Marx'tan sonra. (Çev. G. Aksay). İstanbul: Chiviyazıları Yayınları.
- Foucault, M. (2006a). Deliliğin tarihi, (Çev. M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge Yayınları.
- Foucault, M. (2006b). Hapishanenin doğuşu, (Çev. M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge Yayınları.
- Foucault, M. (2007). Cinselliğin tarihi, (Çev. H. U. Tanrıöver). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011a). Omnes et singulatim: Siyasi aklın bir eleştirisine doğru. İçinde F. Keskin (ed.), Seçme yazılar: 2 Özne ve iktidar (ss. 25-56). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011b). Özne ve iktidar. İçinde F. Keskin (ed.), Seçme yazılar: 2 Özne ve iktidar (ss. 57-82). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011c). Hakikat kaygısı. İçinde F. Keskin (ed.), Seçme yazılar: 2 Özne ve iktidar (ss. 83-97). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011d). Hakikat, iktidar ve kendilik. İçinde F. Keskin (ed.), Seçme yazılar: 2 Özne ve iktidar (ss. 98-105). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011e). Kültür sorunları, Foucault-Preti tartışması. İçinde F. Keskin (ed.), Seçme yazılar: 5 Felsefe sahnesi (ss. 287-299). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011f). Aydınlanma nedir?-I. İçinde F. Keskin (ed.), Seçme yazılar: 2 Özne ve iktidar (ss. 162-172). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011g). Aydınlanma nedir?-II. İçinde F. Keskin (ed.), Seçme yazılar: 2 Özne ve iktidar (ss. 162-172). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2014). Bir tutkunun arkeolojisi. İçinde F. Keskin (ed.), Seçme yazılar: 6 Sonsuza giden dil (ss. 366-377). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Foucault, M. (2016a). Entelektüeller ve iktidar. İçinde F. Keskin (ed.), Seçme yazılar: 1 Entelektüelin siyasi işlevi (ss. 29-40). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2016b). Hakikat ve iktidar. İçinde F. Keskin (ed.), Seçme yazılar: 1 Entelektüelin siyasi işlevi (ss. 58-84). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2016c). İktidar üzerine diyalog. İçinde F. Keskin (ed.), Seçme yazılar: 1 Entelektüelin siyasi işlevi (ss. 179-193). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2018). Toplumunu savunmak gerekir. (Çev. Ş. Aktaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Giddens, A. (2016). Kapitalizm ve modern sosyal teori. (Çev. Ü. Tatlıcan). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Giddens, A. & Sutton, P. W. (2016). Sosyolojide temel kavramlar. (Çev. A. Esgin). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Gökçe, G. & Gökçe, O. (2018). Siyaset sosyolojisi açısından siyaset olgusunun anlam ve kapsamı. İçinde O. Gökçe (ed.), Siyaset sosyolojisi (ss. 79-99). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Gökçe, O. (2017). İletişime giriş. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Kalberg, S. (1980). Max Weber's types of rationality: cornerstones for the analysis of rationalization processes in history. *American Journal Of Sociology*, 85, 1145-1179.
- Kalberg, S. (2017). Max Weber'in karşılaştırmalı-tarihsel sosyolojisi. (Çev. A. Bölükbaşı). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Keane, J. (1984). Public life and late capitalism: Toward a socialist theory of democracy. Cambridge: Cambridge University Press.
- Koloş, U. (2016). Foucault, iktidar ve hukuk. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Lemke, T. (2016). Politik aklın eleştirisi: Foucault'nun modern yönetsellik çözümlemesi. (Çev. Ö. Karlık). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Levine, D. N. (1985). The flight from ambiguity: Essays in social and cultural theory. Chicago: University Of Chicago Press.
- Lowith, K. (1999). Max Weber ve Karl Marx, (Çev. N. Yılmaz). Ankara: Doruk Yayınları.
- Lukes, S. (2006). İktidar ve otorite. İçinde T. Bottomore, R. Nisbet (ed.), Sosyolojik çözümlemenin tarihi (ss. 681-726). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Lukes, S. (2016). İktidar: radikal bir görüş. (Çev. M. Ratip). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ritzer, G. & Stepnisky, J. (2014). Sosyoloji kuramları. (Çev. H. Hülür). Ankara: Deki Yayınları.
- Sarup, M. (2017). Post-yapısalcılık ve postmodernizm. (Çev. A. Güçlü). Ankara: Pharmakon Yayınları.
- Smart, B. (1989). Foucault, Marxism, and critique. London: Routledge.
- Smart, B. (2002). Michel Foucault. New York: Routledge.
- Swingewood, A. (1998). Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi. (Çev. O. Akinhay). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Tekelioğlu, O. (2003). Foucault sosyolojisi. Bursa: Alfa Aktüel Kitabevi.
- Ulama, N. (2009). Michel Foucaults machtbe-griff oder die biopolitische verortung der moderne. *Politik Und Gesellschaft*, 09, ss. 90-108.
- Weber, M. (1975). Max Weber: a biography. New York: John Wiley.
- Weber, M. (1978). Economy and society: An outline of interpretive sociology. G. Roth ve C. Wittich (ed.), Economy and society. Los Angeles: University Of California Press.
- Weber, M. (2011). Toplumsal ve ekonomik örgütlenme kuramı. (Çev. Ö. Ozankaya). İstanbul: Cem Yayınevi.

- Weber, M. (2012a). Sosyal bilimlerin metodolojisi. (Çev. V. S. Öğütler). İstanbul: Küre Yayınları.
- Weber, M. (2012b). Ekonomi ve toplum-I. (Çev. L. Boyacı). İstanbul: Yarı Yayınları.
- Weber, M. (2012c). Ekonomi ve toplum-II. (Çev. L. Boyacı). İstanbul: Yarı Yayınları.
- Weber, M. (2014). Sosyoloji yazıları. (Çev. T. Parla). İstanbul: Deniz Yayınları.
- Weber, M. (2015). Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu. (Çev. E. Aktan). Ankara, Alter Yayınları.
- Weber, M. (2017). Bürokrasi ve otorite. (Çev. H. B. Akın). İstanbul: Adres Yayınları.
- Weber, M. (2018). Sosyolojinin temel kavramları, (Çev. Medeni Beyaztaş). İstanbul: Yarı Yayınları.

ÇALIŞAN YOKSULLUĞU VE SOSYAL DIŞLANMA

Ali TANIŞ*

ÖZ: Hayatın her alanını etkileyen değişimler çalışma yaşamına da etki etmiş; esnek çalışma, düşük ücretler, kitlesel göç hareketleri yoksulluk kavramına çalışan yoksulluğunu eklemiştir. Toplumların büyük bir bölümünü etkileyen çalışan yoksullar; eğitim, sağlık, sosyal yaşam ve kültürel aktivitelere dâhil olamadıkları gibi sosyal dışlanma ile yüz yüze kalmışlardır. Bu çalışmanın amacı, çalışan yoksulluğu ve sosyal dışlanma kavramlarını etki alanları ve boyutları ile açıklamak ve toplumsal yansımalarına dikkat çekmektir. Çalışmada, literatür taraması kullanılmış, elde edilen bilgiler analitik metotlarla yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda; çalışan yoksulluğu ve sosyal dışlanma olgusunun toplum hayatının hemen hemen her kesimini ilgilendirdiği, toplum bütünlüğünden kopuşun kendi haline terk edilemeyeceği, konunun aynı zamanda sosyo-kültürel, güvenlik ve gelecek ile ilgili durum olduğu anlaşılmıştır. Devletlerin yoksulluk, çalışan yoksulluğu ve sosyal dışlanma ile ilgili olarak, sosyal, ekonomik, kültürel, sağlık ve eğitim alanlarında sosyal içermeyi ve entegrasyonu sağlayacak politikalar üretmesi toplumsal gelecek açısından faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çalışan, Çalışan yoksulluğu, Sosyal Dışlanma.

Makalenin türü: Derleme

Jel Sınıflandırması: M20, E24, J71

DOI: 10.54969/abuijss.1064674

Geliş tarihi: 28.01.2022 / **Kabul Tarihi:** 06.05.2022 / **Yayın Tarihi:** 05.07.2022

EMPLOYEE POVERTY AND SOCIAL EXCLUSION

ABSTRACT: Changes affecting all areas of life have also affected working life; flexible working, low wages, mass migration movements have added working poverty to the concept of poverty. The working poor, which affects a large part of societies; they were not able to participate in education, health, social life and cultural activities and faced social exclusion. The aim of this study is to explain the concepts of working poverty and social exclusion with their domains and dimensions and to draw attention to their social reflections. In the study, literature review was used and the information obtained was interpreted with analytical methods. As a result of the research; It has been understood that the phenomenon of working poverty and social exclusion concerns almost every part of the social life, that the break from the social integrity cannot be left to itself, and that the issue is also a socio-cultural, security and future situation. It will be beneficial for the social future for states to produce policies that will ensure social inclusion and integration in the fields of social, economic, cultural, health and education regarding poverty, working poverty and social exclusion.

Key Words: *Employee, Working poor, Social Exclusion.*

Type of article: Compilation article

Jel Classification: M20, E24, J71

DOI: 10.54969/abuijss.1064674

Received: 28.01.2022 / **Accepted:** 06.05.2022 / **Published:** 05.07.2022

* Dr., heracool2011@hotmail.com, ORCID:0000-0002-4786-4776

Kaynak gösterimi için:

TANIŞ, A. (2022). Çalışan Yoksulluğu ve Sosyal Dışlanma. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3 (1), 27-43 DOI: 10.54969/abuijss.1064674

1. Giriş

Küreselleşme sürecinde artan zenginlik ile birlikte yoksulluk da artmakta, adeta kitleleşmektedir. Esnek istihdam politikaları, ücretlerin düşmesi, şehirleşme ile birlikte izole yaşam formları, devletlerin azalan sosyal destekleri/harcamaları klasik yoksulluk kavramına “çalışan yoksullar” kavramını eklemiştir (Kesgin, 2011: 65-66). Sayıları dünyada hızla artan/kitleleşen çalışan yoksullar, klasik yoksullarla birlikte; devletlerin sosyal niteliklerinin (refah devleti) azalması, liberal politikaların hayatın tüm alanlarına yaygınlaşması sonucu daha fazla zorlanmaktadır. Serbest piyasa ekonomisinde mal ile birlikte emeğin kendisinin de meta haline gelmesi ve ticarileşmesi, işgücünü işveren karşısında savunmasız bırakmıştır (Esping-Andersen, 1990: 35-38). Emeklerini satarak geçinen bu kesim sosyal koruma ve güvenliğe ihtiyacı olan grupların başında gelmektedirler. Bu kapsamda çalışmanın amacı, hali hazırda düşük gelir ile çalışmakta olan insanların sosyo-ekonomik durumlarına dikkat çekmektir. Düşük gelirli çalışanların, yaşadıkları kültürde karşılaştıkları yoksunluk ve sosyal dışlanmanı kişi ve toplum üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

İnsanlarında yaşamında çalışmanın önemi, onun fiziksel ve psikolojik sağlık üzerindeki etkileri ile açıklanabilir. Kendilerini işleri ile özdeşleştiren ve yüksek tatmin duyan kişilerde iş kaybı sağlık yönünden ciddi sorunlar oluşturabilir. Çalışma; düzenli ve yeterli bir gelir kaynağı olarak bağımsızlığın, başarının, sosyal statünün, aile güvencesinin ve saygınlığın kaynağı olarak kabul edildiğinde, kişisel tatmin sağlar. Ancak işin kaybedilmesi/yitirilmesi durumunda ise; başkalarına bağımlılığın, başarısızlığın, statünün, sosyal bağların ve mahcubiyetin kaynağı olarak hissedilir (Budd, 2011: 358-362).

Japonca’da “karoshi”, Kore dilinde “gwarosa” çalışmanın fiziksel ve psikolojik etkilerini barındırır. Bu toplumlarda işverenden önce işten ayrılmak, sosyal ilişkilerde kabul edilebilir değildir. Uzun çalışma saatleri ve çok fazla çalışmaya dayalı ölümler bu sözcüklerde beden bulmuştur (Budd, 2011: 219).

Çalışma, insan kaynakları politikaları veya iktisadi piyasalarda üretim faktörleri/ilişkilerinin yanı sıra sosyal ilişkilerde; normlar, gelenekler, kurallar ve prosedürler gibi “yapı”nın da dinamiklerini oluşturur. Çalışma yaşamındaki işçi, patron, müşteri, iş arkadaşları ağından oluşan sosyal yapı içinde; insan-kurum/örgütsel yapı-ilişki düzleminde şekillenir. Bu haliyle çalışma kişilerce yapılan basit bir iş edimi yerine sosyal statüleri tanımlayan ve kişiler arası güç ilişkilerini konumlandırır (Budd, 2011: 220-221).

Çalışma kavramı her çağda ve her toplumda aynı anlamlarda kullanılmamaktadır. Bazen kişiliğin tanımında ve sosyal statünün ifadesinde kullanılırken bazen de tarihsel süreçte; “labour”, “Arbeit”, “lavora” gibi terimlerle (sıkıntı, zor, bıkkınlık, vb. anlam) üretim araçları ve yaşam için gerekli ve her gün yenilenen üretim süreçlerini ifade eder (Kesici, 2013:22-23).

Kapitalizmin yeterli oranda iş yaratmaması, uluslararası iş bölümü ve gelişmiş ülkelerin yatırımlarını düşük ücretli bölge/ülkelere taşımaları ücretler dengesini bozmuştur. Yoksul ve dışlanmışlar 1960 ve 1970’lerde ortaya çıkan sosyal hareketlilik ve 1980’lerde uygulanan katı liberal politikalar kapitalist sistemin yeniden dağıtım mekanizmasını bozmuştur. Bu durum hükümetleri sosyal dışlanmışları tekrar içerme, topluma entegre etme politikalarında “sosyal sermaye”, “sosyal içerme” kavramları ile toplumsal bilincin önü tekrar açılmıştır (Tartanoğlu, 2010:7-8).

“Çalışan yoksulluğu ve sosyal dışlanma” konulu çalışma üç alt başlık altında incelenmiştir. Birinci bölümde, kavramsal inceleme başlığı altında; çalışan yoksulluğu ve yoksulluk kavramları, iktisat politikalarında çalışma, çalışma ve sosyal politika ve çalışmanın sosyal yaşamdaki yerine değinilmiştir. İkinci bölümde, çalışan yoksulluğu başlığı ile; çalışan yoksulların demografik yapısı ve profili, çalışma ve değişen yoksulluk, dünyada ve Türkiye’de çalışan yoksulluğu konuları incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise sosyal dışlanma başlığı altında; sosyal dışlanma ve yoksulluk, sosyal dışlanmada kültürel yaklaşım, yoksulluk ve sosyal dışlanmanın kavramsal farkları, çalışma yaşamında istihdam ve sosyal dışlanma etkisi, sosyal dışlanmanın etki alanları ve sosyal dışlanmanın boyutları araştırılmıştır.

2. Kavramsal İnceleme

Bu bölümde, yoksulluk, çalışan yoksulluğu ve sosyal dışlanma kavramları açıklanacak, çalışmanı insan yaşamındaki önemine değinilecektir. Çalışma hayatında iktisat akımları ve sosyal politikaların etkileri ifade edilecektir.

2.1.Çalışan Yoksulluğu ve Yoksulluk Kavramları

Yoksulluk Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlüğüne göre, “yoksul olma durumu, yoksunluk, varyetsizlik, sefillik, sefalet fakirlik” olarak tanımlanmıştır (TDK Sözlük, 2021). Rowntree (1901) “toplam kazançların, biyolojik varlığın devamı için gerekli olan yiyecek, giyecek gibi asgari düzeydeki fiziki ihtiyaçları karşılamaya yetmeme” durumu olarak ifade etmiştir (Rowntree, 1901, akt. Ofluoğlu & Balcı, 2016: 63).

Düşük ücret, kişiler ile ilgili bir kavram iken çalışan yoksulluğu hanehalkını ilgilendirir. Düşük ücretle çalışan iki kişi ele alındığında; hanehalkında diğer çalışanların bulunması ve/veya başkaca gelire sahip olması yoksulluk kavramını içermeyeceği, ancak düşük ücretle çalışan kişinin hanehalkında başka çalışanın ve/veya başka gelirin bulunmaması “çalışan yoksulluğu” kavramına işaret eder (Pena & Latta, 2004: 3-4).

Neo-liberalizm politikalarının getirdiği üretim yapısı, işgücü piyasaları, sosyal politika ve refah devletindeki daralmalar, sendikacılığın gerekli tepkileri gösterememesi ile birlikte çalışma yaşamında yoksulluğun yükselmesine neden olmuştur. 1839 yılında İngiltere’de başlayan ve tüm dünyayı saran sanayi devrimi evresinde görülen ve Karl Marx’ın deyiimiyle “işçilerin sefaleti”nden sonra tekrar ücretli istihdam ilişkisinde birey ve hane halklarının sefalet/yoksulluğu gündeme gelmiştir (Erdoğan & Kutlu, 2014: 64).

İkinci Dünya Savaşı sonrası 1970’lere kadar süren kapitalizmin altın çağından sonra, 1980’lerden itibaren baş gösteren ekonomik krizler, “Refah Devleti” uygulamalarını geriletmiş ve kişiler için artık çalışma, yoksulluğun çaresi olmadığı gibi, kayıt dışı, esnek, güvencesiz işler yoksulluğun kaynağı haline dönüşmüştür. (Erdoğan & Kutlu, 2014: 68-69).

1.2.İktisat Politikalarında Çalışma

Emek piyasasına ilişkin kavramların başında istihdam, işsizlik ve ücret gelmektedir. İşgücü, istihdam edilenler ile işsizlerin toplamından meydana gelmektedir. İstihdam, geniş anlamda, tüm üretim faktörlerinin (emek, sermaye, rant) katılımını, dar anlamıyla ise emek faktörünün üretim sürecine dahil edilmesini ifade eder. Kapitalist üretim modelinin temelini iş-işsizlik-emek-piyasalarının oluşturduğu söylemek abartılı olmaz. Nitekim, işsizlik, yoksulluk ve devamında yaşanan sosyal dışlanma toplumların refah kaybını işaret eder. Kişilerde yetenek kaybı, fiziksel ve psikolojik sorunlara yol açtığı gibi toplumların sosyal

harcamalarında artış, transfer ödemeleri, işsizlik sigortası ödemeleri, eğitim ve yeniden işe yerleştirme gibi kalemlerde, mali sisteme ilave yükler getirir (Kesici, 2013:14-18).

Klasik iktisat ortaya çıktığı 1700'lü yılların ikinci yarısından itibaren genel ekonomik ve emek piyasalarına (üretim, istihdam, fiyat düzeyi, gelir, tüketim, yatırım, tasarruf) ilişkin temel göstergelere ilk sistematik yaklaşımı getirmiştir. Klasik iktisatçılar "ücretlerin ve fiyatların esnek olduğunu", "tam istihdam" ve "rekabetçi piyasa"ların varlığına inanırlar. İktisadi liberalizm (teorik, akılcı, tümünden gelimci, soyutlayıcı) anlayışında "tam rekabetçi piyasa" mevcuttur ve dış müdahale gereksizdir. Emek piyasasında her arz kendi talebini yaratacak ve ücretlerin bir fonksiyonu olarak denge sağlanacaktır (Ardıç & Aydın,2011:10-54; Kesici, 2013:38-54).

1929 tarihinde yaşanan "Büyük Buhran" Klasik iktisat teorilerinin piyasalarda yaşananları açıklamakta yetersiz kalmaları sonucunda Keynes (1936) "The General Theory of Employment, Interest and Money" (Genel İstihdam, Faiz ve Para Teorisi) adlı kitabında; piyasalarda eksik istihdamın olağan olduğunu, "tam istihdam" durumunun ise geçici bir durum olduğunu savunmuştur. Devletlerin maliye (asıl politika) ve para (ikinci öncelikli) politikaları ile piyasalara müdahalesini önerir (Kesici, 2013:58-63; Ardıç ve Aydın, 2011:77-93).

Marx, David Ricardo'nun "emek değer" kuramını sistemleştirmiş; emeğin kullanım değeri ile mübadele değeri arasında ayırım yapmış, kullanım değerinin üretimi için sarf edilen insan emeği olarak nitelendirilen somut faydalı emekle, metaların değerini yaratan ve ona şekil veren soyut insan emeği arasındaki farkı vurgulamıştır. Özetle Marx, paranın emek ürünü olan metalara esrarlı bir nitelik verilmesini ve mübadelenin arkasındaki gerçeklerin gizlenmesini kabul etmez. Ona göre kapitalist sistem ekonomik krizlerin kaynağı olarak toptan kaldırılmalıdır. (Kesici, 2013:108-112).

1.3.Çalışma ve Sosyal Politika

Sosyal Politika, toplumların ekonomik bakımdan güçsüz ve bağımlı insanların korunması için alınan önlemler ile hak ve özgürlükleri kapsar. Sosyal politika toplumda var olan sınıfsal ilişkiler, davranış ve hareketlilik, çelişkiler ve çatışmalar karşısında devletlerin hukuk ve düzeni korumaya dönük uygulamalarıdır. Devletler bu düzenlemeleri, anayasa ve yasalarla teminat altına alır (Talas, 1992: 14-19). Türkiye Anayasası'nda; "Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir" (17. Madde) ve "Herkes, dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetlerine sahiptir. Özel teşebbüsler kurmak serbesttir. Devlet, özel teşebbüslerin millî ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri alır" (48. Madde) hükümleri sosyal politika düzenlemeleri arasındadır. Yine Türkiye örneğinde; 4857 Sayılı İş Kanunu, 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, 5510 Sayılı Sosyal Sigortala ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve 4447 Sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu, Çalışma Hayatına yönelik olarak oluşturulmuş yasalardır.

Sosyal devlet anlayışında, çalışma hakkı denilince; işgücü eğitimi ve iş bulunması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, işsizlik desteği (sigorta, ödenekler), şeklinde sıralanabilecek uygulamalarla, çalışma öncesi, çalışma esnasında ve sonrasında çalışma yaşamına müdahalelerde bulunmaktadır (Koray, 2012: 160-162). Devlet düzenleyici rollerinin yanında kamu görevlerinin yürütülmesi kapsamında; memur, sözleşmeli personel ve işçi istihdam ederek, işveren niteliği ile çalışma hayatında "hakem rolü" ile birlikte "işveren" rolünü de üstlenmektedir (Tokol, 2013: 18-19).

Çalışma, sosyal ilişki düzleminde birbirleri ile örtüşen üç yaklaşımla açıklanabilir. İlki, çalışmayı kişiler arası etkileşimlerin bir seti olarak gören “sosyal mübadele” yaklaşımıdır. İkinci yaklaşım, çalışma tercihleri ve kişilerin davranışlarını şekillendirmede “normların” ve sosyal “kurumların” önemini vurgular. Üçüncü yaklaşım, “iktidar ilişkileri” ve “sosyal hiyerarşik ilişki”lere odaklanmaktadır (Budd, 2011:220-221). Tüm yaklaşımların ortak noktası; çalışma sadece insan kaynakları politikaları veya iktisadi piyasalara indirgenemeyecek kadar çok yönlüdür ve normlar, kurallar, güç ilişkileri ve hiyerarşik statü gibi kişiler arasındaki ilişkilerin “sosyal mübadele”sinden oluşur.

1879 yılında İran’da yapılan kazılarda kil silindir bulunmuştur. Silindir üzerindeki tablet yazıları tercüme edildiğinde, Pers imparatorlarından II. Kiros’ a ait olduğu anlaşılmıştır. Tarihte, kişi hak ve özgürlükleri ve toplum hayatında dezavantajlıların sosyal korunması kapsamında MÖ 559-530 yılları arasında hüküm süren Ahameniş İmparatorluğunun kurucusu Büyük Kiros (II. Kiros) “ (...) hiçbir bireyin bir başkasına zulmetmesine müsaade etmeyeceğine, (...) ücretsiz ve zor kullanarak insanların çalıştırılmayacağını, (...) taşınır ve taşınmaz malların zorla veya sahibinin rızası olmadan başka kişiler tarafından sahiplenilmesine müsaade etmeyeceğine” hükmetmiştir (Ören vd., 2012: 20-22).

1.4.Çalışmanın Sosyal Yaşamdaki Yeri

İllich (2010: 16-61) “İşsizlik Hakkı” adlı kitabında, sanayi devrimi sonrası fordist üretim yöntemleri ile birlikte artan yoksulluğu “modernleştirilmiş yoksulluk” olarak adlandırmıştır. Illich, endüstriyelendirilmiş ürünlerin tüketicilerin ihtiyaçlarını ve yaşam tarzlarını şekillendirdiğini, zengin ve yoksul tüketim düzeyleri arasındaki uçurumun derinleştiğini, modernleşme ile birlikte bazı mesleklerin ve işlerin yitirildiğini savunur. Üretilen mallardaki artışın belli bir sınırı aştığında yetersizliğe, yiyecek üretme, şarkı söyleme veya ev yapma gibi bir kısım yeteneklerin yitirildiğini ileri sürer. Dayatılan ihtiyaçlar ve kendileri de müşteri konumuna gelen kişilerin (çalışan) yoksullaştığını ve bu tüketim alışkanlıklarının sadece zenginlerin işine geldiğini ifade etmektedir.

Kişilerin kimliklerinin sadece onların işlerine indirgenmesi doğru bulunmasa da psikoloji, sosyoloji ve felsefe alanlarındaki önemli kuramlar, çalışmanın insanların kimliğinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Örneğin uluslararası ölçekte yapılan araştırmalarda ABD’de; beş yaşam aktivitesi (çalışma, boş zaman, cemaat, din ve aile) arasında aile ilk sırayı almıştır (34/100 puan). Ancak aileden hemen sonra, puan sıralaması çalışma (25/100), boş zaman (18/100), din (14/100) ve cemaat (9/100) şeklinde sonuçlanmıştır. Aynı kapsamda yapılan araştırmalarda Büyük Britanya’da çalışma ve boş zaman eşit puanlar alırken, Japonya’da çalışma ilk sırada yer almıştır. Bu tür araştırmalar kültürler arasında ve zaman/mekânsal olarak toplumlarda farklı sonuçlar elde edilebilir, fakat çalışma insanların kimliğinin önemli bir parçası olduğu gerçeği yadsınamaz. Tarihsel süreçte, insanlar “yaptıkları iş neyse o olmuşlardır”. Çalışma kişiler için sabit ve sürekli olarak hem kendileri hem de başkaları için öz kimliklerin bir parçası olmuştur (Budd, 2011: 290-291).

Postfordizm üretim sistemi ve teknolojik gelişmeler, çalışma hayatında, işlerin teknik boyutlarının artması ve robotik müdahaleler ile emeğe olan talebi ve iş zamanı azaltmaktadır. Bu durum, bir sorun olarak kişilerin haklarının alınarak çalışmayla bağlantısı kesmektedir. İnsanların gelir sahibi olma hakkı, vatandaşlık hakkı, kimlik edinme hakkı gibi öznel varoluşları tehdit etmekte ve beraberinde çatışmayı getirmektedir (Gorz, 2014: 71-83).

3. Çalışan Yoksulluğu

16. yüzyılda Avrupa’da geleneksel tarım toplumlarında meydana gelen değişimler ve bunların getirdiği mekânsal hareketlilik, huzursuzlukları ve belirsizlikleri gün yüzüne çıkardı. Tarımda yaşanan makineleşme ve mülksüzleştirme politikaları (toprakların tek elde toplanması ve işgücüne olan talebin azalması), daha sonraki yıllarda “Sanayi Devrimi” (1834) süreci ve “fordist üretim” (band üretimi, monoton işler) işsizlerin, yoksulların ve özellikle çok kötü şartlarda ve düşük ücretlerde çalışmak zorunda bırakılan kesimin sayısını hızla arttırdı. İngiltere’de 1834 yılında ilan edilen “yoksullar yasası” ile önemli bir dönüm noktasına gelindi. Adam Smith (1776) “The Wealth of Nations” (Ulusların Zenginliği) adlı kitabında, liberal ekonomi politikalarını önerirken, işlerin düzensizliği ve gelirlerin düşüklüğü nedeniyle insanların çalışarak hayatlarını kazanmalarının güçlüklerinden bahsetmektedir (Buğra, 2011: 24-28).

3.1. Çalışan Yoksulların Demografik Yapısı ve Profili

Amerika Federal Nüfus Bürosu, çalışan yoksulluğunu “ciddi ekonomik yoksunluk” olarak nitelemiştir. Yine Amerikan Politika Bürosu insana yaraşır bir yaşam için yoksulluk asgari geçim standardı ölçütünü belirlemiştir. “Temel Aile Bütçesi” olarak adlandırılan bu sepetin içinde; yiyecek, giyecek, sağlık, diğer ihtiyaçlar (kişisel bakım malzemeleri) ve vergiler bulunmaktadır. Amerika’da çocuklu bir çekirdek aile baz alınarak hazırlanan bahse konu bütçenin düşük ücretli (çalışan yoksul) çalışanların gelirleri ile karşılamaktan uzak olduğu, bu seviyedeki kişilerin çoğunlukla Afro-Amerikalı ve Latin göçmenler olduğu belirtilmektedir (Wicks-Lim, 2012: 17-23).

Klein ve Rones (1989: 3-11), Amerika’da çalışan yoksulları profilini inceledikleri araştırmada; 1987 yılında siyahların beyazlardan daha düşük ücret aldıkları, düşük eğitimlilerin, tek çalışanlı hanehalkı ve kadınların-özellikle ailenin tek geçim kaynağı olmaları durumunda- yoksulluğunun yüksek olduğunu ifade etmişlerdir.

Gleicher ve Stevans (2005: 517-529), yoksulların profiline yönelik yapmış oldukları araştırmalarında; Çalışanların aile yapıları/geliri, iş sektörü, işin özellikleri ve işteki konum (çalışan, profesyonel, yönetici) değişkenleri ile, vatandaşlık statüsü, cinsiyet ve etnik yapı değişkenlerinin eğitim ve birbirleri ile etkileşim içerisinde olduğunu tespit etmişlerdir.

Majid (2001: 271-292), Gelişmekte olan ülkelerde çalışan yoksulluğu ile ilgili çalışmasında; sosyal güvenlik ve sigorta sistemlerinin yeterince gelişmemiş olması nedeniyle kişilerin kendilerini ve ailelerini geçindirebilmek için işin niteliğine bakmaksızın çalışmak zorunda olduklarını, yoksulluk ve uzun dönem işsizliğin bu ülkelerde çok önemli bir gösterge olması gerektiğini vurgulamıştır.

Gündoğan, Biçerli ve Aydın (2005: 1-25), Amerika, Avrupa Birliği ve Türkiye özelinde çalışan yoksulların karşılaştırmalı bir analizini yapmışlardır. Araştırma sonucunda; çalışan yoksulluk oranlarının Türkiye’de %20, ABD’de %5,3 ve AB (15)’de %6 olduğu, Türkiye ve ABD’de kadın çalışanların oranlarının yüksek olduğu, buna karşılık AB’de kadın ve erkek arasında fark olmadığı, tarım sektörü yoksulluğunun her üç bölgede başat olduğu görülmüştür. ABD’de Hispanik, latin ve siyah çalışanların diğer araştırma bölgelerine göre daha fazla yoksul olduğu, kendi işinde çalışanların yoksulluk ihtimallerinin arttığı, tek çalışanlı hanehalkının daha yoksul olduğu, eğitim seviyesi ve çalışan yoksulluğu arasındaki ilişkinin güçlü olduğu ve part-time ve geçici işlerin çalışan yoksulluğun önemli sebepleri arasında olduğunu tespit etmişlerdir.

3.2.Çalışma ve Değişen Yoksulluk

Yoksulluktan kurtulmak için çalışmak zorunda kalanlar, gelinen noktada çalışarak dahi yoksulluktan kurtulamamaktadırlar. Özellikle kırsal yerlerden kentlere göç eden ve yabancı göçmenler iş piyasasında çoğunlukla özel/enformel sektörlerde (kayıt dışı istihdam) iş bulabilmektedirler. Ekonomik yaşamın dışında itilmiş; her türlü sosyal ve siyasal etki ve güç ilişkilerinin dışında kalan, karar mekanizmalarının müdahil olamayan bu insanların politikaları kendi lehlerine çevirmeleri olası değildir (Kesgin, 2011: 65-66). “Saklı”, “geçici”, “kayıt dışı” olan bu çalışanlar; yarı zamanlı, güvencesi ve düşük ücretli işlerde çalışmaktadırlar. Bilgi ve teknolojiye dayalı işlerin artmasıyla, vasıfsız ve eğitimsiz olan bu işgücüne olan talep azalmaktadır. Sayıları her geçen gün artarak kitleleşen bu kitle karşısında, enformel sektörün emme kapasitesini azaltmaktadır (Harvey, 2010: 245-247). “Yoksul”, “sınıf altı”, “sosyal parazitler” olarak adlandırılan ve bir zamanlar marjinal görülen sınıf/grupların sayıları toplumlarda çok büyük sayılara ulaşmıştır (Keyder & Buğra, 2003:19-23). Toplamların sosyo-ekonomik ve siyasal politikalarının dışında kalan bu kesim sosyal dışlanmışlık hissetmektedirler.

Yoksulluk algısı, ülkelerin kültürel ve sosyo-ekonomik yapılarına göre farklılık göstermektedir. Yoksulluk tanımlarında genel olarak üzerinde mutabık kalınan tanımlar mutlak ve görel yoksulluk kavramlarıdır. **Mutlak yoksulluk**, bireyler ve haneler açısından asgari yaşam standartlarının sağlanamamasıdır. **Görel yoksulluk**; toplumlarda belirlenen ortalama refah düzeyleri açısından birey ve hanehalklarının bu standartların altında kalmasıdır (Gerşil, 2016: 455-465). Bu kavramlara ilave olarak Birleşmiş Milletler **İnsani yoksulluk** kavramını getirmiştir. İnsani yoksulluk; gelir yoksulluğuna ilave olarak, okur-yazarlık, yetersiz beslenme, kısa yaşam süresi, ana-çocuk sağlığı ve önlenebilir hastalıklara yakalanma gibi kriterleri barındırmaktadır (UNDP,1997 İnsani Gelişme Raporu).

3.3.Dünyada ve Türkiye’de Çalışan Yoksulluğu

Toplumlarda geleneksel tanımların dışında hem istihdamda yer alan hem de gelir elde eden ve aktif nüfusun büyük bir bölümünü etkileyen yoksulluk türüne “çalışan yoksul” (working poor) denilmektedir. Çalışan yoksul kavramı Amerika’da “yıl içerisinde en az 27 haftayı işgücünde-çalışarak ve iş arayarak- geçiren, fakat yoksulluk sınırı altında kalan kişiler” için kullanılmaktadır (Sezer, 2007: 139-145; Erdoğan ve Kutlu, 2014: 70). Aynı kavram Avrupa’da “yılın yarısından fazlasında ücretli, maaşlı ya da kendi hesabına çalışan olarak istihdam edilen ve ulusal ortalama gelirin %60’ının altında harcanabilir gelire sahip olan hanehalkında yaşayan bireyler” olarak tanımlanmıştır. (Eurofound, 2020: European Working Conditions Surveys (EWCS)).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) mutlak yoksulluğun ölçülmesinde standartlık açısından “satın alma gücü paritesini” (Purchasing Power Parity-PPP) kullanmaktadır. Günlük 1.90\$ (ABD) olarak belirlenen bu paritenin altında kalan hanehalkı bireyleri yoksul olarak değerlendirilmektedir. Gıda, giyim, eğitim ve insana yaraşır yaşama koşullarının baz alındığı görel yoksullukta (relative poverty) ise dünyada standartlık açısından toplumlarda, %60 medyan gelirin altında kalan kesim dikkate alınmaktadır (ILOSTAT, 2019).

ILO 2018 yılında yapmış olduğu çalışmada; dünyanın çalışanların %79’unun yoksulluk içerisinde bulunmazken, %13’ünün orta derecede yoksul ve %8’inin yüksek derecede yoksul olduğunu belirtmiştir. (ILOSTAT, ILO, November 2018). Durum dünyada bölgeler açısından ele

alındığında çalışanların; Avrupa ve Merkez Asya’da %2, Amerika’da %4, Arap Devletlerinde %21, Afrika’da %33’ünün yoksul olduğu ifade edilmiştir (Gammarano, 2019: 3-5).

3.3.1. Avrupa’da çalışan yoksulluğu

Avrupa genelinde yoksulların dörtte birinin (%25) çalışan kişilerden oluştuğu ve çalışmanın yoksulluğu önleyemediği görülmüştür (Blagoycheva, 2016: 3-18). Çalışan yoksulların çok riskli grup içerisinde buldukları ve uzun erimli bu yoksulluğun insana yaraşır bir iş ve hayat standardı sağlanması noktasında, temel insan hakları çerçevesinde ele alınması gerekmektedir. Çalışanların gelirlerinin tespit edilmesinde; sosyal gelişim ve performansın yanında, ilgili ülkelerin yaşam standardı, kültürel yapı, işin doğası ve çalışma şartlarının da dikkate alınması gerektiği üzerinde durulmaktadır (European Commission, Annual Sustainable Growth Strategy 2020).

3.3.2. ABD’de çalışan yoksulluğu

ABD’de 2007-2008 yılında yaşanan ekonomik krizden bugüne ekonomik göstergeler iyileşmeyi ve büyümeyi gösterse de, çalışan yoksulluğu artış göstermektedir. Geline noktada çalışan her üç aileden biri çok düşük ücretle çalışmakta ve yoksulluk çekmektedir. ABD’de aynı zamanda ırk/etnik gruplara arasında ekonomik bölünme bulunmaktadır. 2016 yılında Federal Nüfus Bürosunun (U.S. Census Bureau’s American Community Survey,) Amerikan Halkı Anketi verilerine göre, ırk/etnik azınlıkların Hispanik olmayan beyazlara oranla (%21), iki kat daha fazla (%44) düşük ücretle çalıştığı, en fazla yoksul çalışanın (düşük ücret) hizmet sektöründe görüldüğü, zenginlik farkının açıldığı ifade edilmiştir (Jarosz & Mather, 2018: 1-13)

3.3.3. Türkiye’de çalışan yoksulluğu

Bireylerin ya da hanehalkının yaşamlarını sürdürebilecek asgari refah düzeyinin altında kalan ve yaşamı sürdürmek için gerekli besin kaynaklarının ve/veya kalorinin alınamaması “mutlak yoksulluk” olarak adlandırılmaktadır. Genel gelir seviyesine göre düşük olan bireyler görece yoksul sayılmaktadırlar (Çavuşoğlu, 2011: 23-25). Türkiye’de “görece yoksulluk oranı” 2018 yılı referans değerlerine göre 2019 yılında 0,5 puan artarak %14,4 olarak gerçekleşmiştir. Hanehalkı tipine göre, yoksulluk sınırı oranı en düşük haneler tek kişilik ve çekirdek aile bulunmayan haneler olmuştur. Eğitim seviyesi düştükçe çalışan yoksul sayıları/değerleri artmaktadır (Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert medyan gelirinine göre okur-yazar olmayanların %26,1 ve yüksek öğretim mezunlarının %2,5’i yoksul) (TÜİK, 2019).

Çavuşoğlu (2011) Türkiye’de 2002-2009 yıllarını kapsayan Hanehalkı Bütçe Anketinin toplulaştırılmış sonuçlarını inceleyen araştırmasında; işteki duruma göre ücretsiz aile işçilerinde, sektöre göre tarım sektöründe ve kent-kır ayrımına göre kırsal kesimde en yüksek yoksulluk oranları tespit edilmiştir.

4. Sosyal Dışlanma

İngiltere’de sanayileşmenin ilk dönemlerinde, yoksulluk ve sebep olduğu etki/dışlanma kavramı üzerine, Gertrude Himmelfarb 1760’larda, “yaşanan değişimin yoksulları derece/seviye kadar çeşitlilik, nitelik, tutum/davranış, inanç, algı ve değerler açısından da değiştirmektedir. Bunlar ahlaki hayallerdi” diyerek tepkisini dile getirmişti (akt. Silver, 1994: 531-580).

4.1.Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk

Yoksulluk ile ilgili tartışmaların izlerini, Elizabet dönemi yoksulluk yasalarına ve daha güncel olarak 1960'lar Fransa'sına dayandırmak mümkündür. Fransız sosyal teorisyenlerinden Durkheim'ın dediği gibi, "problemlerin çözümünde, sebeplerin nasıl anlaşıldığı önemli rol oynar". Yoksulluk kavramında, eğer problem bireysel farklılıklara veya moral bozukluğuna dayandırılırsa, bulunan çözüm yerel toplumlar veya kapitalist ekonomi yaklaşımlarından çok farklı olacaktır. 1950 ve 1960'lardan itibaren, "yoksulluk" insana yaraşır bir hayat için gerekli gelir yoksunluğunu (gelirin yeniden dağıtılması ile çözülür) ifade ederken, günümüzde yoksulluk yerini "sosyal dışlanma" gibi, daha çok parametrelere sahip kavrama bırakmıştır. Çünkü sosyal dışlanma, gelir yoksunluğu ile birlikte ekonomik faaliyetlere tam olarak katılamama, toplumun sosyal ve politik ilişkilerinden soyutlanmayı ifade eder (Atkinson & Swanstrom, 2012: 334-335).

4.2.Sosyal Dışlanmada Kültürel Yaklaşım

Amerika'da muhafazakâr bakış açısına sahip olanlar yoksulluk kavramına kültürel açıdan yaklaşmışlardır. Onlara göre yoksulluk, çocukluktan itibaren yetişilen toplumun kültür kodları (genellikle sınıf altı kimseler, siyahlar, göçmenler kastedilmektedir), birikim alışkanlıkları, cinsiyet, iş disiplinini/disiplinsizliğinin uzantılarıdır. Yoğunlaştırılmış yoksulluk bakış açısında ise kentsel yoksulluğa odaklanmışlardır. Kentlerde kenar mahallelerde (getto) yaşayanlar, evlilik dışı çocuklar, tek ebeveynli aileler, ırk ayrımcılığı, gelişmemiş endüstriyel bölgelerde yaşayanlar yoksulluğa en çok muhatap olanlardır. Çözüm ise bu kişilerin gelişmiş bölgelere dağıtılmalarıdır. Ancak bu durumda, yetişilen çevreden (aile ve yakın akraba çevresi) uzaklaşıldığından sosyal izolasyon ve dışlanma ile karşılaşmaktadır (Atkinson & Swanstrom, 2012: 335-341).

Amerika ve Avrupa'nın yoksulluk kavramına yaklaşımları farklılık gösterir. Amerika'da bireysel girişim ve devletten ziyade sivil gönüllü kuruluşların rolleri ağırlıktadır. Avrupa'da ise, yoksulluğun yapısal sebepleri ve devletlerin genel refah söylem/uygulamalarına dayanır. Ancak 1970'lerden sonra Amerika ve Avrupa'da yoksullukla ilgili söylemler; gelir/gelir yoksunluğu yerine ilişki veya sosyal dışlanmaya odaklandı (Atkinson & Swanstrom, 2012: 333).

Sosyal dışlanma politikaları, toplumların (Avrupa) kültürel yapılarına uygun olarak farklı paradigmlar üzerinden yürütülür. Toplumsal uyum ve vatandaşlık temelinde Fransa'da dayanışma (solidarity) paradigması hâkimdir ve ekonomik düzlemden ziyade, toplum-birey arasındaki sosyal bağların (kültürel, ahlaki) güçlendirilmesini önceler. Anglo-Sakson geleneğinde uzmanlaşma (liberal bakış) paradigması çerçevesinde; ayırım, sosyal farklılaşma, iş bölümü değişkenlerinin bireysel haklar, eşitlik ve demokrasi düzleminde ele alınır. Üçüncü paradigma Avrupa'nın geri kalanında uygulanan ve belirli kültürel ve yapısal özellikler taşıyan grup tekeli/üyeliği gibi geçirgenlik özelliğine sahip sosyal alt sistemler temelinde ele alınır ((Silver, 1994: 569-571).

Maddi kısıtlılık, ekonomik durgunluk, yalnız ebeveynlik, suç gibi sosyal dışlanma etkenleri kümülatif olarak toplumlarda şehir içlerinde veya kenarlarında kendi alt topluluklarını oluşturmaktadır. Bu tür bölgelerde yoğunlaşan/birleşen dışlanmışlar, zamanında ve etkili önlemler alınmadığı takdirde toplumsal bozulma (cohesion) risklerini de beraberinde getirmektedir (Muddiman, 2000: 2-12).

İngiltere’de yapılan bir araştırmada; sosyal dışlanmışlık penceresinden bakıldığında toplum katmanlarının %30 dışlanmış, %30 güven(ce)siz, ve %40’nın güven(ce)li şeklinde ayrılabilceğini belirtmiştir (Hutton, 1995, akt. Muddiman, 2000: 3). Toplumlarda sosyal dışlanmışların bütünleştirilmesi kapsamında; kaynak ve servis/hizmetlerin adil ve dengeli dağıtımı, tüketicilik ve yönetim kültürü, eşit fırsat ve bilgilendirme politikalarının uygulanması önem arz etmektedir (Usherwood, 1996: 164-179).

Kişilerin ekonomik faaliyetlerin dışında kalması sosyal dışlanmanın en önemli nedenleri arasındadır. Gelir yokluğu ve ekonomik güçlükler kişileri toplumsal kuralların dışına sürükler ve anti sosyal davranışlar sergilemelerine neden olur. Sosyal dışlanma, sadece emek piyasalarından ayrı kalmakla olan bir durum değildir. Çalışma hayatı dışında kalmak kişinin sosyal dışlanma sürecinde olduğunu, tersine durumda işinin olması ise sosyal dışlanmaya maruz kalmadığı anlamına gelmez (Cooten, 1999: 60-64; Koçancı, 2019: 88-89). Nitekim istihdam piyasasında düşük/asgari gelirle çalışan kişilerde de yoksulluk kavramından bahsetme mümkündür ve sosyal dışlanmaya maruz kalmaları güçlü ihtimaldir.

Toplum olgusu, insanların birbirlerine karşı hak ve ödevlerini olduğu sosyal ve ahlaki bir düzeni simgeler. Dışlanma, bu sosyal ve ahlaki sistemden kopuşu ifade eder. Toplumlar refah, aidiyet ve güvenliği korumak için bireyleri bir arada tutacak politikalar üretmek durumundadırlar (Şahin, 2009: 72).

4.3.Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmanın Kavramsal Farkları

Sosyal dışlanma ve yoksulluk kavramlarına analitik açıdan bakıldığında, aşağıdaki farklılıkların altını çizmek önemlidir (Böhnke, 2001: 10-11):

- ✚ Yoksulluk finansal kaynaklarla sınırlı iken, sosyal dışlanma kavramı maddi boyutun ötesinde ve geniş çerçevede sosyal dezavantajlara odaklanır.
- ✚ Sosyal dışlanmanın **referans noktası** sadece kaynakların dağılımını değil, toplumsal bütünleşmeyi ve katılımı sağlamaktır.
- ✚ İki yaklaşım **sosyal adaletin** farklı yönlerine odaklanır. Yoksulluk dağıtımsal eşitsizliği ifade ederken, sosyal dışlanma katılım, resmi haklar ve entegrasyonun gerekliliğine işaret eder.
- ✚ **Temel varsayım**, yoksullukta gayrimeşru bir şekilde gelirdeki eşitsizlik iken, sosyal dışlanmada toplumsal istikrara tehdit oluşturan resmi sosyal haklara kısıtlı katılımdır.
- ✚ Yoksulluğun **karakteristik özellikleri** tek boyutlu yapısal faktörlere sahip iken, sosyal dışlanma kişisel algılama ve yapısal faktörlerle kümülatif (birikimli) süreç ve/veya karakteri bünyesinde barındırır.
- ✚ Yoksullukta **sosyal eşitsizliğin boyutları** dikey ve dağıtımsal iken sosyal dışlanmada kutuplu (iç/dış), dağıtımsal ve katılımcıdır.
- ✚ **Göstergeler**, yoksullukta gelir sosyal dışlanmada çeşitlidir (ekonomik, sosyal, politik ve kültürel).

Yoksulluk ve uzun dönem işsizlik sosyal dışlanmanın bir ön koşulu olabilir ancak gerek şart değildir. İş piyasasına erişememe de aynı şekilde diğer parametreler ile birlikte sosyal dışlanma için önemli bir neden olabilir. Topluma uyum ve sosyal hakların edinimi, maddi

haklar ve sosyal bağlardan yoksun kalmak geleceğe dair ümitsizlik sosyal dışlanmanın en önemli parametreleri arasında yer alır (Room,1995: 2-5; Böhnke, 2001: 10-11).

4.4. Çalışma Yaşamında İstihdam ve Sosyal Dışlanma İlişkisi

Ücretli çalışma, insanların çalışma sürecinde ve emeklilik döneminde yoksulluk risklerini azaltabilecek potansiyele sahip gelir kaynağı olarak kabul edilmekte idi. Ancak liberal politikalar ve küreselleşme işgücü piyasasını dönüşüme uğrattı. Esnek çalışma modelleri, sendikaların güçlerini yitirmesi gibi etkenler ücret oranları üzerinde baskı oluşturmuş ve eşitsiz ve adaletsiz gelir dağılımı, çalışan yoksul kitlesinin artmasına neden olmuştur (Bailey, 2017: 159- 165)

İşgücü piyasasının sağlıklı yürümesi kişiler kadar toplumların genel iyi olma halini de etkiler. Çalışma bireylerin hayattan aldıkları tatmini olumlu yönde etkiler. İşsizlik ise doğal olarak kişiler ve toplum üzerinde, ekonomik ve sosyo-psikolojik problemlere yol açar. Toplumun yaşlanması, uzun süreli işsizlik, tek ebeveynli aileler ve uzun süreli ve hastalıklara yönelik ödeme/destekler, devletlerin sosyal güvenlik sistemi üzerinde baskın oluşturmakta ve üretim faktörlerinden insan emeğinden etkin olarak faydalanılamamasına neden olmaktadır (Waddell & Burton, 2006: 1-2; Bailey, 2017: 166-175).

Emek piyasasındaki esnek çalışma şekilleri, ücretlerin düşmesi başta mavi yakalılar olmak üzere çalışanları yoksullaştırmış, küreselleşme sürecinde dayatılan tüketim olgusu psikolojik ihtiyaçların artmasına yol açmıştır. Artan psikolojik ihtiyaçlar ve düşen gelir insanlarda/çalışanlarda ihtiyaç-gelir-tüketim dengesini bozmuştur (Ofloğlu ve Balcı, 2016: 69).

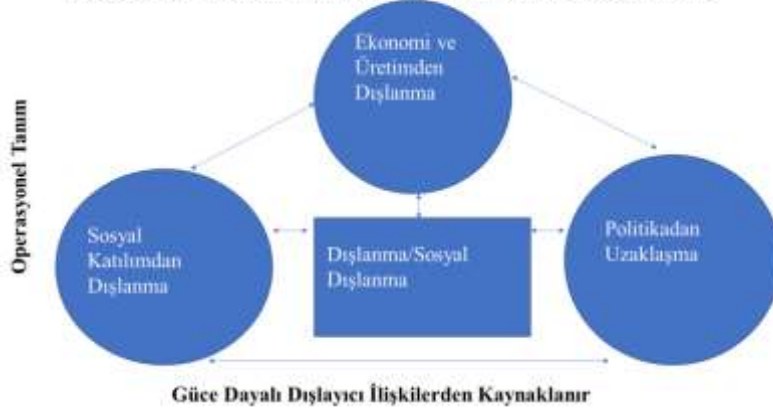
4.5.Sosyal Dışlanma Etki Alanları

Yoksulluk ve sosyal dışlanma birbirlerinden neden olan etkenler açısından farklılık gösterir. Yoksulluk tek boyutludur; gelir veya materyal yoksunluğunu içerir. Sosyal dışlanma ise; vatandaşlık haklarından mahrumiyet, gelir ve ücretlerin alınamaması, eğitim imkânlarında yoksunluk, konut yoksunluğu, sağlık imkânlarından yeterince faydalanamama, devlet desteklerinden yeterince istifade edememe gibi çok boyutludur (Silver, 1994: 542-550).

Sosyal dışlanmanın kişiler üzerindeki etkileri, iki grup altında değerlendirilebilir. Bireysel istek ve iradeleri ile hareket eden madde bağımlıları ve suçlular “düzen bozanlar” grubunda yer alırken, kısıtlılıklardan dolayı standart dışı davranışlar sergileyenler “norma uygun davranmayanlar” grubuna girerler. Norma uymama durumu kişilerin kendi irade ve isteklerinin dışında gelişen şartları ifade eder (Bauman, 1999: 120-131. Akt. Koçancı, 2019: 94).

Şekil 1. Sosyal Dışlanma Döngüsü

Sosyal Dışlanma: Bireyleri veya grupları sosyal ve ekonomik faaliyetlere katılımı engelleyen ve siyasi hayat/hakları savunmaktan alıkoyan bir süreç ve durum.

Kaynak: Frota, 2007: 9.

Şekil 1.de gösterilen Sosyal Dışlanma döngüsü'nde, **ekonomi ve üretimden dışlanma;** işgücü piyasaları, arazi ve araçlar gibi geniş bir yelpazedeki kaynaklara kısıtlı erişimi açıklar. **Sosyal katılımdan dışlanma** başlığı; hizmetler ve kolaylıklar, altyapı, tüketim, sosyal güvenlik, kamu, sosyal uyum ve ilişkilerde kısıtlı olma halini ifade eder. **Politikadan uzaklaşma;** vatandaşlık hakları ve sorumlulukları, organizasyon, danışma ve karar alma mekanizmalarına kısıtlı erişimi açıklamaktadır (Frota, 2007: 8-10).

4.6.Sosyal Dışlanmanın Boyutları

Sosyal dışlanma genellikle çalışma piyasasına katılım ve sosyal güvenlik pencerelerinden bakıldığında; kısıtlı çalışma koşulları, ekonomik, kültürel ve politik faaliyetlere düşük seviyede katılımı ifade eden çok boyutlu, karmaşık ve dinamik bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Silver, 1995: 58-80). Sosyal yaşantıda, gelir düşüklüğü, ev ve yaşama şartlarının gittikçe kötüleşmesi, kişilerin sosyal ilişkilerini daha da kötüleştirmekte, politik yaşama katılımını azaltmakta ve sosyo-psikolojik sorunların artmasına neden olmaktadır. Özellikle uzun dönem işsizlik sosyal dışlanmanın çekirdeğini oluşturmaktadır (Böhnke, 2001: 5-6).

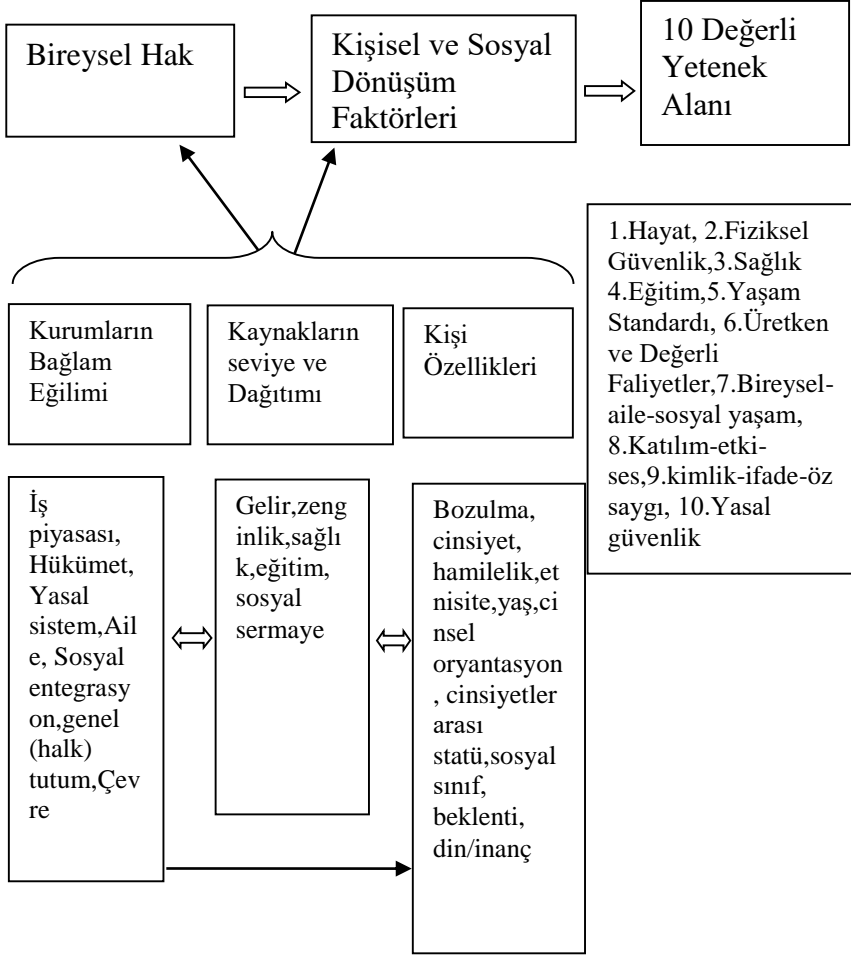
Sosyal dışlanma alan yazında birbirlerinin yerine veya birlikte kullanılsa da bazı kavramsal farklılıklara sahiptirler. Boyutları açısından bakıldığında ülkelere göre değişen içeriklere/önceliklere sahiptir. Almanya'da çalışma piyasası, İngiltere'de liberal politikalar ve Fransa'da sosyal hayata/topluma katılımı/entegrasyonu anlatır. 1960'larda Fransa'da kullanılmaya başlayan, 1970'lerde Avrupa genelinde kullanılmaya başlanılan kavram, ancak 1980'lerde Avrupa Birliği müfredatında yer almaya başlamıştır (Böhnke, 2001: 6-7). Sosyal dışlanma Avrupa Birliği perspektifinde; sosyal politika, eğitim ve öğretim faaliyetlerine düşük seviyede katılım, sosyal güvenlik yoksunluğu, entegrasyon ve sosyal katılımdan uzaklaşma gibi boyutları içerirken, çalışma piyasası performansı ve maddi kaynaklar baskın kategorileri oluşturmaktadır (Friedrichs ve Jagodziski, 1999: 10-42).

Yoksulluk kavramı, çok çeşitli bakış açıları ile yoğun olarak araştırılmasına karşın çalışan yoksulluğu, nesnel (objektif) parasal/maddi yoksunluk (hanehalkı geliri-tüketimi, maddi varlıklar) ile tanımlanmıştır. Çalışan yoksulluğunun aynı zamanda öznel (sübjektif) boyutları da mevcuttur. Nesnel yoksulluk, öznel yoksulluğun sonucu olabilir ve daha ötesine gider. Hane halkının güncel durumlarının ötesinde gelecek ile ilgili ekonomik kaygı, genel

iyilik hali ve tüketim alışkanlıklarını tehdit eder (Filandri, Pasqua & Struffolina, 2019: 781-803). Kişilerin nesnel yoksulluk yargısında hanehalkı fertlerinin sahip oldukları iş ve işin niteliği (tam zamanlı, uzun erimli ve güvenceli) diğer hanehalkı üyelerinin iş durumları, bulunulan sosyal çevre ve yaşam standartları nesnel yoksulluk algısı üzerinde etkili olmaktadır (Bernard, Praag, Carbonell, 2008: 135-154).

Sosyal dışlanma boyut ve parametreleri bir araya getirildiğinde analitik inceleme kolaylığı açısından temel insan hakları kriterleri düzleminde ölçüm esasları belirlenmiştir. Aşağıdaki şekilde yetenek ölçüm çerçevesi ile sosyal dışlanma ölçüm kriterleri belirtilmiştir.

Şekil 2. Yetenek Ölçüm Çerçevesi

Kaynak: Burchardt ve Vizard, 2007, Akt. Mathieson vd., 2008: 42.

Şekil 2' de sosyal dışlanma parametreleri; bireysel haklar, kişisel ve sosyal dönüşüm faktörleri ve değerli yetenek alanları, insan haklarından türetilmiş temel haklar düzleminde kavramlaştırılmıştır. Yoksulluğun ölçülmesinde kullanılabilecek kriterler (kurumsal bağlam, kaynakların seviye ve dağıtım prosedürleri ve kişisel özellikler) ve sosyal dışlanmada görülen eşitsiz uygulamalar, yoksul/çalışan yoksul kavramının çok yönlü izdüşümlerini oluşturmaktadır (Mathieson vd., 2008: 39-43).

5. Sonuç ve Değerlendirme

Çalışan yoksullukla mücadelede, çalışanlara geçimlerini sağlayabilecek ölçüde gelir/ücret ödemelerinin yapılması yeni iş imkânlarının arttırılması, kaliteli işlere odaklanması gerektiği savunulmaktadır (Wicks-Lim, 2012: 23-25).

Hükümetlerin ve/veya toplumların sosyal dışlanma olgusuna yaklaşımları onu iyileştirebileceği gibi daha da kötüleşmesine neden olabilir. Ön yargıların giderilmesi, adil ve eşitlikçi yaklaşım, sosyal uyumu kolaylaştıracak yasal düzenlemeler bireylerin özellikle dezavantajlı grupların (kadın, çocuk, yaşlı, göçmen, düşük gelirli çalışanlar, evsizler, farklı ırk/renk/etnik yapı, yoksullar vb.) entegrasyonunu kolaylaştıracaktır (DFID, 2005: 8-13).

Çalışan yoksulluğu mikro ve makro düzeylerdeki yaklaşımlarla açıklanmaktadır. Mikro düzlemde; fertlerin kişisel (yaş, cinsiyet, eğitim ve istihdam biçimleri) ve hanehalkı özellikleri (hanedeki çalışan sayısı, çocuk sayısı, aktif olmayan birey sayısı, sosyal yarar ve transferler) dikkate alınır. Makro düzlemde çalışan yoksulluğu; ekonomik büyüme politikaları, işgücü piyasası ve sosyal refah politikaları temel değişkenlerdir. Refah devleti politikaları, işsizlik, hastalık, analık, yaşlılık, malullük ve ölüm gibi gelir kaybı ve gider artışı risklerine karşı destekleri içerir. (Erdoğan ve Kutlu, 2014: 70-73).

Çalışan yoksulluğu, genel yoksulluk sorunları ile paralellik gösterdiğinden, mücadele yöntemleri de genel politikaların bir parçası kapsamında yürütülmektedir. Genel uygulamalar çerçevesinde düşük gelir/ücretlilere yönelik sigorta prim indirimleri, vergi indirimleri, gelir arttırıcı politikalar (asgari ücret, sosyal transferler), yerli ve göçmen gruplara yönelik girişimcilik teşvikleri, işi gelir getirici hale dönüştürme, sosyal mali yardımlar, işgücüne beceri/nitelik kazandırma, meslek edindirme ve işgücü arz ve talebini eşleştirme politikaları olarak özetlenebilir (European Commission, 2012: 160-163; Gazier & Zajdela: 3-10; Pearson & Scarpetta, 2000: 12-20).

Çalışmanın yoksulluğu önlemede etkili olmasına karşın, yok etmede yetersiz kalmaktadır. Çalışanların iş güvenliklerinin sağlanması, yeni iş imkânları yaratılması, işe yönelik meslek eğitimleri, adaletsiz işten çıkarmaların önüne geçilmesi, covid-19 krizinin iş kayıpları üzerindeki yıkıcı etkileri, iş/ekonomik piyasa ve çalışan hakları arasında dengenin gözetilmesi OECD üyesi ülkelerin politikaları arasında yer almaktadır (OECD, Employment Outlook, 2020).

Çalışma sonucunda elde verilerden hareketle en önemli tespit; çalışan yoksulluğu ve sosyal dışlanma olgusunun toplum hayatının hemen hemen her kesimini ilgilendirmesi nedeniyle, toplum bütünlüğünden kopuşun kendi haline terk edilemeyeceğidir. Çalışan yoksulluğu ve sosyal dışlanmanın aynı zamanda sosyo-kültürel, güvenlik ve gelecek ile ilgili durum olduğu anlaşılmaktadır. Devletlerin yoksulluk, çalışan yoksulluğu ve sosyal dışlanma ile ilgili olarak, sosyal, ekonomik, kültürel, sağlık ve eğitim alanlarında sosyal içermeyi ve entegrasyonu sağlayacak politikalar üretmesi toplumsal gelecek açısından faydalı olacaktır.

Kaynakça

4447 Sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu, (1999). Erişim 15 Mayıs 2021,
<https://kms.kaysis.gov.tr/Home/kurum/24304011>.

5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (2006).Erişim 15 Mayıs 2021, <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/kurum/24304011>.

Atkinson, R., Swanstrom, T. (2012). Poverty and Social Exclusion, Erişim 16 Mayıs 2021.pp.333-349. See discussions, stats, and author profiles for this publication at:<https://www.researchgate.net/publication/28976004>.

Bailey, N. (2017). İstihdam, yoksulluk ve sosyal dışlanma, Bramley, G.ve Bailey, N. (eds) İngiltere'de yoksulluk ve sosyal dışlanma: hacim 2- dezavantaj boyutları, Bristol: Politika Basını, pp.159-178.

Bauman, Z. (1999). Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar, (Çev.) ÜmitÖktem, İstanbul: Sarmal Yayınları.

Bernard M. S. van Praag, Ferrer-i-Carbonell, A. (2008). A Multidimensional Approach to Subjective Poverty, SpringerLink, Erişim: 9 Haziran 2021. https://link.springer.com/chapter/10.1057/9780230582354_8.

Blagoycheva, H. (2016). Employment and the "Working Poor"Phenomenon in the EU, International Journal of Economics and Business Administration Volume IV, Issue 3, pp. 3- 18.

Böhnke, P. (2001). Nothing Left to Lose? Poverty and Social Exclusionin Comporison, ECONSTOR, WZB Discussion Paper No. FS III01-402, Berlin, Germany.

Budd, W.J. (2011). Çalışma Düşüncesi, (çev.) Fuat Man, İstanbul: AyrıntıYayınları.

Buğra, A. (2011). Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika,5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Cooten, V. (1999). Social Exclusion and Flexibility of Labour. P. Littlewood (Ed.), Social Exclusion in Europe. Aldershot: Ashgate Publishing.

Çavuşoğlu, B. (2011). Türkiye’de Çalışan Yoksulluğu Genel Görünümü, Erişim: 6 Haziran 2021, <https://www.researchgate.net/publication/304234480>.

DFID (Department for International Development) (2005). Reducingpoverty by tackling social exclusion, A DFID policy paper.

Erdoğan, S., Kutlu, D. (2014). Dünyada ve Türkiye’de ÇalışanYoksulluğu: İşgücü Piyasası ve Sosyal Koruma Politikaları Bağlamında Bir Değerlendirme, Çalışma ve Toplum, 2014/2., ss.63-114.

Esping-Andersen, G. (1990). The three worlds of welfare capitalism. NewJersey: Princeton University Press.

Eurofound (2020). European Working Conditions Surveys (EWCS), Erişim: 6 Haziran 2021, <https://www.eurofound.europa.eu/surveys/european-working-conditions-surveys-ewcs>.

- European Commission (2012). Employment and Social Development in Europe 2011, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Commission, Annual Sustainable Growth Strategy 2020, Erişim: 10 Haziran 2021. <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?qid=1578392227719&uri=CELEX%3A52019DC0650>.
- Filandri, M., Pasqua, S., Struffolina, E. (2019). Being Working Poor or Feeling Working Poor? The Role of Work Intensity and Job Stability for Subjective Poverty, SpringerLink, Search, Erişim. 8 Haziran 2021, <https://link.springer.com/article/10.1007/s11205-019-02174-0>.
- Friedrichs, J. and Jagodzinski, W. (1999). Theorien sozialer Integration, in: J. Friedrichs and W. Jagodzinski (eds) Soziale Integration. Opladen: Westdeutscher Verlag, pp.9-43.
- Frota, L. (2007). Addressing the Multi-Dimensional Factors of Social Exclusion, STEP Programme, ILO Social Security Department, Turin, 27 November .
- Gammarano, R. (2019). The working poor or how a job is no guarantee of decent living conditions, ILOSTAT, April 2019.
- Gazier, B., Zajdela, H. (2006). Making work pay: from justifications to implementations, Erişim. 8 Haziran 2021. <https://www.researchgate.net/publication/5082478>.
- Gerşil, G.S. (2016). Çalışma Hayatında Yaşanan Dönüşüm ve Çalışan Yoksulluğu, International Conference on Eurasian Economics, Session 3C: Kalkınma III, Erişim: 10 Haziran 2021, <https://www.avekon.org/papers/1777.pdf>.
- Gleicher, D., Stevans, L.K. (2005). A Comprehensive Profile of the Working Poor, See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/4915408>
- Gorz, A. (1997). Yaşadığımız Sefalet, (Çev.) Nilgün Tural, 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gündoğan, N., Biçerli, M.K., Aydın, U (2005). The working poor: a comparative analysis, Erişim: 2 Haziran 2021, <https://www.researchgate.net/publication/24114265>
- Illich, I. (2010). İşsizlik Hakkı, (Çec.) Deniz Keskin, 1. Baskı, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Jarosz, B., Mather, M. (2018). Low-Income Working Families: Rising Inequality Despite Economic Recovery, The Working Poor Project, www.workingpoorfamilies.org | (301) 657-1480.
- Kesgin, B. (2011). Çalışma Yaşamında Değişen Yoksulluk: Çalışan Yoksullar, İş Ahlak Dergisi, Mayıs, Cilt. 4, Sayı.7, ss.65-75.
- Kesici, M.A. (2013). Emek Piyasaları, 1. Baskı, Ankara: Dipnot Yayınları.

- Keyder, Ç. ve Buğra, A. (2003) Yeni yoksulluk ve Türkiye'nin değişen Refah Rejimi, Ankara: UNDP.
- Koçancı, M. (2019). Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma mАçısından Yoksul Konutları, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayınları.
- Koray, M. (2012). Sosyal Politika,4. Baskı, Ankara: İmge Yayınları.
- Majid, N. (2001). The working poor in developing countries, International Labour Review, Vol. 140 (2001), No. 3. pp. 272-292.
- Mark Pearson, M., Scarpetta, S. (2000). An overview: What do we know about policies to make work pay? Erişim. 8 Haziran 2021. <https://www.researchgate.net/publication/245365362>.
- Marx, K. (1978). Kapital, 1. Cilt, (çev. Alaattin Bilgi), Ankara: Sol Yayınları
- Mathieson, J., Popay, P., Enoch, E., Escorel, S., Hernandez, M., Johnston,H. and Rispel, L. (2008). Social Exclusion Meaning, measurement and experience and links to health inequalities A review of literatüre, WHO Social Exclusion Knowledge Network Background Paper 1,Eylül 2008.
- Muddiman, D. (2000). Theories of social exclusion and the public library,Erişim. 11 Haziran 2021, <https://www.semanticscholar.org/paper/Theories-of-social-exclusion-and-the-public-library-Muddiman/36f1a2fd3c46bdc45dc05bc1459bc5c54012dd21>.
- OECD Employment Outlook 2020, Worker Security and the COVID-19 Crisis, Erişim: 11 Haziran 2021. https://www.oecd-ilibrary.org/employment/oecd-employment-outlook_19991266.
- Ofluoğlu, G., Balcı, A.İ. (2016). Küreselleşme, Bilgi ve Toplum,HAK-İŞ, Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, Cilt:5, Sayı:11, 2016/1.
- Ören, K.,Eser, B.,Akman,E. (Ed.). (2012). Sosyal Sorumluluk, Ankara: Sözkese Matbaacılık.
- Pena, R.C., Latta, M. (2004). Working poor in the European Union,European Foundation for the Improvement of Living andWorking Conditions (Eurofound), Erişim. 12 Haziran 2021, <http://publications.europa.eu/resource/cellar/e5307f43>
- Room, G. (1995). Poverty and Social Exclusion: The New European Agenda for Policy and Research,in G. Room (eds) Beyond theThreshold. The Measurement and Analysis of Social Exclusion.Bristol: Policy Press, pp.1-9.
- Seçer, B. (2007), Amerika Birleşik Devletleri'nde Çalışan Yoksullara Yönelik Sosyal Refah Politikaları, Kamu-İş; C: 9, S: 2/2007,ss.137-163.
- Silver, H. (1994). Social Exclusion and social Soldarity: ThreeParadigms, International Labour Review, Vol.133., pp. 531-578.

- Silver, H. (1994). Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms, *International Labour Review*, Vol.133, 1994/5-6.
- Silver, H. (1995). Reconceptualizing social disadvantage: Three paradigms of social exclusion, in G.Rodgers, Ch. Gore and J. B.Figueiredo (eds) *Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses*. Genf: International Labour Organization, pp.57-80.
- Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, (Çev.) Yunus, A. ve Bakırcı, M. (2020) *Ulusların Zenginliği*, 1 Baskı, Cilt-1, Isık Yayınları.
- Şahin, T. (2009). Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi, Erişim. 13 Haziran 2021, <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423938559.pdf>
- Talas, C. (1992). *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, 1. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tartanoğlu, Ş. (2010). *Sosyal Dışlanma: Küreselleşme Perspektifinden Bir Kavramsallaştırma Çabası*, Erişim. 2 Haziran 2021, <https://dergipark.org.tr/en/pub/iusoskon/issue/9546/119217>
- TÜİK (2019). *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması-2019*, Erişim: 6 Haziran 2021, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2019-33820>
- UNDP, 1997 *İnsani Gelişme Raporu*, Erişim. 10 Haziran 2021. <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/national-hdrs/nhdr-1997/>
- Usherwood, B. (1996), *Rediscovering public library management*. London: Library Association Publishing, Erişim. 11 Haziran 2021, <https://catalogue.nla.gov.au/Record/2877316>.
- Waddell, G. Burton, A.K. (2006). *Is Work Good for Your Health and Well-being?* Ohrd, DWP-London: TSO:2006.
- Wicks-Lim, J. (2012). *The Working Poor, A Booming Demographic*, *New Labor Forum*, 21(3), Joseph S. Murpy Institute, Cuny.

TÜRKİYE’NİN SAVUNMA TEDARİK VE LOJİSTİK SİSTEMİ ORGANİZASYON YAPISINA MODEL ÖNERİSİ

Vasfiye ÇELİK* Serpil EROL**

ÖZ: Türk Silahlı Kuvvetleri ve güvenlik güçlerimizin ihtiyaç duyduğu silah sistem ve teçhizatların uygun zamanda, miktarda ve maliyetle tedariki, söz konusu sistemlerin ömür devri boyunca operasyonel hazırlık seviyesinin muhafazası için gerekli olan lojistik faaliyetler hayati öneme haiz unsurlardan biridir. Tedarik ve lojistik faaliyetlerin bütünsel bir bakış açısı ile yönetilmemesi, operasyonel görevin yerine getirilmesinde sorunlara sebebiyet verecek, aynı zamanda ülkenin bekasının sekteye uğrayabilmesine neden olabilecektir. Bu doğrultudan hareketle, Türk Silahlı Kuvvetlerimizin ve diğer güvenlik güçlerimizin operasyonel olarak doğru sistem ve teçhizatlar ile donatılmasını sağlamak, birbirleri ile koordineli olarak görevlerini yerine getiren bir yapı kurmak ve nihayetinde birliklerimizin ihtiyaç duyduğu lojistik faaliyetleri yürütmek önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Savunma bütçelerinin tahsis edildiği kamu kurum ve kuruluşlarının tedarik ve lojistik faaliyetlerinin, maliyet etkin ve verimli olarak yürütülmesinde bu organizasyonların süreçlerinin ve yapılanmalarının büyük önemi bulunmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada, Türkiye’nin savunma tedarik ve lojistik organizasyon yapısı incelenerek daha etkili bir model önerisinde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Savunma Tedarik ve Lojistik Sistemi, Organizasyon Yapısı, Ömür Devri Yönetimi, Türk Silahlı Kuvvetleri ve Diğer Güvenlik Güçleri, Tedarik Zinciri Yönetimi

Makalenin türü: Araştırma

Jel Sınıflandırması: H11, H56, H57, H83

DOI: 10.54969/abuijss.1098717

Geliş tarihi: 05.04.2022 / **Kabul Tarihi:** 10.06.2022 / **Yayın Tarihi:** 05.07.2022

MODEL PROPOSAL FOR TÜRKİYE'S DEFENCE PROCUREMENT AND LOGISTICS SYSTEM ORGANIZATION STRUCTURE

ABSTRACT: One of the most important factors for the Turkish Armed Forces and for our security forces; is the management of logistics activities with holistic perspective in order to maintain operational readiness level of weapon systems and equipment through their life cycle at the appropriate time, in quantities and at affordable costs. Failure to manage supply and logistics activities with a holistic perspective will cause problems in the fulfillment of the operational task and may also cause disruption of the country's survivability. In this context, it is an important issue to ensure that our Turkish Armed Forces and other security forces are operationally equipped with the right systems and equipment, to establish a structure that coordinates with each other, and finally to carry out the logistics activities that our units need. Supporting defense systems in order to keep them at the desired operational level throughout their life cycle is among the cost items for which significant resources are allocated not only by Turkey but also by all countries of the world. The processes and organizational structures of public institutions and organizations are of great importance in the cost-effective and efficient execution of procurement and logistics activities of these organizations to which defense budgets are allocated. Therefore, in this study, Turkey's defense supply and logistics organizational structure will be examined and a more effective model will be proposed.

Key Words: *Defence Acquisition and Logistics System, Life Cycle Management, Turkish Armed Forces and the other Security Forces, Organisation Structure, Supply Chain Management.*

Type of article: Research

Jel Classification: H11, H56, H57, H83

DOI: 10.54969/abuijss.1098717

Received: 05.04.2022 / **Accepted:** 10.06.2022 / **Published:** 05.06.2022

* Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Ankara, vasfiyecelik@hotmail.co.uk, ORCID: 0000-0003-4103-8438

** Prof. Dr. Öğretim Üyesi, Gazi Üniversitesi, Ankara, serpiler@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6885-3849

Kaynak gösterimi için:

ÇELİK, V., EROL, S., (2022). Türkiye'nin. Savunma Tedarik ve Lojistik Sistemi Organizasyon Yapısına Model Önerisi. Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1),ss. 44-65.DOI: 10.54969/abuijss.1098717

1. GİRİŞ

15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen elim kalkışma sonrasında, Silahlı Kuvvetlerin ve Güvenlik Güçlerimizin mevcut organizasyonel yapılanmasında meydana gelen değişimler, savunma tedarik ve lojistik yapılanmasının da değişim ve dönüşümlerinin başlangıç noktası olmuştur.

Yapılan bazı değerlendirmelerde; 15 Temmuz darbe girişimi Türkiye’nin sivil-asker ilişkileri başta olmak üzere, güvenlik bürokrasisi ile ordunun stratejik kapasitesine dair bütüncül dönüşüm ihtiyacını en çarpıcı haliyle yeniden gündeme getirdiği, darbe teşebbüsü yaşanmamış olsa bile Türkiye’de güvenlik sektörü ile güvenlik ve savunma anlayışında köklü bir dönüşüm gerekli olduğu ve bu dönüşüm ihtiyacının Cumhuriyet tarihinin belki de hiçbir döneminde olmadığı kadar aciliyet kesp ettiği belirtilmektedir (Yeşiltaş, 2016). Mevcut durumda gerçekleştirilen organizasyonel değişimler ve dönüşümler, Cumhuriyet tarihinde belki de gerçekleştirilen en kapsamlı değişimler olarak nitelendirilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı’nın 2013 yılı içerisinde gerçekleştirdiği Savunma Reformu Raporu’nun kamuya açılan bölümleri kapsamında; Güvenliğin askeri boyutu ile birlikte, diplomasi, ekonomi, kültür, kamuoyu, bilgi sistemleri ve teknolojinin de ön plana çıkmasıyla görev ve sorumlulukların karmaşıklaştığı ve sınırların belirsizleştiği belirtilerek bu çerçevede Silahlı Kuvvetlerin; kuvvetler arası müşterek, müttefikler arası birleşik ve ulusal/uluslararası kurumlar ile hükümet dışı kuruluşlar arası işbirliği içinde harekât icra edebilme anlayışına uygun olarak geliştirilmesi ihtiyacı doğduğu belirtilerek askeri yapılanma konusunun bütüncül bir teşkilatlanma içinde düşünülmesi gerektiği, kuvvet oluşturma ve kuvvet kullanma fonksiyon alanlarında sivil-asker iş birliğinin her seviyede geliştirilmesi ihtiyacı bulunduğu belirtilmiştir. Siyasi amaçlar ve sınırlamalar ile askeri kuvvet kullanma arasındaki irtibatın değişik stratejik tercihler dikkate alınarak geliştirilmesi gerekmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2014). Raporla, soğuk savaş sonrası askeri dönüşüm, TSK’nın görevleri ve gerekli yetenekler, savunma yönetimi, savunma sistem tedarik ve lojistiği, sorunlu ve profesyonel askerlik, askeri okullarda eğitim ve öğretim, savunma harcamalarına kaynak tahsisi, savunma harcamalarının denetimi bölümleri altında Türkiye’de savunma sistemin çeşitli boyutları analiz edilmiştir. Bahse konu raporun savunma tedarik ve lojistik sistemine yönelik bölümlerinde yer alan hususlar ve problem sahaları ile farklı çalışma ve raporlarda bu kapsamda ele alınan hususlar ve problem sahaları çalışmada değerlendirilmiş, belirtilen problem sahalarının bulunduğu organizasyonel yapılanma belirtilerek, 2016 yılı ve sonrasında yapılan organizasyonel değişiklikler sonrasında oluşan farklılıkların, raporlarda tespit edilen hususlar ve problem sahalarına getirebileceği çözümler ile farklı açılardan yaratabileceği problem sahaları incelenecek ve oluşturulacak bakış açısı ile yeni bir model önerisi sunulacaktır.

1. 2016 Yılı Öncesi, Türkiye Savunma Tedarik Ve Lojistiği Organizasyon Yapısı Ve Bu Yapıda Yaşanan Problem Sahalarına Yönelik Tespitler

T.C. Cumhurbaşkanlığı; küresel ve bölgesel dönüşüme paralel olarak, savunma alanında bir reforma ihtiyaç olduğu düşüncesiyle, Haziran 2013’te bir çalışma grubu atamışlar ve bir yıl içerisinde bu reforma yön verecek bir rapor hazırlanması talimatını vermiştir. Savunma reformu konusunda yapılan çalışmanın temel maksadı; sürekli değişen, karmaşık ve belirsizliği giderek artan Soğuk Savaş sonrası güvenlik ortamında, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin

(TSK) görevlerini sürdürülebilir bir “etkinlik ve verimlilikle” yapabilmesi için gerekli düzenlemelere ilişkin yön gösterici bir rapor hazırlamaktır. Rapor 2014 yılında sonuçlandırılmış olup farklı alanlara yönelik çıktıları bulunmaktadır.

Raporda; Savunma sistem tedarik ve lojistiği bölümünde Tedarik-Lojistik Sistemi ve Kurumları bağlamında;

- Planlama, Programlama ve Bütçeleme Sisteminin (PPBS) ithal bir süreç olması, ülke gerçekleri ile örtüşme konusunda eksik kalması, Soğuk Savaş dönemi gerçeklerine göre geliştirilmiş olması, çok boyutlu tehdit ortamının ihtiyaçlarına cevap verme konusunda yetersiz ve reaktif kalması, belirlenen miallarda doküman üretilmemesi ve bütçe yönetiminde etkin olarak kullanılmasında zorluklarla karşılaşılması nedenleriyle PPBS süreçlerinin sadeleştirilmesi, etkinleştirilmesi maksadıyla kapsamlı bir çalışma yapılmasına ve PPBS’in her safhasında taraflar/paydaşlar arasında yakın işbirliğine ihtiyaç bulunduğu,
- Savunma sanayiinin geliştirilmesi yönünde sorumluluk üstlenmiş makamların çalışmaları esnasında, daha çok uygulama farklılıkları ve etkin koordinasyon sağlanamamasına dayalı olarak ortaya çıkan sorunların, belirlenen hedeflere ulaşılması yönünde sınırlayıcı etkilere neden olduğu,
- Sürecin daha esnek ve sağlıklı yürümesi açısından, ihtiyaç belirleme makamı, tedarik makamları, AR-GE kuruluşları, üniversiteler ve firmalar arasında ortak bir çalışma platformu oluşturularak etkin iş birliği ve koordinasyon sağlanmasının önem arz ettiği,
- İhtiyaç belirlenirken, gizlilik hususu da göz önüne alınarak, paydaşlarla birlikte çalışılmasının ve isteklerin belirlenmesinde optimizasyona gidilmesinin gerekebileceği,
- Günümüzde teknolojiye hızlı değişim, güvenlik ortamındaki belirsizlikler ve asimetric tehditlerin artması nedeniyle, planlama dönemlerinin kapsadığı sürelerin yeniden değerlendirilmesi,
- İhtiyaçların müşterek olarak değerlendirilmesi sürecinde; müşterek harekât ihtiyaçlarını daha etkin olarak tanımlayabilecek değerlendirme kriterleri üzerinde çalışılması maliyet etkinlik yönüyle faydalı olacağı,
- Mevcut PPBS süreci barış şartlarında ihtiyaçların tespit ve temin/tedarikini içerdiği ve muhtemel bir kriz döneminde uygulanacak ihtiyaç belirleme ve temin/tedarik faaliyetlerinin, bürokrasiden uzak bir mevzuat ile hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesine gerek duyulduğu,
- PPBS sürecinde, birden fazla geri bildirim mekanizması olmakla birlikte, tedarik ile idame ve işletme safhalarında öğrenilen derslerin PPBS sürecine tam olarak aktarılmasını sağlayacak şekilde değerlendirme mekanizmasının daha kapsamlı olarak oluşturulmasına ihtiyaç bulunduğu,
- Savunma sistem ve askeri teçhizat tedariki ile ilgili bazı alanlarda MSB Müsteşarlığı ve SSM arasında mükerrerlik bulunduğu, bu mükerrerlik aynı bakanlığa bağlı iki birimin proje yönetim usul ve esasları bakımından da geçerli olduğu, bugünkü savunma teşkilat yapısı içinde askeri teçhizat tedariki, teknoloji ve AR-GE faaliyetleri, lojistik destek hizmetlerinin yürütülmesinde çok sayıda birimin görev yaptığı, Tedarik konusunun bir uzmanlık olduğu ve tecrübe gerektirdiği düşünülürse, her iki birimin zaman içerisinde oluşturduğu kendine özgü tedarik kültürlerinin olumlu yanlarını muhafaza ederek, olumsuz yanlarını

giderecek, mükerrerlikleri ortadan kaldıracak bütüncül bir mekanizmanın kurulması konusunun değerlendirilmesi gerektiği,

- Ön yapılabirlik etütleri ve yapılabirlik etütlerinin tedarik makamları arasındaki mükerrerliğe düşmeden ele alınmasının, proje modeli belirlenmesinde bütünlük sağlayacağı ve tedarik zamanını kısaltacağı,
- Savunma teknolojileri geliştirme faaliyetleri kapsamında, AR-GE çalışmalarının aynı Bakanlığa bağlı iki farklı birim (MSB AR-GE ve Teknoloji Daire Başkanlığı ve SSM AR-GE ve Teknoloji Yönetimi Daire Başkanlığı) tarafından yürütülmesinin, aynı şekilde mükerrerliğe neden olduğunun görüldüğü, ayrıca her iki birimde de yürütülen AR-GE faaliyetlerinde bazı durumlarda takvime uyulmasında, sonuçlarının paylaşılmasında ve projelere aktarılmasında sorunlar yaşandığı, mükerrerlikleri ortadan kaldıracak bütüncül yaklaşım çerçevesinde, AR-GE faaliyetlerinde gayret birliğinin sağlanması ve ortak bir teknoloji yol haritasının geliştirilmesinin uygun olacağı, Kuvvet Komutanlıkları tarafından yürütülen AR-GE faaliyetlerinin ise, söz konusu yol haritası kapsamında, kullanıcı seviyesi ihtiyaçlar gözetilerek sürdürülmesinde fayda görüldüğü,
- Gerek ilk idame yedeklerinin temininde gerekse garanti süresinde firma ile ilişkiler tedarik makamı tarafından yapılan sözleşme kapsamında yürütülmekle birlikte, garanti süresi sonundan itibaren yüklenici ile sistem arasındaki bağlantının kopması durumu/riski bulunduğu ve lojistik destekte sorunlar yaşanabildiği, ihtiyaçların belirlenmesinden envanterden çıkarılmasına kadar geçen tedarik ve lojistik süreçlerini bütüncül olarak yönetecek kapsamlı bir yapılanmaya gidilmesi ve bu bağlamda “Ömür Devri Yönetimi” yaklaşımının tam olarak uygulanması ve sistemlerin ömür devri boyunca desteklenebilirliğinin yönetilmesi gerektiği,
- İngiltere, Fransa ve Almanya gibi gelişmiş müttefik ülkelerin silahlı kuvvetlerinin askeri teçhizat tedarik faaliyetleri Savunma Bakanlığı’na bağlı ayrı bir kurum tarafından tek elden yürütüldüğü, Türkiye’de de savunma sistem tedarik ve lojistik faaliyetlerindeki mevcut dağılık yapının giderilerek, bunların tek bir çatı yönetimi altında yürütülmesi şeklinde de görüşler bulunduğu,
- Savunma sanayii ürünlerinin ihracatını artırmaya yönelik teşviklerin artırılması, devletten devlete satış kapsamında ABD Yabancı Askeri Satışları (FMS) benzeri bir yapılanmanın oluşturulması, Kuvvet Komutanlıkları bünyesindeki bakım onarım tesislerinin özellikle yabancı ülkelerdeki ihalelere katılarak âtil kapasitelerinin değerlendirilmesi hususlarının da ayrıca incelenmesi gerektiği,
- Yurtiçi firma ve kuruluşlar tarafından üretilen askeri teçhizatın lojistik destek hizmetlerinin de üretici firma ve kuruluşlar tarafından sağlanması, bu amaçla, ömür devri yönetimi anlayışına uygun yeni bir lojistik politikası geliştirilmesinin uygun olacağı düşünülüyor ve bu politikanın TSK’nın “sürat” özelliğine uygun bir tedarik yapılanmasını da öngörmesi gerektiği, zamanında karşılanmayan bir ihtiyacın TSK’ya maliyeti ihtiyacın kendi maliyetinden çok daha pahalı olabileceği değerlendirilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2014).

Cumhurbaşkanlığı Savunma Reformu Raporu; bütünselliği, hızlılığı, kurumlar arasında duplikasyon olan görevlerin ve farklı uygulamaların bulunduğu gibi çok önemli savunma tedariki ve lojistiğine yönelik hususlara ve organizasyon yapılarında bulunan problemlere değinmesine rağmen, savunma sistemlerinde ömür devri yönetimi kapsamında tahsis edilen kaynağın en önemli bölümünü oluşturan idame işletme safhasını yine Kuvvet

Komutanlıklarının yönetiminde bırakılmasını ve cari tedarik ihtiyaçlarının yine ayrı ayrı Kuvvet Komutanlıklarında devam etmesini öngörmüştür. Bu durum, mevcut durumun korunması yönünde bir yaklaşım olduğundan, hâlihazırda Kuvvet Komutanlıklarında mevcut olan idame işletme safhasındaki çok önemli tecrübenin, silah sistem geliştirilmesi ve üretimi safhasına aktarılması hususuna yönelik problemler ile yukarıda belirtilen birçok problemin çözümüne katkı sağlayacak bir durum ortaya konulamamıştır. Ayrıca idame işletme safhası, silah sistem ve teçhizatlarının ömür devri safhalarından en önemli kaynağın tahsis edildiği bir safha olup (NATO, 2007), bu safhanın yönetimi ve bu yönetimin maliyet etkin bir şekilde kurgulanması tüm dünya ülkeleri için üzerinde hassasiyetle durulan bir konudur.

Cumhurbaşkanlığı Savunma Reformu Raporu'nun yanı sıra, savunma tedariki ve lojistiği problem sahaları ve geliştirilmesi gereken hususlar kapsamında farklı kurum ve kuruluşlar tarafından da yapılan inceleme ve analizler de bulunmaktadır. Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin (TASAM) 2015 yılında hazırladığı "Türk Savunma Sanayinin Geleceği" "Strateji Raporunda; Tedarik Sürecinin Geliştirilmesi İçin Ölçütleri kapsamında,

- ✚ İhtiyaçların doğru bir şekilde tespitine katkı sağlamak,
- ✚ Maliyet-Etkinlik performansını artırmak,
  - ✚ En doğru tedarik yöntemine [üretim (yerli, yabancı siparişi ile, ortak yatırım), satın alma, Ar Ge, bağış/hibe/yardım vb.] ve stratejisine (ayrıştırma, bütünleştirme, birleştirme) karar vermek,
  - ✚ Serbest ya da kontrollü rekabet koşullarını sağlamak suretiyle maliyeti düşürmek.
  - ✚ Mali kayıpları önlemek,
  - ✚ Stok yatırımı ve maliyetlerini azaltmak,
  - ✚ Yatırım ve idame harcamalarını azaltmak,
  - ✚ Yüksek kalite ve etkinlikte mal ve hizmetin tedarikinin sağlanması,
  - ✚ Ulusal ve uluslararası çevre ve kalite standartlarının gereklerini sağlamak,
  - ✚ Merkezi ve bölgesel ihtiyaçlara cevap vermek,
  - ✚ Esneklik ve inisiyatif sağlamak,
  - ✚ Tedarikin ön görülen zamanda gerçekleştirilmesini sağlamak,
  - ✚ Gereksiz tekrar ve ikilemeleri (dublikasyon) önlemek,
  - ✚ Geliştirilen usul ve standartlar yardımıyla projelerin; hazırlık, gelişim ve tamamlama süreçlerinde, zaman kayıplarının, gereksiz bürokrasinin, koordinasyonun, kurum içi ve dışı çatışmalar ile faaliyet tuzaklarını önlenmek,
  - ✚ Kurumun diğer işlevlerinin PPBS sürecinin uzamasına neden olabilecek yan etkilerinin önüne geçmek,
  - ✚ PPBS sürecinin hızlandırılmasını sağlamak ve geç kalan geri dönüşler ile geri beslemeleri önlemek,
  - ✚ Ön alıcı (proaktif) davranış biçimlerini geliştirmek ve reaksiyon süresini kısaltmak,
  - ✚ Kaynak tahsisindeki gecikmeleri önlemek acil ihtiyaçların kısa sürede karşılanmasını sağlamak,
- ✚ Savunma sektörünü ve tedarik yapılanmasını geliştirmek,
  - ✚ Konsolidasyon: Sektöre ilişkin talepten daha fazlasını karşılamaya yönelik arz vasıtalarının (şirketler ve kurumlar) önüne geçmek veya arz eksikliğini giderecek teşvik ve yapılanmaları oluşturmak,

- ✚ Sektörel mimarinin yapılandırılması (konfigürasyon): Ana, alt yükleniciler ile KOBİ, yan sanayii ve teknoloji havuzlarının oluşturulmasına katkı sağlamak,
- ✚ En iyi tedarikçiyi bulmak, mevcutların bu yönde gelişmesine katkı sağlamak,
- ✚ Proje sorumluluğu yapılanmasını geliştirmek ve bu yapının maliyet-etkin tedarik için etkinliğini ve uyumluluğunu artırmak,
- ✚ Şartname, ihale, kabul işlem, usul ve standartlarını geliştirmek,
- ✚ Mali, idari ve hukukî denetimi artırmak (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2015)

olarak belirtilmiştir.

Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'nın (SETA) yapmış olduğu Türkiye'nin Savunma Reformu Tespit ve Öneriler başlıklı analiz raporunda, Tedarik ve Modernizasyon Mekanizmasının Yapısal Sorunları bölümünde;

- ✚ Zaman ve süreç yönetimi hususunda, savunma sistemlerinin tedarikine yönelik planlama, ihtiyaç belirleme, tedarik, operasyon ve hizmetten alma süreçleri onlarca yılı kapsayabildiği, Türkiye'de savunma planlama ve tedarik mekanizmasında eşgüdüm, süreklilik ve çift başlılık sorunları göze çarpmakta olduğu belirtilmektedir.
- ✚ Disiplinler arası perspektif bakış açısı ile; Türkiye'de ulusal savunma ve güvenlik sistemi büyük ölçüde askeri bürokrasinin denetim ve yönetiminde şekillenmiştir. Her ne kadar sürecin çeşitli aşamalarında sivil otoritenin onayı söz konusu olsa da savunma ve güvenlik ihtiyaçlarının planlanması, ulusal savunma stratejisinin geliştirilmesi, savunma yönetimi gibi konularda sivil bürokrasi ve akademik kurumlar yeterli ölçüde insan kaynağı ve entelektüel kapasite geliştirememiştir. Başka bir ifade ile ulusal savunma ve güvenlik konuları neredeyse tamamen askeri bürokrasinin uhdesine bırakılmış, bu alanda sağlıklı ve işler bir etkileşim ve iletişim mekanizması tesis edilmemiş ya da edilemediği belirtilmiştir.
- ✚ Askeri-Sivil Bürokrasi Eşgüdümü, Türkiye'de savunma planlama ve tedarik mekanizmasında eşgüdüm, süreklilik ve çift başlılık sorunları göze çarpmakta olduğu belirtilerek; Milli Savunma Bakanlığı personelinin belirli ve kısa periyodlarla görev değişiminin bulunduğu, çift başlılık ya da mükerrer teşkilatlanma kapsamında ise sorunun en bariz örneği olarak, hem MSB hem de SSM bünyesinde araştırma geliştirme (AR-GE) dairelerinin bulunuyor olması gösterilerek, bu mükerrerliğin, bütçe ve kadro israfına yol açmakta, projelerin bütüncül bir yaklaşımla planlanması ve yönetilmesinin önünde engel olduğu belirtilmiştir.
- ✚ Sanayi ve Teknoloji Politikası kapsamında ise, savunma sanayiine yönelik, tek merkezden ve askeri-sivil bürokrasinin eşgüdümü ile yönetilen bir savunma sanayii teknoloji politikası bulunmadığı, SSM tarafından hazırlanan Teknoloji Yönetimi Stratejisi ve Sektörel Strateji Dokümanı gibi temel belgeler, yukarıda anılan yapısal sorunlardan dolayı sağlıklı bir şekilde sürece altlık teşkil edemediği, bu sorunun bir başka müsebbibi, ulusal savunma ve güvenlik ihtiyaçlarının belirlenmesinde bütüncül ve disiplinler arası bir yaklaşımın değil platform veya sistem odaklı bir yaklaşımın benimsenmesi olduğu belirtilerek, farklı ihtiyaç kalemleri için mükerrer sistem, alt sistem veya teknoloji edinimine yol açabilmeye; savunma sanayiinin altyapı ve kabiliyet geliştirme planlaması için öngörü yapabilmeyi zorlaştırmakta olduğu değerlendirilmektedir.

- ✚ İnsan kaynakları alanında, Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı çok katmanlı ve çok boyutlu tehdit ortamını sağlıklı şekilde analiz edecek, fırsat ve ihtiyaçları tespit edebilecek, bunlara mukabil planlama ve politika geliştirme süreçlerini yönetebilecek insan kaynaklarına ihtiyaç bulunmakta olduğu belirtilmiştir (Mevlütöğlü, 2016).

Yapılan çalışmalar ve hazırlanan raporlar önemli problemleri ve iyileştirmeye açık alanları işaret etse de çözüm önerilerine yönelik herhangi bir metod ve/veya yol haritaları ortaya koyamamaktadır. Genel itibari ile sektörde de sorunlar ifade edilmekte ancak çözüm önerilerine ilişkin hususlar dile getirilememektedir.

Yukarıda bulunan raporlarla ifade edilen savunma tedarik sistemine yönelik problem sahaları ve iyileştirmeye açık alanlar kapsamındaki hususlar, savunma tedarik ve lojistik sisteminin Temmuz 2016 tarihinden önceki organizasyon yapılanmasına yönelik çalışmalardır. Belirtilen tarihten sonra yapılan organizasyon değişikliklerinin, yukarıda belirtilen problem sahalarına getirdiği ve/veya getireceği iyileştirmelere ve çözümlere yönelik hazırlanan raporlar veya çalışmalar bulunmamaktadır.

Savunma tedarik ve lojistik sisteminde yukarıdaki raporlarla ortaya konulan ve yapılan organizasyonel yapılanma değişikliklerine rağmen günümüz koşullarında da devam eden, problem sahaları ve iyileştirilmesi gereken hususlardan önemli bir bölümüne çözüm önerisi olabilecek sistemde yer alan kamu kurum ve kuruluşlarını içeren bu çalışmada 2016 yılı öncesi ve 2016 yılı sonrası organizasyonel yapılanmalar genel hatları ile ortaya konularak sonrasında durum tespiti yapılmıştır.

2. 2016 Öncesi Savunma Tedarik ve Lojistik Organizasyon Durumu

Türkiye'nin savunma tedarik ve lojistik yapılanması incelendiğinde; savunma sanayii ürünlerinin müşterisi konumunda bulunan devlet; savunma sistemlerine yönelik tedarik ve lojistik süreçlerini, bünyesinde farklı görevleri bulunan organizasyon yapıları ile yürütmektedir. Temmuz 2016 öncesi, Silahlı Kuvvetler ve Güvenlik Birimlerimizin yapılanması değerlendirildiğinde; Türkiye'nin savunma tedarik ve lojistik organizasyonunda rol alan ana yapılar;

- ✚ Millî Savunma Bakanlığı
  - ✚ Millî Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı,
  - ✚ Savunma Sanayii Müsteşarlığı,
- ✚ Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanlıkları,
  - ✚ Genelkurmay Başkanlığı Karargâhı ilgili birimleri,
  - ✚ Kuvvet Komutanlıklarına bağlı olan Lojistik Komutanlıkları ve Envanter Merkez Komutanlığı
  - ✚ Lojistik Komutanlıkları ve Envanter Merkez Komutanlıklarına bağlı Askeri Fabrika, İkmal Bakım Merkezleri ve Askeri Tersaneler
- ✚ İçişleri Bakanlığı ve diğer güvenlik birimleri
- ✚ Başbakanlığa bağlı Millî İstihbarat Teşkilatı (diğer güvenlik birimlerimizden farklı bir durumu bulunmaktadır)

olarak karşımıza çıkmaktadır. Belirtilen ana organizasyonlar, bünyesinde bulunan tedarik ve lojistik faaliyetlerin yürütülmesini sağlayan çeşitli yapılar ile belirtilen faaliyetleri yürütmektedir.

Türkiye’de savunma silah sistem ve teçhizatların ihtiyaçların belirlenmesi, Türkiye’nin Milli Askeri Stratejisi kapsamında Silahlı Kuvvetlere verilen stratejik hedeften yola çıkılarak belirlenmektedir. Silahlı Kuvvetler; verilen stratejik hedefin gerektirdiği görevleri yerine getirebilmesi için gerekli konseptleri, konseptlerden yola çıkılarak planlamaları ve planlamaların sonrasında ihtiyaç duyacağı personel, bütçe, silah sistem ve teçhizat gibi ihtiyaçları mevcut durumunu da değerlendirerek ortaya koymaktadır.

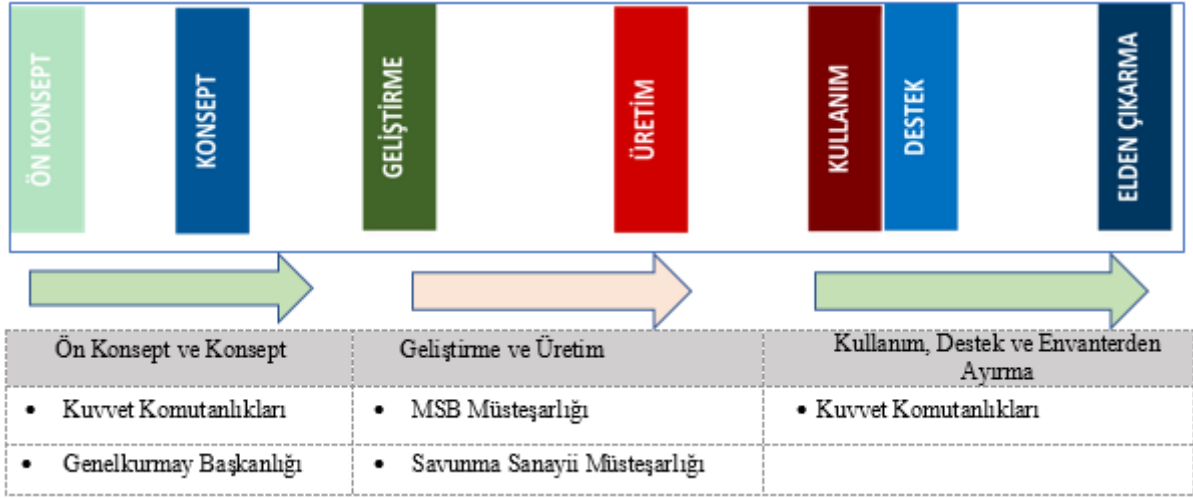
Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri Komutanlıkları ile operasyonel olarak İçişleri Bakanlığına, idari olarak Genelkurmay Başkanlığına bağlı Jandarma ve Sahil Güvenlik Komutanlıkları, ihtiyaçlarını tespit ederek Genelkurmay Başkanlığına göndermekte, Genelkurmay Başkanlığı Kuvvet Komutanlıklarından gelen ihtiyaçları entegre ederek, görevlerin özelliklerine göre planlamalar yapmaktadır. Planlama, Programlama ve Bütçeleme Sistemi kapsamında planlamalar üzerinde çeşitli kurullar ile istişareler gerçekleştirerek nihai hale getirmektedir. Kurullar içerisinde tedarik makamlarının temsilcilerinin bulunması ihtiyaçların istenilen şekilde gerçekleştirilmesi için savunma sanayinin kabiliyetleri ve sanayinin yönlendirilmesi hususları açısından öngörülmüştür. Yapılan planlamalar On Yıllık Temin Tedarik Programına dönüştürerek, ilgili tedarik makamlarına ihtiyaçları temin süreleri dikkate alınarak gönderilmektedir.

Millî Savunma Bakanlığı (MSB)’na bağlı MSB Müsteşarlığı ile Savunma Sanayii Müsteşarlığı ana silah sistem ve teçhizatları için tedarik makamlarını oluşturmakta, ihtiyaçların özelliklerine göre yurtdışı veya yurtiçi üretici firmalardan belirtilen Müsteşarlıklar ihtiyaçları temin ve tedarik etmektedir. MSB Müsteşarlığı nisbi olarak hazır ana silah sistem ve teçhizatlarının temini ile, Savunma Sanayii Müsteşarlığı ise geliştirme gereken ana silah sistem ve teçhizatlarının temini ile ilgili görev yapmaktadır.

Tedarik edilen ana silah sistem ve teçhizatları, ilgili Kuvvet Komutanlıklarına teslim edilerek kullanıma verilmektedir. Kuvvet Komutanlıkları, temin edilen ana silah sistem teçhizatlarını kullanım ömürleri boyunca idame ve işletmelerini sağlamakta, silah sistem ve teçhizatlarını istenilen operasyonel seviyede tutulmasını sağlayacak, yedek parça temini, bakım-onarım, modernizasyon gibi faaliyetleri icra etmektedir. Kullanım ömrü dolan sistem ve teçhizatlar kal edilerek envanterden Kuvvet Komutanlıkları tarafından çıkarılmaktadır. Kuvvet Komutanlıkları, envanterlerine giren ana sistemlerin yedek parça tedarikini, lojistiğini ve tersine lojistiğini bünyelerinde bulunan Lojistik Komutanlıkları vasıtasıyla sağlamaktadırlar. Kara Kuvvetleri Komutanlığı bünyesinde Ana Bakım Merkezleri, Deniz Kuvvetleri Komutanlıkları bünyesinde Tersaneler ve Hava Kuvvetleri Komutanlıkları bünyesinde İkmal Bakım Merkezleri bulunmakta ve bu yapılar savunma sistemleri ve ürünlerinin bakım, onarım, gerekmesi halinde modernizasyon faaliyetleri ile teknik yönetim/teknik onarım sorumluluğu faaliyetlerini yürütmektedirler.

Savunma ana silah sistem ve teçhizatlarının, tedarik kararının verilmesinden, elden çıkartılmasına kadar olan süreç Silahlı Kuvvetler ve bahse konu tedarik makamları boyutu ile çok genel bağlamda ifade edilmiştir. Ana silah sistem ve teçhizatlarının ömür devri safhaları NATO Standardizasyon AAP-20 NATO Programme Management Framework (NATO Life Cycle Model) dokümanında belirtilen safhalar doğrultusunda incelendiğinde (NATO, 2015);

Şekil 1. Ömür Devri Safhaları ve Safhalardaki Görevli Organizasyonlar

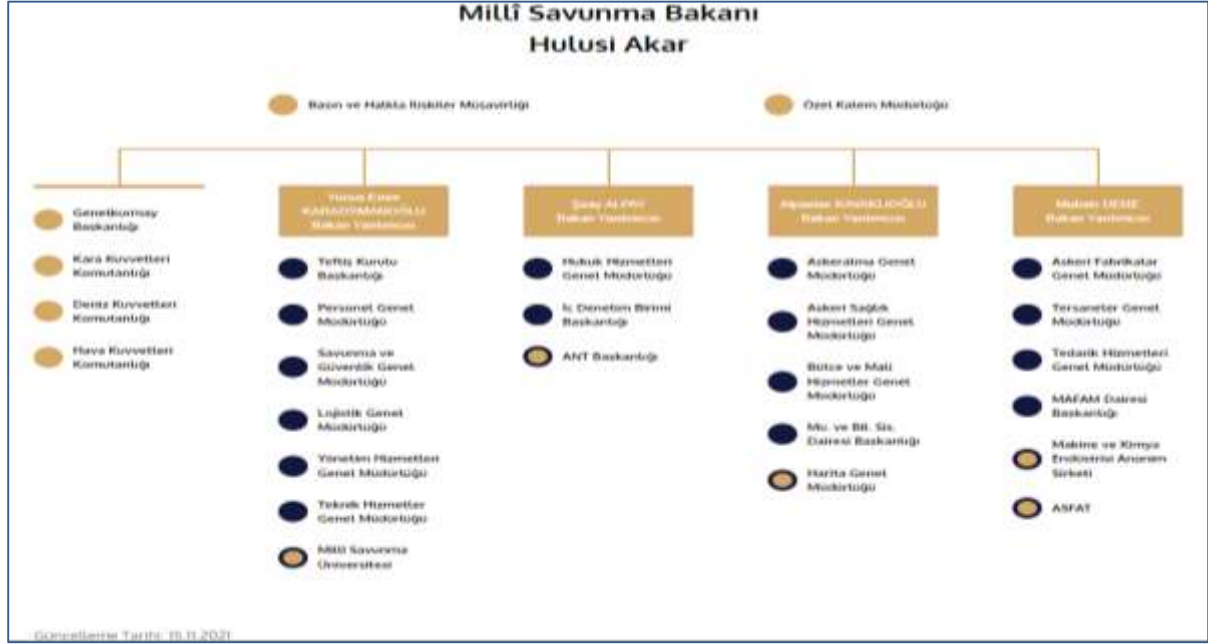
savunma tedarik sisteminde yer alan organizasyonların durumu Şekil-1’de belirtildiği şekilde bulunmaktadır. Bu doğrultudan hareketle ve tedarik sisteminde yer alan kurumların yapılanmaları, bağlantıları ve birbirleri ile ilişkileri problem sahalarının oluşumunda ve Giriş bölümünde belirtilen şekilde problemlerin oluşmasına sebebiyet vermesi kaçınılmaz hale gelmektedir.

3. 2016 Sonrası Savunma Tedarik ve Lojistik Organizasyon Durumu

15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen elim kalkışma sonrasında, Millî Savunma Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Kuvvet Komutanlıkları ve diğer Güvenlik birimlerimizin yapılanmasında değişiklikler olmuştur. 25 Temmuz 2016 tarihinde çıkarılan 669 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile Kuvvet Komutanlıkları doğrudan MSB’ye bağlanmıştır (669 sayılı KHK, 2016). Millî Savunma Bakanlığı merkez yapılanmasında da değişikliklere gidilmiş ve önceden Kuvvet Komutanlıklarında, her bir Kuvvetin kendi bünyesine bağlı olan Askeri Fabrikalar ve Tersaneler yine aynı KHK ile MSB’liğine Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü ve Tersaneler Genel Müdürlüğü adı altında bağlanmıştır.

31 Temmuz 2016 tarihinden önce de görevleri arasında tedarik makamlığı bulunan ve bu görevini Müsteşar Teknoloji ve Koordinasyon Yardımcılığı ile Müsteşar Tedarik ve İnşaat Yardımcılığı birimleri (MSB, 2011) vasıtasıyla yürüten MSB, belirtilen tarihten sonra ara bir yapılanmaya geçmiş ve nihai olarak organizasyon yapılanması aşağıdaki Şekil 2’de gösterildiği gibi oluşmuştur (MSB, 2021).

Şekil 2. MSB Teşkilat Yapısı

Jandarma Genel Komutanlığı; Türk Silahlı Kuvvetlerinin bir parçası olup Türk Silahlı Kuvvetleri ile ilgili görevleri, eğitim ve öğrenim bakımından Genelkurmay Başkanlığına, emniyet ve asayiş işleriyle diğer görev ve hizmetlerin ifası yönünden İçişleri Bakanlığına bağlıdır (18254 sayılı Resmî Gazete, 1983). 2016 yılında 668 sayılı KHK ile bağlılığı değiştirilerek, 2803 sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu 4'üncü maddesinde yapılan değişiklik ile Jandarma Genel Komutanlığı İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır (668 sayılı KHK, 2016).

Sahil Güvenlik Komutanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri kadro ve kuruluşu içerisinde olup, barışta görev ve hizmet yönünden İçişleri Bakanlığına bağlıdır (2692 sayılı Kanun, 1982). 2016 yılında yapılan 668 sayılı KHK ile bağlılığı değiştirilerek 2692 sayılı Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu'nun 2'nci maddesinde yapılan değişiklik ile İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır (2692 sayılı Kanun, 2016).

696 sayılı KHK ile Askerî fabrikalar ve askeri tersanelerin imkân ve kabiliyetlerini kullanarak, üretim planlaması çerçevesinde genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinden, kamu iktisadi teşebbüslerinden, yabancılar dâhil gerçek ve tüzel kişilerden sipariş almak veya bunların ihtiyaçları için teklif vermek, bu siparişler ve teklifler sebebiyle gerektiğinde müşterek imalat, tasarım, araştırma-geliştirme, ürün geliştirme faaliyetlerinde bulunmak, askeri fabrikalar ve tersanelerin gelişimini ve modernizasyonunu sağlamak, tesisler inşa etmek ve esas sözleşmesinde düzenlenecek diğer ticari faaliyetlerde bulunmak üzere, kuruluş ve tescile ilişkin hükümleri hariç olmak üzere 13/1/2011 tarihli ve 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu ve özel hukuk hükümlerine tabi, Askerî Fabrika ve Tersane İşletme Anonim Şirketi (ASFAT A.Ş.) unvanı altında bir anonim şirket kurulmuştur. Yine aynı 696 sayılı KHK ile Savunma Sanayii Müsteşarlığı MSB' lğından ayrılarak Cumhurbaşkanlığına bağlanmıştır (696 sayılı KHK, 2017). Savunma Sanayii Müsteşarlığı'nın ismi 703 sayılı KHK ile Savunma Sanayii Başkanlığı olarak değiştirilmiş ve Kuruluş Kanununun isminde değişikliğe gidilmiş ve bazı kanunlarla Millî Savunma Bakanına verilen yetkiler Savunma Sanayii Başkanı'na da verilmiştir (703 sayılı KHK, 2018). Savunma Sanayii Başkanlığı'nın tedarik ettiği ürün ve hizmetlerden faydalanan kurum ve kuruluşlar yıllar itibari ile genişlemiş ve gelineen nihai durumda itibari ile, Savunma Sanayii

Başkanlığı'nın ihtiyaç makamları "Cumhurbaşkanlığı, bakanlıklar ve bağlılarını, Milli Savunma Bakanlığını (Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanlıkları dahil tüm bağlılarını), İçişleri Bakanlığını (Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı), Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanlığını, Savunma Sanayii Başkanlığını ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarını", şeklinde Başkanlığın faaliyetlerini düzenleyen Cumhurbaşkanlığı Kararı düzenlenerek yürürlüğe girmiştir (3373 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı, 2021).

4. Değerlendirme

Yapılan organizasyon değişiklikleri kapsamında;

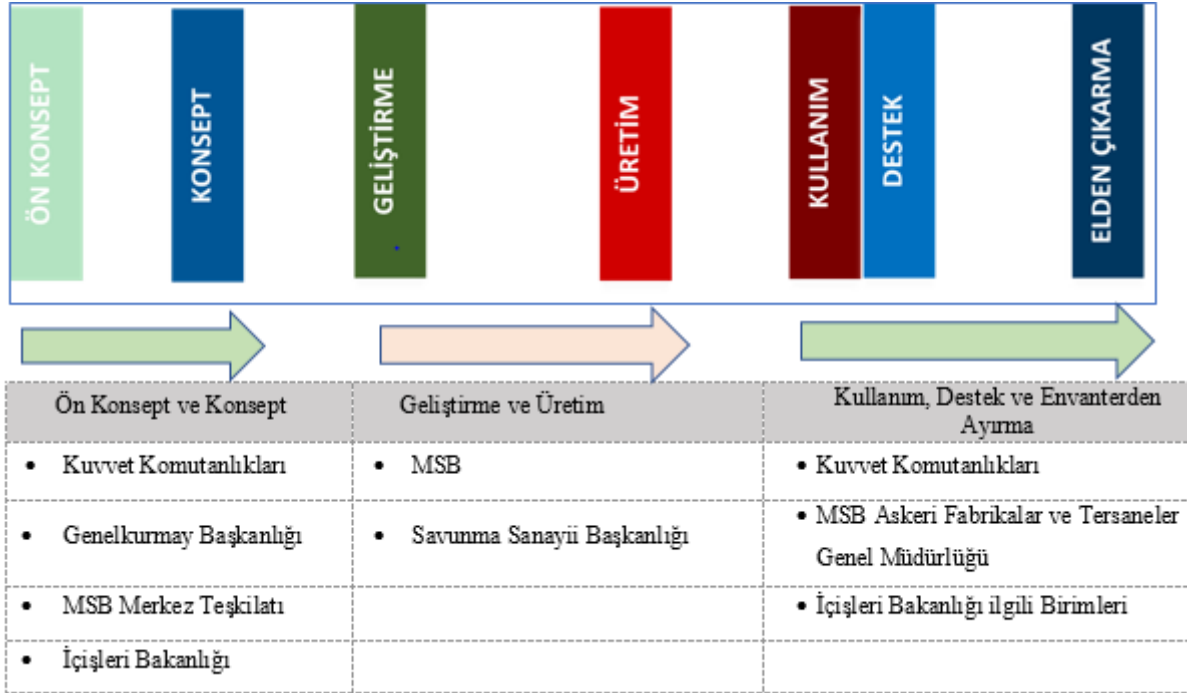
- ✚ Ana silah sistem ve teçhizatlarının tedariki görevini yürüten Savunma Sanayii Başkanlığı Cumhurbaşkanlığına bağlanmıştır. Bu bağlantı ile ana silah sistem teçhizatlarının tedariki yaparak Silahlı Kuvvetlerin ve diğer Güvenlik Güçleri ile kurum ve kuruluşlara Savunma Sanayii Başkanlığı tarafından verilen hizmet, Cumhurbaşkanlığına bağlanmanın getireceği bağlam itibari ile, kurumun kuruluş odağından nisbi olarak ayrışmasına ve savunma alanında uzman bir tedarik kurumu niteliğinin farklılaşmasına neden olabileceği değerlendirilmektedir. Kurumun Millî Savunma Bakanlığına bağlı olduğu durumda, öncelikli olarak odağı Silahlı Kuvvetler olması nedeniyle ihtiyaçların analizi ve dünyadaki gelişmelerin takibi daha etkin ve verimli yapılabileceği değerlendirilmektedir. Diğer taraftan, Kurumun Millî Savunma Bakanlığına bağlı olduğu dönemde yukarıda ifade edilen problem sahalarının bulunması, Cumhurbaşkanlığına bağlanması ile çözümlenebilecek hususlar olmadığı değerlendirilmektedir. Yukarıda ifade edilen problem sahaları ve iyileştirilmeye açık alanlar, ana silah sistem ve teçhizat tedariklerinde ömür devri safhalarının farklı organizasyonlar tarafından yönetilmesinden kaynaklı olarak iletişim, bilgi akışı, görev duplikasyonları gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Yapılan bu düzenleme, belirtilen hususlara çözüm getirebilecek bir düzenleme olmadığı aksine problemleri alanların artabileceği değerlendirilmektedir.
- ✚ Ana silah sistem ve teçhizatlarının tedariki ile akaryakıt gibi ana lojistik unsurların yönetimi Millî Savunma Bakanlığı bünyesinde devam ederken bu yapıya Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü ile Tersaneler Genel Müdürlüğü bağlanmıştır. Kara ve Hava Kuvvet Komutanlıklarına Lojistik Komutanlıklarına bağlı Ana Bakım Merkezleri ve İkmal Bakım Komutanlıkları ile idari açıdan bulunduğu bölgedeki Deniz Kuvvetleri Komutanlığı ana ast bağlılarına, operasyonel açıdan ise Deniz Kuvvetleri Teknik Başkanlığı ile Deniz İkmal Merkezine bağlı Tersaneler, Genel Müdürlük adları altında MSB'ye bağlanmıştır. Ana silah sistem ve teçhizatlarının; bakımının, onarımının, modernizasyonunun sağlandığı ve bu sistemlerin istenilen operasyonel seviyede bulunmasını sağlayabilmek için gerekli olan personel kaynağı ve yedek parça ihtiyaçlarının önemli bölümlerinin üretim yoluyla sağlandığı belirtilen fabrikaların ve tersanelerin MSB'ye bağlanması ile Kuvvet Komutanlıklarının bağlılığından çıkartılmışlardır. Bu durum, ana silah sistem ve teçhizatlarının ömür devri safhalarından idame-işletme ve destek safhalarında çok önemli görevleri bulunan fabrikaların ve tersanelerin sistemin işleyişinden, bilgi akışından, operasyonel komuta zincirinden çıkarılması şeklinde durumu

yarattığından, ilerleyen dönemlerde savunma tedarik zincirinde ve tersine lojistik faaliyetlerinde problemlere neden olabileceği değerlendirilmektedir. Mevcut durumda, Lojistik Komutanlıkları ve Teknik Başkanlık ve Deniz İkmal Merkezi ile organizasyonel bağlantının farklılaşması, harekât yapan birliklerin operasyonel hazır bulunuşluğunu sağlamak için ihtiyaç duyulan yedek parça ve diğer teçhizatların ihtiyacının tespiti ile askeri fabrikalar ile tersanelerin yedek parça ve teçhizatların ihtiyacının tespiti farklı organizasyonlar tarafından yapılmasına sebebiyet verdiği için ölçek ekonomisinden faydalanılamayacak ve maliyet etkin çözümler oluşturulmayacaktır. Silah Sistem ve teçhizatlarının desteklenmesi için ayrılan bütçenin farklı organizasyonlara tahsisi, kaynakların etkin kullanılması kapsamında problemlere sebep olacağı aşikardır. Örneğin aynı ürünü hem MSB bünyesindeki Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü, hem de kullanıcı birlikler için Lojistik Komutanlıkları ayrı ayrı temin edecektir. 2016 yılında alınan karar doğrultusunda yürütülen organizasyon değişikliği ile faaliyetler belirtildiği şekilde yürütülmeye başlanmıştır. Ancak geçen süre zarfında edinilen tecrübeler kapsamında, bu süreçte yer alan fonksiyonların ayrılmaz bir bütünü oluşturduğu görüldüğünden, uzmanlarla yapılan görüşmelerden alınan bilgiler doğrultusunda Kuvvet Komutanlıklarına bağlı Lojistik Komutanlıklarının ve ikmal fonksiyonlarının da MSB.lığına bağlanma çalışmalarının yürütüldüğü bilgisi alınmıştır. Ancak, kurgulanan yapının Kuvvet Komutanlıklarının desteklenmesinde nasıl bir süreç öngörüldüğü halen açık kaynaklara yansımamıştır.

- ✚ Jandarma Genel Komutanlığı ile Sahil Güvenlik Genel Komutanlığı, idari ve operasyonel olarak tam anlamıyla İçişleri Bakanlığına bağlanması hususunda ise, Kuvvet Komutanlıkları ile çok benzer veya aynı ana silah sistem ve teçhizatları envanterinde bulundurmaları ve bu sistemlerin tedarik zincirlerinin yönetimlerinin benzer olduğu değerlendirildiğinde bu sistemlerin yönetiminin farklı bir bakanlık altında bulundurulması maliyet etkinlik, verimlilik ve yönetim uygulamaları açısından efektif bir yöntem olmadığı değerlendirilmektedir.
- ✚ ASFAT A.Ş. unvanı altında bir anonim şirket kurulması, kuruluş amacında belirtildiği şekilde sadece Silahlı Kuvvetler envanterinde bulunan Askeri Fabrika ve Tersanelerin kabiliyetlerinin pazarlanması hususunda görev yapmasının yanı sıra Silahlı Kuvvetlerin envanterinde bulunan âtil malzemelerin ihtiyacı olan ülke ve/veya firmalara satışı hususunun da görev sahası içerisine alınmasının ülkeye kaynak sağlaması açısından önem arz ettiği değerlendirilmektedir. Silahlı Kuvvetlerde kullanım ömrünü doldurarak envanterden çıkarılmış olan ana silah sistem ve teçhizatlarının depolarda bulunan yedek parçalarının devlet bütçesine kazandırılması ve depolama maliyetlerine kaynak ayrılmaması için bu malzemelerinin satışının yapılabilmesi için ASFAT A.Ş'nin görev sahasına bu hususunda eklenmesinin uygun olacağı değerlendirilmektedir. Bu durumun 3212 sayılı Kanun kapsamında yapılacak bir düzenleme ile gerçekleşmesi halinde tedarik zincirinde tersine lojistik kavramının farklı bir boyutu gerçekleştirilmek suretiyle devlete ve/veya devlet tarafından kurulmuş olan ASFAT A.Ş bütçesine katkı sağlanmış olacaktır.

Ömür Devri Yönetimi safhalarında, mevcut durumda ulaşılan savunma tedarik ve lojistik sistemindeki organizasyonların görev alma durumu aşağıda belirtilmiştir.

Şekil 3. Ömür Devri Safhaları ve Safhalardaki Görevli Organizasyonlar

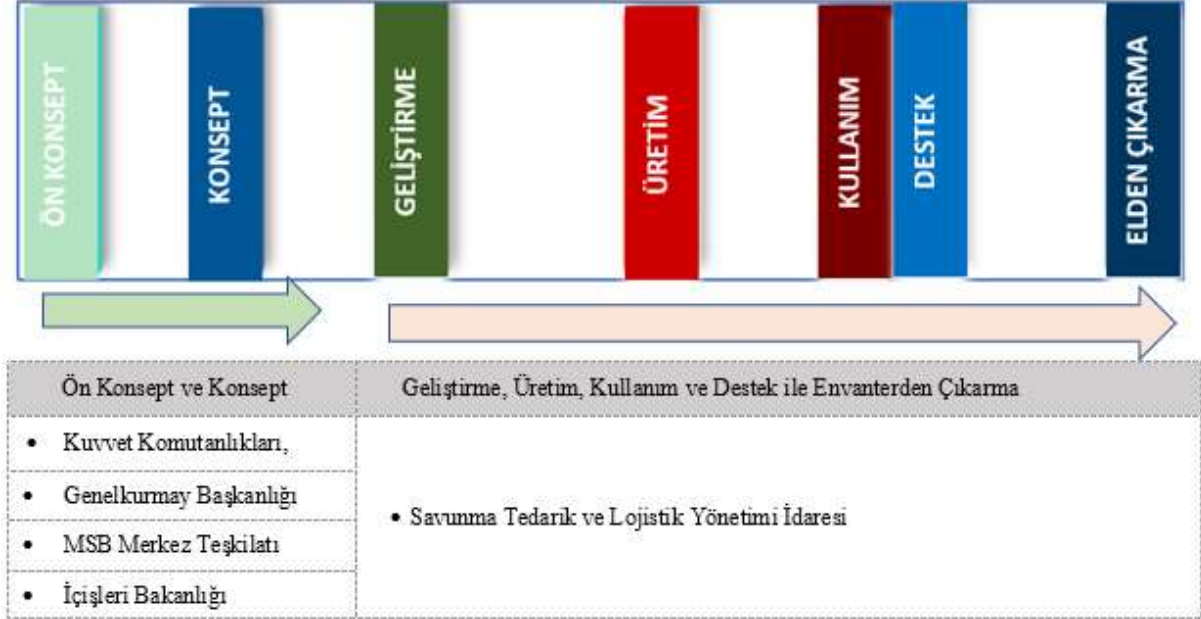
5. Değerlendirme

Türk Silahlı Kuvvetlerinin ve diğer Güvenlik Birimlerimizin ihtiyacı kapsamında envantere girmesi planlanan ana silah sistem ve teçhizatlarının; konsept aşamasından, geliştirilmesine, üretimine kullanımına ve elden çıkartılmasına kadar olan süreçler değerlendirildiğinde her bir safhanın eski ve yeni yapılanmada da farklı organizasyonlar tarafından yönetildiği görülmektedir. Yeni yapılanmada savunma sistemlerinin ömür devri safhalarında görev alan organizasyonların bağlı olduğu kurumların farklılaşmasından kaynaklı olarak değişkenlik gösterdiği görülmektedir.

Yukarıda belirtilen çeşitli rapor ve analizlerde yer alan savunma sistemlerinin tedarikinde ve lojistiğinde yaşanan problemler ve Temmuz 2016 öncesi organizasyon yapısı ile sonrasında yapılan değişimler değerlendirildiğinde; organizasyonel açıdan ve savunma tedarik zincirinin yönetimi bağlamında daha farklı ve köklü bir değişime ihtiyaç bulunduğu öngörülmektedir. Tedarik zinciri yönetiminin organizasyon bağlamında ömür devri safhalarının tamamının yönetimini tek bir organizasyon altında toplanarak yönetilmesinin yaşanan problemleri minimize eden bir model olduğu değerlendirilmektedir. Modelde, Silahlı Kuvvetler kendi operasyonel görevlerine odaklanması, önerilen organizasyonun ise savunma tedarik ve lojistik faaliyetlerinin tamamını yönetmesi öngörülmektedir.

Şekil 4. Ömür Devri Safhaları ve Safhalarda Önerilen Model Kapsamında Görev Alması Öngörülen Organizasyonlar

Model kapsamında; özetle savunma ana silah sistem ve teçhizatlarını kullanan kurum ve kuruluşlar operasyonel ihtiyaçları çerçevesinde ihtiyaç duydukları ana silah sistem ve teçhizatları belirlenmekte ve sonrasında ilgili sistem ve teçhizatlarının tedarikinin, lojistiğinin, ihtiyaç duyulması halinde modernizasyon faaliyetlerinin, kullanım ömrünün dolması durumunda envanterden çıkarma faaliyetlerinin, ön konsept ve konsept safhaları hariç ömür devri safhalarının yürütüleceği organizasyon tarafından bu ana silah sistem ve teçhizatları yönetilmektedir. Ön konsept ve konsept aşamasında kullanıcı kurum ve kuruluşlar tarafından tedarik ve lojistik faaliyetlerin yürütüleceği kurumdaki ihtiyaç duyulması halinde karar süreçlerinde destek alınabileceği gibi üniversiteler vb. kurum ve kuruluşlardan da uzman görüşleri alınabilecektir.

Dünyada İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya, Kore gibi ülkeler incelendiğinde, çeşitli zorlu süreçleri geçirmek suretiyle savunma tedariki ve lojistiğini tek bir kurum altında birleştirmiş oldukları görülmektedir.

İngiltere’de Savunma Lojistik Ajansı (Defence Logistics Agency (DLA)) ve Savunma Tedarik Ajansı (Defence Procurement Agency (DPA)) 1998 yılında Stratejik Savunma Analizi’nde başlayan savunma kurumlarının birleştirilmesi kararları doğrultusunda çeşitli kurumların ve ilgili personelinin birleştirilmiştir (UK Ministry of Defence, 2014). Savunma Tedarik Ajansı ana silah sistem ve tedariklerini, ile araştırma ve geliştirme faaliyetlerini, Savunma Lojistik Ajansı ile bu sistemlerinin lojistik faaliyetlerini yürütmekle görevli kurumlardır.

Savunma Tedarik Ajansı, 1 Nisan 1999 tarihinde önceki Savunma Bakanlığına Bağlı olan ve 1971 yılında kurulan Procurement Executive-Tedarik Kurumu yerine kurulmuştur. Yapılanması değiştirilerek odak noktasına Entegre Proje Takımları (Integrated Project Teams (IPTs)) konularak, ana sistemlerin tedarikinin sağlanması ile görevlendirilmiştir.

Savunma Lojistik Ajansı, 1 Nisan 1999 tarihinde, Savunma Bakanlığına bağlı ve Kara, Deniz, Hava Kuvvetlerinin lojistik organizasyonlarının birleştirilmesiyle oluşturulan 41.000 çalışanıyla en geniş kapsamlı müşterek bir organizasyon olarak kurulmuştur.

Bu iki organizasyonun kurulmasının ana amacının; Harekât alanında görev yapan birliklerin desteğinin daha etkin bir şekilde sağlanması ve vergi veren vatandaş dolayısıyla da devlet için en yüksek değer ortaya çıkmasının sağlanması olarak ifade edilmiştir. Bu organizasyonların; tedarik edilen ürünün satın alma maliyeti ile ürünün satın alma kararına idame işletme safhasını da dikkate alarak karar verilmesi açısından birbirleriyle çok yakın bir iş birliği ile çalışması öngörülmüştür. Entegre Proje Takımları belirtilen yakın çalışma ortamının tesis edilmesi ile sorumludur. Takımlarda, tedarik ve destek organizasyonlarından personel ile endüstri temsilcileri de bulunmaktadır. Endüstri ile iş birliğini güçlendirmek; muhtemel riskleri azaltmak, savunma sanayindeki inovasyonu ve yaratıcılığı arttırmak açısından önem arz ettiği değerlendirilmiştir (UK Parliament, 1999).

Ancak, savunma tedarik ve lojistik fonksiyonlarının farklı organizasyonlar altında yönetilmesi ile istenilen şekildeki sonuçlara ulaştırmadığı ve organizasyonların etkin ve verimli bir şekilde çalışmadığı değerlendirildiğinden; Savunma Tedarik ve Lojistik Ajansı (Defence Equipment and Support Agency (DE&S); 1 Nisan 2007 tarihinde, Savunma Bakanlığına bağlı iki kurum olan, Savunma Tedarik Ajansı ile Savunma Lojistik Ajansı organizasyonlarının birleştirilmesi ile kurulmuştur. Bu durumdan yola çıkarak, savunma silah sistem ve tedariklerinin geliştirme ve üretim safhası ile idame-işletme kısaca lojistik safhası ayrı organizasyonlarda iken tek bir organizasyon altında toplanmıştır. Bu kurumların birleştirilmesinden amaçlanan, yeni entegre edilmiş bir tedarik ve destek organizasyonu kurulmasıdır. 2011 yılında Savunma Reformu kapsamında Savunma Organizasyonlarının daha yalın, efektif ve mevcut ve gelecek sorunlarla daha etkin bir şekilde mücadele edebilecek hem de işletme maliyetlerini azaltılması öngörülmüştür (Auger, 2014). DE&S mevcut durumda, Silahlı Kuvvetlerini müşterisi olarak değerlendirerek Silahlı Kuvvetlerin operasyonlarını etkin bir şekilde yürütebilmesi için mevcut durumda ve gelecekte silah sistem ve teçhizatlarını almakla ve desteğini sürdürmekle görevlidir (Defence Equipment and Support, 2021). Ülke içerisinde ve dışında 12.000 askeri ve sivil personel ile faaliyetlerini yürütmektedir (Defence Equipment and Support, 2022).

Fransa'nın savunma tedarikinin dayanağı olan kurum, Silahlanma Genel Müdürlüğü (Direction Générale de l'Armement(DGA)) olup Savunma Bakanlığına bağlı üç ana unsurdan biri olan kurumdur. DGA çok geniş çapta savunma tedarikine yönelik araştırma, geliştirme, test ve değerlendirme, üretim ve savunma ürünlerinin ihracına yönelik fonksiyonların yürütüldüğü kurumdur. DGA kurulmadan önce, 4 Nisan 1961 tarihinde Başkan Charles DE Gaulle tarafından Kuvvet Komutanlıkları bünyesinde bulunan, Kara, Deniz ve Hava Kuvvet Komutanlıklarına özel Silahlanma Müdürlüklerini birleştirmiş ve Silahlanma Bakanlık Heyeti (Ministerial Delegation for Armament (DMA)) isimli bir kurum haline getirilmiştir. DMA, 1977 yılında DGA ismi ile görevini sürdürmeye devam etmiştir. Fransa DMA'nın kurulmasından önce, günlük savunma endüstrisi ve endüstrinin Fransız Silahlı Kuvvetlerinin gerçek ihtiyaçları ile senkronize olmayışı, Fransa'nın ana silah sistemleri üreticisi olmaması önünde en büyük engel olarak karşısına çıkmıştır. Fransa, 1940'lı yıllarda savunma tedarik yapılmasında ve silah sistemi üretiminde çeşitli girişimlerde bulunmasına rağmen başarılı sonuçlar alamamıştır. Örneğin; Savunma politikasını merkezi olarak bir bakanlık altında merkezi hale getirilmiş ancak sonrasında sorumlulukları, her biri Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerinden sorumlu Bakanlıklara

devredilmiştir. Bu durum, araştırma ve üretim çalışmalarında plansız çalışmaları ve duplikasyonları getirmiş ve endüstri, sanayi kuruluşları tarafından Kuvvet Komutanlıklarının benzer ihtiyaçlarına, problemlerine ve taleplerine benzer olmayan çözümler ortaya çıkartılmıştır. Bu eğilimin engellenmesi amacıyla, 1948 yılında Kuvvet Komutanlıklarının bağlı olacağı ülkemizdeki Genelkurmay Başkanlığı'na benzer bir organizasyon kurulmuş ve Kuvvetlere tedarik planlarının bu organizasyona raporlanması görevi verilmiştir. Bu durumda, yine sanayi ile senkronizasyon sağlanamadığından endüstriyi geliştirici yönde bir katma değer sağlanamamıştır. 1950'lerin sonunda dahi durum aynı şekilde devam etmiş ve Kuvvet Komutanlıklarının arasındaki rekabet ve Kuvvetlerin kendilerine özel entegre olamayan Kuvvet Komutanlıklarına özel karakterize projeler ve prototipler gerçekleştirilmiştir. DGA kurulumu sonrasında, Kuvvet Komutanlıkları yeni organizasyona göre kendi önemlerinin azaldığını değerlendirmişler ve tank, uçak ve gemilerin yetersiz performanslarına yönelik altyapısı olmayan şikayetler iletilmişlerdir. Fakat De Gaulle, organizasyonun devamı konusunda kararlılığını devam ettirmiş ve organizasyonunun başında asker veya sivil personelin Bakanlık hiyerarşik düzeninde olabileceğini değerlendirmiştir (Behera, 2016).

Silahlı Kuvvetler Bakanlığı bünyesindeki uzmanlık, test ve mühendislik gücü, Silahlanma Genel Müdürlüğü (DGA), silahlı kuvvetleri egemen bir şekilde donatma, savunma sistemlerinin geleceğini hazırlama, Avrupa iş birliğini teşvik etme ve ihracatı destekleme rolüne sahiptir. Fransa'daki 18 tesisi, yaklaşık %60'ı yönetici, mühendis veya uzman olan 10.000 sivil veya askeri kadın ve erkek çalışanı bulunmaktadır (Direction générale de l'armement, 2021).

Kore savunma tedarik ve lojistik sistemi değerlendirildiğinde; milli savunma kabiliyetlerinin kazanılması, önemli bir bütçe gerektiren ve milletin güvenliğini belirleyen önemli bir alan olduğu değerlendirildiğinde mevcut satın alma sistemindeki şeffaflık eksikliği, günlük organizasyon yönetimi ve mali kaynakların yeterince rasyonel işletilememesi, savunma sanayiinin verimsizleşmesine ve rekabet gücünün zayıflamasına neden olduğundan, 2003 yılında bu sorunların aşılması için köklü bir reform planı aranmıştır. Bunun sonucunda, satın alma işinin şeffaflığını, verimliliğini ve uzmanlığını güçlendirmek için, Savunma Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, her bir Kuvvet Komutanlığı ve Savunma Tedarik Ajansı gibi, toplam sekiz farklı kurumda bulunan ayrı savunma alımlarına yönelik birimleri kapatılmıştır. 1 Ocak 2006 tarihinde, Savunma Tedarik Programı İdaresi (DAPA), savunma yeteneklerinin geliştirilmesine, askeri malzeme tedarikine ve askeri teçhizatın desteklenmesine yönelik işle ilgili faaliyetleri yürütmek üzere savunma tedariki konusunda uzmanlaşmış bir idari merkez olarak kurulmuştur. DAPA'nın kurulmasıyla birlikte, o ana kadar yasal dayanak olmaksızın ve sadece farklı kurumların iç düzenlemelerine uygun olarak yürütülen savunma sanayii işlemleri, yeni oluşturulan 'Savunma Tedarik Programı Yasası' kapsamında yürütülmeye başlanmıştır. Ana iş faaliyetlerine ilişkin karar alma sürecine katkı sağlayan sivil uzmanların katılımıyla Savunma İşlerini Geliştirme Komitesinin oluşturulması gibi tedbirlerle açık bir karar alma sistemi getirilmiş ve savunma işinde şeffaflık sağlanmıştır. Ayrıca, satın alma ile ilgili tüm kuruluşların entegrasyonu sayesinde, mali kaynakların farklı Kuvvet Komutanlıkları ve silah sistemleri arasında daha rasyonel ve etkin bir şekilde dağıtılması mümkün hale geldiği belirtilmiştir. Bu organizasyon yapısı ile süreçteki sorunların hızla tespit edilmesine ve böylece olası tehlikeleri önlenmesine ve faaliyetlerin verimliliğini garanti ettiği değerlendirilmiştir (Defense Acquisition Program Administration, 2022).

Üç farklı ülkenin tecrübeleri farklı boyutları aktarılmaya çalışılmış ve Türkiye'de de çeşitli vesilelerle tartışılan hususlara dünyadaki ülkelerden örnekler aktarılmaya çalışılmıştır.

Örneklerin dışında da belirtilen diğer ülkelerde de benzer düşünce sistematiği doğrultusunda savunma tedarik ve lojistik faaliyetleri bir kurum altında yürütülmektedir.

Türkiye’de de tek bir organizasyon altında yürütülen ana silah sistem ve teçhizatlarının tedarikleri ile lojistik faaliyetler; tüm sistemin tek bir kurum altında izlenmesini, ihtiyaçların tek bir kurum tarafından analizini, yönetilmesini, duplikasyonların önlenmesini, uygulama farklılıklarının ortadan kaldırılmasını, savunma tedarikinde ve lojistiğinde görev alan organizasyonların farklı mevzuat ve düzenlemeleri ortaya koymasının engellenmesini, ana silah sistemlerinin tedarikinde farklı organizasyonlara sanayinin farklı çözümler üretmesinin engellenmesini, savunma sanayinin tek bir kurum tarafından belirlenen devlet politikası doğrultusunda yönlendirilmesini bu sayede sanayiye farklı mesajların farklı organizasyonlar tarafından verilmesinin engellenmesini, organizasyonların farklılığından kaynaklanan tekrarlanan maliyetlerin önüne geçilmesi, savunma tedarik ve lojistik faaliyetlerinde görev yapan personelin etkin ve verimli bir şekilde görevlendirilmesi, savunma tedarik ve lojistik sisteminin aynı dili konuşmasının sağlanması, Silahlı Kuvvetlerin kendi operasyonel faaliyetlerine odaklanmasının sağlanması gibi üzerinde tartışılan birçok konuya fayda ve çözüm sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Savunma Tedarik ve Lojistik Yönetimi İdaresi’nde (organizasyonun adı bir önerme olarak verilmiştir) bünyesinde sivil ve asker personelin birlikte çalışacağı bir yapı tasarlanarak, ihtiyaçların tedariki ve lojistiği kapsamında asker personelin desteği ile sistem yönetiminin sağlanması, fon, malzeme, teknik, katalog yönetimlerinin ise sivil ve ilgili disiplinlerdeki personel ile yürütülmesi öngörülmelidir. Sivil ve asker birlikte çalışan yapı ile savunma sisteminde yer alan kullanıcılar ile tedarik makamlarının karşılıklı iletişimini ve birbirini desteklemesini sağlayacaktır. Organizasyonlardaki çalışanlar, öncelikle bağlı oldukları organizasyonların görevlerini yerine getirmekle görevli oldukları için süreçte bulunan diğer organizasyonların önceliklerini ve görevlerini doğal olarak içselleştirememekte ve alınan kararlarda diğer organizasyonların nasıl etkilendikleri veya etkilenecekleri öncelikli değerlendirme kriterleri arasında yer alamamaktadır. Silahlı Kuvvetlerin ve diğer Güvenlik Birimlerinin nasıl bir strateji ve nasıl bir silah sistem ve teçhizat donanımıyla ülkenin korunmasını ve bekasını sağlayacağı kararlarından sonra, temin edilecek silah sistem ve teçhizatları, bunların temin yöntemleri, maliyetleri, teknik özellikleri, işletmesi, bakımı gibi birçok kararın verilmesi gerekmektedir. Bu karar süreçleri birbirini çok etkileyen (temel örneklerden yola çıkarsak; silah sisteminin teknik özellikleri, bakım usullerini, sistemin işletmesini, silah sisteminde kullanılan malzemeler; sistemin kullanım süresine kadar etki edebilmektedir.) kararlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla verilen kararlar birbirlerini tanıyan, anlayan ve birbirlerinin öncelikleri ve görevlerini dikkate alan çalışan ve karar vericiler tarafından verilmelidir. Türkiye’de savunma sistemi tedariki ve lojistiğinde görevli olan çalışanlar için organizasyonlar arası iletişim şekli ve usulleri belirlenmiş olsa da görev öncelikleri ve hassasiyetleri ön plana çıkabildiği değerlendirilmeli ve sivil ve asker karma olacak şekilde personel sistemine geçilmesinin daha uygun olacağı değerlendirilmelidir. Dünyada İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya, Kore gibi ülkeler incelendiğinde, savunma tedariki ve lojistiğini tek bir kurum altında savunma tedarik ve lojistik sisteminde karma personel rejimine geçtikleri görülmektedir.

Savunma sisteminde dünya örnekleri incelendiğinde, savunma Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) faaliyetleri kapsamında tedarik ve lojistik organizasyonu altında veya farklı, ancak tek bir kurum olarak Ar-Ge organizasyonlarının bulunduğu görülmektedir. Türkiye’ye bakıldığında

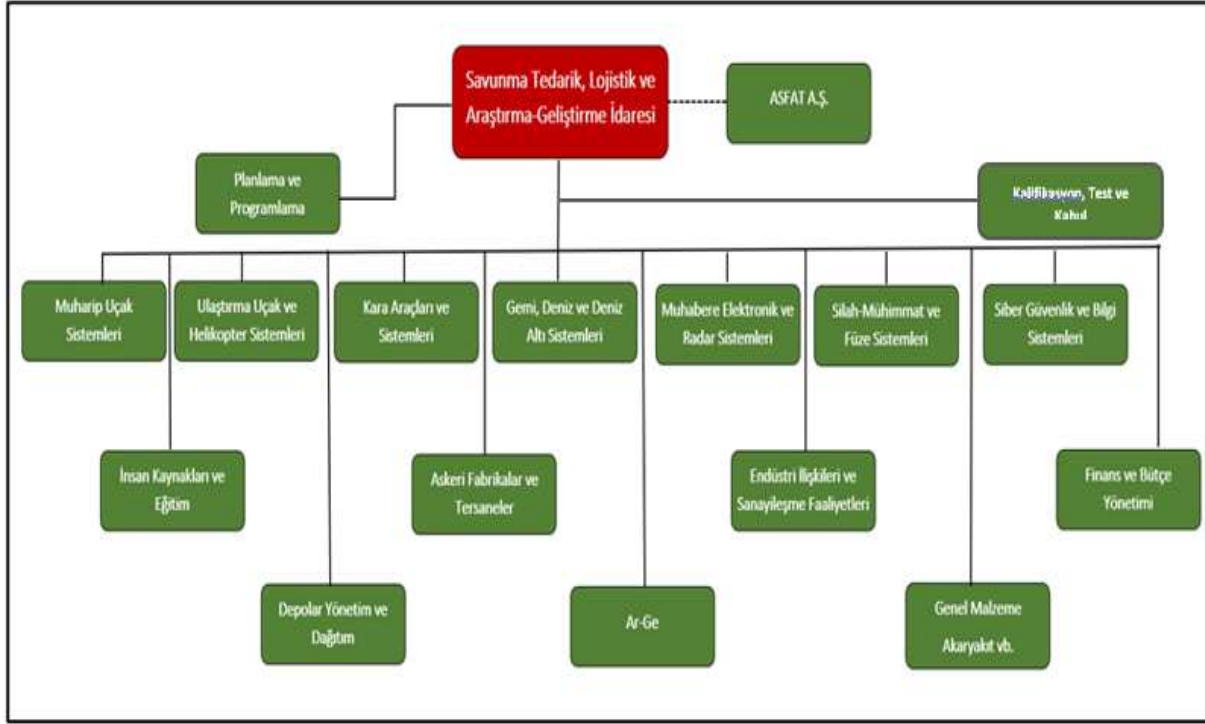
ise savunma Ar-Ge faaliyetleri MSB, SSB kurumları altında kurulan birimler vasıtasıyla yürütüldüğü, Kuvvet Komutanlıkları altında da bazı yapılar bulunduğu, ilaveten Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına bağlı TÜBİTAK vasıtası ile hem proje yürüten hem de savunma sisteminde ihtiyaç duyulan araştırma-geliştirme faaliyetlerine karar verebilen yapı bulunmaktadır. Bunların yanı sıra, savunma sanayii firmalarında yürütülen projelerde ihtiyaç duyulan Ar-Ge faaliyetleri yürütülmekte, ayrıca üniversitelerde de savunma sistemlerine yönelik Ar-Ge faaliyetleri de bulunmaktadır. Ar-Ge faaliyetlerinin koordineli bir şekilde yürütülmesine, sonuçlarının kurumlar arasında paylaşılmasına ve sonuçlarının çeşitli projelerde kullanılmasına gayret gösterilmesine rağmen, süreçte farklı organizasyonlar bulunması yine bütünsel bir bakış açısı sağlanmasına engel oluşturmaktadır. Bu faaliyetler doğrultusunda ortaya çıkan Ar-Ge projeleri sonuçlarının daha etkin kullanılabilmesi, yapılan Ar-Ge faaliyetlerinin tek bir yapı altında izlenebileceği ve kıt olan kaynakların daha etkin kullanılabilmesi bir yapı kurulmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Silahlı Kuvvetler ve Güvenlik Birimlerimizin envanterinde bulunmuş ve kullanım ömrünü doldurduktan sonra envanterden çıkarılmış silah sistem ve teçhizatlarının yedek parçalarının dünyada aynı silah sistemlerini kullanan veya yedek parçanın farklı sistemlerde kullanımı var ise diğer ülkelere satışa sunulması, Askeri Fabrika ve Tersanelerin kabiliyetlerinin dünyaya ve ülke içerisindeki talebe açılmak suretiyle ülkeye kaynak sağlanması ASFAT A.Ş’nin mevcuttaki görevinde değişikliğe gidilerek gerçekleştirilebileceği değerlendirilmektedir. Bu özerk şirketin önerilen model kapsamında kurulan organizasyona bağlanması öngörülmektedir. Bu şirketin faaliyetleri sonucunda oluşan ticari kazancı savunma tedarik ve lojistik sistemine kaynak olarak dönmesi sağlanacaktır. Etkin bir stok yönetimi ile Silahlı Kuvvetler ve Güvenlik Birimlerimizdeki tüm depolarda âtil durumda olan malzemeler değerlendirilip bu sisteme dahil edilebilecektir. Dahası bu özerk şirket, Türkiye’deki savunma sanayii gelişimi ile paralel olarak, ABD’deki Yabancı Askeri Satışlar (Foreign Military Sales-FMS) yapılanması ile (Defence Security Cooperation Agency, 2022), yine Yabancı Askeri Satış müşterileri tarafından satın alınan fazla yedek parça ve destek ekipmanını yeniden dağıtan ABD’deki Dünya Çapında Depo Yeniden Dağıtım Hizmeti (Worldwide Warehouse Redistribution Service-WWRS) dönüştürülebileceği (Defence Security Cooperation Agency, 2022) ve bu faaliyetleri yönetebileceği değerlendirilmektedir. NATO kapsamındaki Silahlı Kuvvetlerin envanterindeki fazla, âtil malzemelerin yürütülen NATO Logistics Stock Exchange (NLSE) (NATO, 2022) faaliyetleri kapsamında da değişiminde ve satışında önerilen organizasyonun görev alması gerektiği öngörülmektedir.

Silahlı Kuvvetler ve Güvenlik Birimleri bünyesinde bulunan tüm depoların önerilen organizasyona bağlanması, Kuvvet Komutanlıkları ve Güvenlik Birimlerimizdeki tüm yedek parça ve malzemelerin aynı sistematik yaklaşımla tanımlanarak ülkedeki envanterin çıkartılması ve tedarik edilen malzemelerin kullanım durumuna göre ilgili depolarda bulundurulması öngörülmektedir. Kuvvet Komutanlıkları ile diğer Güvenlik Birimlerinde malzeme tanımlama ve kataloglama sisteminin aynı dili konuşmasını sağlayacak bir yapı kurulması öngörülmüştür.

Belirtilen hususlardan yola çıkılarak, Türkiye için “Savunma Tedarik, Lojistik ve Araştırma-Geliştirme İdaresi” adı altında bir organizasyon ile savunma tedarik ve lojistik faaliyetlerinin tek bir organizasyon altında yürütülmesi öngörülmüştür. Yapının içeriğindeki birimler ve isimler modelin ortaya konulabilmesi için belirtilmiş olup, yapılan analizler sonucunda ortaya daha detaylı çalışmalar önerilebilecektir.

Şekil 5. Önerilen Organizasyon Yapısı

Bu organizasyon, MSB, SSB, Kuvvet Komutanlıkları ve Güvenlik Birimlerinde bulunan savunma tedarik, lojistik, Ar-Ge ve bunlarla ilişkili kurum/kuruluş ve birimlerinin bu yapı altında toplanması öngörülmüştür. Bu sayede;

- ✚ Savunma Tedarik ve Lojistik Sisteminin tek bir çatı altında yürütülmesi ve yönetilmesi; organizasyonda, tedarik safhasının başlangıcından elden çıkarılma safhasına kadar; tedarik, lojistik, bakım ve onarım, modernizasyon, elden çıkarma faaliyetlerinin yürütülmesi,
- ✚ Savunma AR-GE Sisteminin tek bir yapı altında yürütülüp yönetilmesi,
- ✚ Savunma Tedarik ve Lojistik Sisteminin tek bir dili konuşabilmesinin sağlanması,
- ✚ Savunma operasyonel unsurlarının ve birimlerinin görevlerine odaklanması,
- ✚ Savunma Tedarikinde maliyet etkinlik ve verimliliğinin sağlanması,
- ✚ Silahlı Kuvvetler bünyesindeki âtil veya kullanım dışına çıkmış silah sistemlerine ait malzeme ve teçhizatların çeşitli yöntemlerle satılarak devlete ilave kaynak sağlanmasına yönelik faaliyetlerin yürütülmesi,
- ✚ Askeri Fabrikalar ve Tersanelerinin imkân ve kabiliyetlerinin tek bir çatı altında toplanarak, kapasite kullanımı ile savunma sistemleri lojistiğine yönelik optimum çözümlerin üretilmesinin sağlanması,
- ✚ Askeri Fabrikalar ve Tersanelerinin kullanım dışı âtil imkân ve kabiliyetlerinin pazarlanarak devlete ilave kaynak sağlanması,
- ✚ Savunma Sistemlerinin tedarikinin yurtiçindeki firma ve KOBİ'lere yaygınlaştırılarak, savunma sistemlerinde sanayileşme faaliyetlerinin yürütülerek verimlilik oranlarının artırılması,

- ✚ Kurulacak yapıda, asker ve sivil personelin birlikte çalıştığı bir ortam yaratılarak birbirini anlayan ve ortak paydada buluşan bir personel rejimi ile yürütülmesinin sağlanması,
- ✚ Mevzuatın birleştirilerek farklı uygulamaların önüne geçilmesi,
- ✚ Silahlı Kuvvetlerin operasyonel birimleri ile ve kendi bünyesinde güçlü bir ERP Sistemi ile faaliyetlerin yürütülmesinin sağlanması,

gibi hususlarda çok önemli iyileştirmeler ve farklılıklar ortaya konulacaktır.

6. Sonuç

Dünyada her ülke, ülke stratejisi doğrultusunda organizasyonel yapılanmasını hayata geçirmektedir. Genel itibari ile; ülke stratejileri, bu stratejiler kapsamında ortaya koyulan politikalar, ülkelerin coğrafi, kültürel, ekonomik, sosyolojik özellikleri ile harmanlanan bilgiler ile tehdit olarak öngörülen ülke ve unsurlar doğrultusunda savunma stratejileri ortaya konulmaktadır. Her ülkenin özellikleri, stratejileri, tehdit algıları farklı olduğundan ülkelerin kendilerine özgü yapılanmaları da farklı olmalıdır.

Türkiye'nin savunma tedarik ve lojistik sistemine yönelik olarak çeşitli rapor ve çalışmalar ile problem sahaları ifade edilmiştir. Ancak belirtilen problem sahalarına yönelik çalışmalarda ve raporlarda çözüm önerileri bulunmadığı tespit edilmiştir. Yapılan çalışmada, Türkiye'de 2016 yılından önce savunma tedarik ve lojistik sistemi ile 2016 yılından sonra savunma tedarik ve lojistik sisteminin ulaştığı durumu ortaya konularak, yapılan organizasyon değişiklikleri belirtilmiştir. Dünyada çeşitli ülkelerin tecrübeleri ve organizasyon yapılanmaları belirtilerek, bu organizasyon yapılanmalarının sağladığı faydalar ele alınmıştır. NATO literatüründe bulunan Ömür Devri Yönetimi ve Ömür Devri Safhalarının Yönetimi, Türkiye'deki organizasyonel boyutu ile ele alınmıştır.

Bu çalışmalar doğrultusunda, savunma tedarik ve lojistik faaliyetlerinin tek bir kurum altında toplanması ile ortaya konulan Türkiye'ye özgü yapılanma önerisinin, yukarıda belirtilen faydaları bulunmaktadır. Önerilen modelin, savunma tedarik ve lojistik sistemi içerisinde tartışılmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- 31.07.2016 tarih ve 29787 sayılı Resmî Gazete ile yürürlüğe giren 669 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması ve Milli Savunma Üniversitesi Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname, 25/7/2016 KHK-669/36 madde, <https://www.resmigazete.gov.tr/> .
- 17.12.1983 tarih ve 18254 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan Jandarma Teşkilatı Görev ve Yetkileri Yönetmeliği, Madde 4. [https://vatandas.jandarma.gov.tr/kysop/uzaktan _egitim/documents/ jandarmayonetmeli.pdf](https://vatandas.jandarma.gov.tr/kysop/uzaktan_egitim/documents/jandarmayonetmeli.pdf).
- 27.07.2016 tarih ve 29783 (2. Mükerrer) sayılı 668 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Alınması Gereken Tedbirler ile Bazı Kurum ve Kuruluşlara Dair Düzenleme Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160727M2..htm>.
- 13/07/1982 ve 17753 sayılı Resmî Gazete ile yürürlüğe giren 2692 sayılı Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu Madde 2, [https://www.izmirbarosu.org.tr/ Upload/files/Sayfalar/ merkezler/cmk/sahil_g venlik_kom_kan.pdf](https://www.izmirbarosu.org.tr/Upload/files/Sayfalar/merkezler/cmk/sahil_gvenlik_kom_kan.pdf).
- 13/7/1982 tarih ve 17753 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan 2692 sayılı Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu, Madde 2 (25/7/2016-KHK-668/23 md.; Değiştirilerek kabul: 8/11/2016-6755/23 md), [https://www.mevzuat.gov.tr/ Mevzuat Metin/1.5. 2692.pdf](https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2692.pdf).
- 24.12.2017 tarih ve 30280 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan 696 sayılı KHK Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, <https://www.resmigazete.gov.tr/ eskiler/2017/12/20171224-22.htm>.
- 09.07.2018 tarih ve 30473 sayılı Resmî Gazete (3. Mükerrer), KHK/703, Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180709M3.htm>.
- 6/1/2021 tarih ve 31356 sayılı Resmî Gazete ile yayınlanan 3373 sayılı “Savunma Sanayii Başkanlığı Tarafından 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu’nun 3’üncü maddesinin (b) Bendi Kapsamında Yapılacak İhalelere İlişkin Usul ve Esaslar” hakkında Cumhurbaşkanı Kararı, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.3373.pdf>.
- 7/6/1985 tarih ve 18777 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 3212 sayılı Silahlı Kuvvetler İhtiyaç Fazlası Mal ve Hizmetlerinin Satış, Hibe, Devir ve Elden Çıkarılması; Diğer devletler Adına Yurt Dışı ve Yurt İçi Alımların Yapılması ve Eğitim Görecek Yabancı Personel Hakkında Kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr/ Mevzuat Metin /1.5.3212.pdf>.
- Auger, M. (2014). “Defence Procurement Organizations: A Global Comparison” Library of Parliament, Canada, Background Paper, Publication No.2014-82-E,Erişim 08 Kasım 2021, <https://lop.parl.ca/ Content/LOP/ResearchPublications/2014-82-e.pdf>.
- Behera, L.K. (2016). “A French Solution to India’s Defence Acquisition Problem”, Institutue for Defence Studies&Analysis, IDSA-Special Feature, (53). Erişim 06 Haziran 2017, [https:// idsa.in/specialfeature/french-solution-india-defence-acquisition-problem _lkbe hera _290816](https://idsa.in/specialfeature/french-solution-india-defence-acquisition-problem _lkbe hera _290816).
- Defence Equipment and Support. (2021) “Framework Document”, January 2021, FINAL: Approved 15 January 2021, sayfa 3-2, Erişim 26 Aralık 2021, https://assets. Publishing .service. gov.uk/ government/ uploads/system/ uploads/ attachment_data/ file/ 954659/20200118_DES_Framework_Document_-_APP ROVED_.pdf.

- Defence Equipment and Support Web Sitesi, Who we are, Erişim 02 Ocak 2022, <https://www.gov.uk/government/organisations/defence-equipment-and-support/about>.
- Defence Security Cooperation Agency, Foreign Military Sales-FMS, (2022), Erişim 02 Ocak 2022, <https://www.dsca.mil/foreign-military-sales-fms>
- Defence Security Cooperation Agency, Worldwide Warehouse Redistribution Service, (2022), Erişim 02 Ocak 2022, <https://samm.dsca.mil/glossary/worldwide-warehouse-redistribution-service-wwrs>, <https://afsa4.wpafb.af.mil/WWRS>
- Direction générale de l'armement (DGA), Présentation de la direction générale de l'armement, Erişim 06 Aralık 2021, <https://www.defense.gouv.fr/english/dga/la-dga2/missions/presentation-de-la-direction-generale-de-l-armement>
- Defense Acquisition Program Administration (DAPA), About DAPA, Introduction, Erişim 05 Aralık 2021, http://www.dapa.go.kr/dapa_en/sub.do?menuId=412
- Mevlütöğlü. A. (2016). “Türkiye’nin Savunma Reformu Tespit ve Öneriler”, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), Erişim 06 Aralık 2021, https://setav.org/assets/uploads/2016/09/20160901200637_turkiyenin-savunma-reformu-pdf1.pdf.
- Millî Savunma Bakanlığı. (2012). “2011 yılı Faaliyet Raporu”, sayfa 14, Erişim 26 Aralık 2021, https://www.turkishdefenceindustrynews.com/wp-content/uploads/2020/08/20180105155828_0.pdf
- Millî Savunma Bakanlığı, “Teşkilat Şeması”, Ankara, (2021), Erişim 12 Aralık 2021, <https://www.msb.gov.tr/Bakanlik/TeskilatSemasi>
- NATO Research and Technology Organisation, TR-SAS-054 Methods and Models for Life Cycle Costing, RTO Technical Report, sayfa 2-1, Erişim 10 Ekim 2021, <https://www.sto.nato.int/publications/STO%20Technical%20Reports/RTO-TR-SAS-054/ŞŞTR-SAS-054-ALL.pdf>
- NATO Standard AAP-20 NATO Programme Management Framework (NATO Life Cycle Model) Edition C Version 1 October 2015, sayfa 11, Erişim 13 Ekim 2021, <https://tssodyp.ssb.gov.tr/genel/ReferansDokumanlar/AAP-20%20NATO%20Life%20Cycle%20Model-Ekim%202015.pdf>
- NATO, COMMIT Support Partnership Committee (CPC), NATO LOGISTICS STOCK EXCHANGE (NLSE), (2022), Erişim 02 Ocak 2022 <https://www.nspa.nato.int/about/support-to-operations/nlse>
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, *Savunma Reformu Raporu*, sayfa 12, Erişim 15 Ekim 2021, <https://www.memurlar.net/common/news/documents/602402/2014-08-22savunmareformu.pdf>
- Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, “Türk Savunma Sanayinin Geleceği- Sürdürülebilirlik ve Güçlü İhracat İçin Strateji Raporu-1”, *TASAM Milli Güvenlik ve Savunma Enstitüsü*, Stratejik Rapor No: 71, 2015, Ek-5 82. https://tasam.org/Files/PDF/Raporlar/TSS_rapor.pdf_6acb9a1e-7d78-4af4-bc67-48bb93270426.pdf
- UK Ministry Of Defence, Appraisal Report Ministry of Defence and Armed Forces 1963 – 2014, Erişim 06 Aralık 2020, <https://cdn.nationalarchives.gov.uk/documents/information-management/ministry-defence-appraisal-report.pdf>, sayfa 13
- UK Parliament Speakers Notes, 1999, “U.K. Reforms Defense Procurement ; Replaces Procurement Executive With New Agency” UK Parliament, Erişim 07 Kasım 2018, <http://www.defense-aerospace.com/articles-view/release/3/229/-u.k.-reforms-defense-procurement-%3B-replaces-procurement-executive-with-new-agency.html>
- Yeşiltaş M, *Türkiye’nin Askeri Dönüşümü*, (Kriter Eylül 2016 / Yıl 1, Sayı 5), Erişim 14 Ekim, 2021, <https://kriterdergi.com/dosya/turkiyenin-askeri-donusumu>

PAZARLAMADA ÜNLÜ KULLANIMI STRATEJİSİ: TÜRK HAVA YOLLARI ÖRNEĞİ

BURCU KANTARCIOĞLU *

ÖZ: Günümüz rekabetçi pazar ortamında, ünlülerin ürün ve markaların pazarlama iletişiminde kullanılması oldukça popüler olan bir pazarlama tekniğidir. Ünlü kullanımı birçok marka tarafından onaylanmış; hem yerel hem de küresel pazarlardaki tüketicilere ulaşmak için kullanılan güvenilir pazarlama stratejilerinden biridir. Araştırma bulguları, ünlü kullanımının ya da ünlü desteğinin etkili bir şekilde kullanılması halinde satın alma niyetini etkilediği ve satışları artırdığını göstermekte olup, buna ek olarak tüketiciler arasında marka bilinirliğini de artırmaktadır. Bu makale, ünlü kullanımı stratejisinin kültürel temellerini anlam transferi modeli bağlamında açıklamayı amaçlamakta olup, Türkiye'nin önde gelen havayolu firmalarından biri olan Türk Hava Yolları (THY) markasının ünlü kullanımı stratejisini analiz etmektedir. Türk Hava Yolları firması, globalleşme stratejileri çerçevesinde dünyaca ünlü küresel isimler ve kurumlar ile ortak çalışmalar yapmış ve bu çalışmalar neticesinde olumlu sonuçlar elde etmiş başarılı bir Türk markasıdır.

Anahtar Kelimeler: Global Pazarlama, Pazarlama İletişimi, Ünlü Kullanımı, Havayolları, Türk Hava Yolları

Makalenin türü: Araştırma

Jel Sınıflandırması: M3, M31

DOI: 10.54969/abuijss.1069452

Geliş tarihi: 07.02.2022/ **Kabul Tarihi:** 27.06.2022/ **Yayın Tarihi:** 05.07.2022

CELEBRITY ENDORSEMENT STRATEGY IN MARKETING: TURKISH AIRLINES CASE

ABSTRACT: In today's highly competitive market, celebrity endorsement is a widely used marketing technique in marketing communications; a credible strategy endorsed by brands not only used to attract and engage target customers in local markets but also used to reach out the global communities in the overseas markets. Research findings show that celebrity endorsement, when used effectively, increases purchase intention and sales; enabling brand familiarity and awareness among consumers. This paper aims to explain the cultural foundations of the celebrity endorsement in the context of meaning transfer model; concurrently examining the Turkish Airlines (THY) celebrity endorsement strategy; a full service carrier operating in Turkey. THY proved itself as a successful brand in Turkey in the use of global celebrities in integrated marketing communications while reaching up to the global customer base; in summary ended up with positive outcomes.

Key Words: Global Marketing, Marketing Communications, Celebrity Endorsement, Airlines, Turkish Airlines

Type of article: Research

Jel Classification: M3, M31

DOI: 10.54969/abuijss.1069452

Received: 07.02.2022/ **Accepted:** 27.06.2022/ **Published:** 05.07.2022

* Öğr. Gör. Burcu Kantarcioğlu, Antalya Bilim Üniversitesi, İİSBF, İşletme Bölümü, burcu.kantarcioğlu@antalya.edu.tr, +90 532 4238579, **Orcid No: 0000-0002-4826-2419**

Kaynak gösterimi için:

Kantarcioğlu, B.(2022). Celebrity Endorsement Strategy In Marketing: Turkish Airlines Case, Antalya Bilim Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1), ss.66-83.DOI: 10.54969/abuijss.1069452

1. INTRODUCTION

Our brains like the familiar ones. The more consumers become familiar with the brand, the likelihood of consumers' willingness to prefer the brand increases. All over the world, celebrities, whether we like them or not, are the popular ones that are high profile, known and followed by millions or billions of people. Yet, celebrity endorsement, as part of the marketing communications, is a strategy widely used by many of the brands while promoting their brands in designing their marketing strategies and PR campaigns. Recently, this widely used strategy along with the proliferation of digital communication channels has been gaining popularity not only in traditional marketing but also in digital marketing. Celebrity endorsement strategy has been used by major companies and these companies invest in their brand equity to align endorsers' public identity with their brand identity (Erdogan, 1999). With celebrities promoting their brands, companies become part of the consideration set of the consumers along with high recall and recognition rates. Through endorsed product and services, brands can increase awareness and familiarity. Hence, consumers feel sympathetic towards brands if they somehow relate to the endorsed celebrity or admire the celebrity. Celebrities have been long used by corporate marketing teams to enhance brand image, to gain attention and engage consumers with the brand (Dean & Biswas, 2011).

Celebrity endorsement is a global phenomenon used in marketing communications and the use of celebrities endorsed by brands and products dates back to 19th century. With the emergence of cinema, radio and TV within the 20th century, celebrity endorsement becomes popular; an effective advertising technique while marketing to masses both in domestic and international markets (Erdogan, 1999). As an integral aspect of modern day marketing, this widely known technique became a powerful strategy to stimulate desire; building brand awareness among consumers, strengthening the brand image and sustaining credibility in promoting products and services to the masses (McCracken, 1989). In the last 20 years, there are celebrities all over the world who signed endorsement deals for major brands. Among these celebrities, most of them highly admired and followed by audiences such as Britney Spears, Beyoncé and Pink agreement with Pepsi for 50 million US Dollars, Charlize Theron agreement with Dior for 55 Million Dollars, Serena Williams agreement with Nike for 55 million US Dollars, and the record breaking of all times Michael Jordan agreement with Nike for 250 million US Dollars (gobankingrates.com, 2021).

In modern day marketing, with the rise of the digital era, consumers are increasingly exposed to different communication messages throughout different channels by many brands which resulted in huge competition in attracting customers' attention and made it harder to keep them engaged with the products and services. (Houtari & Hamari, 2012). At this point, using a celebrity as a promotional tool becomes a major strategic move for many companies. Celebrities; due to their likeability and high profile, may help the marketing message stand out of the communication clutter (Atkin & Block, 1985). Moreover, both marketing practitioners and researchers reached a common belief that the endorser's character also has an effect on the persuasiveness of the intended message (Ohanian, 1990). As a result, the endorsement of celebrities used by brands increased quite extensively over the past years and estimated that one out of four advertising or PR campaign utilize celebrities in promoting products or services (Shimp, 1997). It has been observed that in a

situation where consumer is being exposed to various messages, one product's message backed up with a celebrity in the advertising campaign is believed to be that endorsed product will have more purchases and the endorsed message is more appealing than the one with no celebrity is used (Clark & Horstman, 2003). A survey published by J. Clement in 2019 showed that more than 30% of internet users ranged from 16-35 age group find a product or service through celebrity endorsed advertising (statista.com, 2017)

It has been evident from the literature that celebrity endorsement, congruent with the brand identity and the product, has a positive effect on shaping the attitude and behavioral purchase intentions of consumers regarding that brand or product or sometimes vice versa. In the field of marketing, it is widely believed that a popular and likeable celebrity promoting certain brand's products comes with a higher degree of publicity. With the rise in publicity, favorability of brand associations and customer recall/recognition ability compared with when this technique is not used increases (Malik & Gupta, 2014).

1. The Definition of Celebrity Endorsement

In literature, celebrity and celebrity endorsement have various definitions. Widely used meaning of a celebrity is defined as a famous person who is well known and gets lots of public attention. McCracken, in his seminal work published in 1989, brought a new perspective to celebrity endorsement definition and defined celebrity endorser as; "Any individual who enjoys public recognition and who uses this recognition on behalf of a consumer good by appearing with it in an advertisement" (McCracken, 1989).

According to Schlecht, the definition of celebrity has twofold aspects; first the recognition of the celebrity by public or masses and second, the common characteristics observed in celebrities such as attractiveness, high public awareness, likeability and their lifestyle -apart from the commonly accepted social norms- make celebrities perceived different from the rest of the community (Schlecht, 2003). Another definition of celebrity endorsement is provided by Khatri emphasizing the expertise aspect of the celebrity endorsement that expertise in a specific field of interest. Hence, it may not be a necessary condition for endorsement; rather celebrities may lend their names to products or services that they have no expertise with (Khatri, 2006). Movie stars, sports athletes, singers, performers, entertainers, musicians, and even politicians or in some cases fictional celebrities (such as Ronald McDonald) are accepted as different types of celebrities (Khatri, 2006). Celebrities act as hired spokesman of the brands and they are employed by brands where celebrities' personality is being transferred to a product or brand (Kaikati, 1987).

In today's digital world, with the rise of social media, celebrities become very approachable and have huge influence over their followers. According to Foong (2014) article, on a national or international level, celebrities should act as opinion leaders. Opinion leaders are the people that consumers trust and get an approval while purchasing a good or service. Opinion leaders can shape how consumers' view a product or service. Celebrities are not only admired but also imitated by consumers. When executed effectively, celebrity endorsement can be a powerful tool to shape the ideas of the consumers and how they view the brands. Regardless of the communication medium, from mass communication to customized communication, celebrity endorsement can take place in many forms in various mediums. As an example, the majority of celebrities can use branded products or services in their social media accounts such as Facebook, Instagram or Twitter posts; as part of

microblogging (Wood & Burkhalter, 2014). Besides, celebrity endorsement strategy is not only used for consumer goods, but also in consumer services, business to business products and services, in non-profit organizations and in non-commercial services. The brand value added by celebrities is perceived immediately and seen obvious. Using a celebrity for the product and services along with protection under legal contracts brings a legitimacy to the endorsement process. When the power and legitimacy of the celebrity name backing it up is high, immediate response in the form of growth in brand value becomes inevitable (Olenski, Forbes, 2016).

2. Literature Review

2.1 Theoretical Foundations of Celebrity Endorsement

While reviewing the literature, keyword searches were made by using “celebrity endorsement”, “celebrity”, “endorsement” “global marketing” “endorsement models”; mainly focusing on the highly cited articles published in Journal of Marketing, Journal of Consumer Behavior, Journal of Marketing Management, Journal of Global Marketing, International Journal of Advertising through Google Scholar and Web of Science database. In Web of Science database, between years 1983-2022, there are 844 publications indexed with the keyword “celebrity endorsement”. Out of these publications, there are 400 articles in the field of Business, 151 articles in the field of Communications, 117 in the field of Management and 91 articles in the field of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism and the rest of the publications settles in various areas of research. In Google Scholar, there are far more than 40.000 results with the keyword “celebrity endorsement” between years 1983-2022 (google scholar, 2022). In Google trends worldwide search between years 2004-2020, celebrity endorsement and related searches such as “definition”, “meaning” and “examples” are on the rise and the countries such as Ghana, Singapore, Nigeria, Philippines and Pakistan are the countries given on top in interest by region (trendsgoogle.com, 2022).

The celebrity endorsement as a powerful marketing strategy became popular with the intensive use of traditional marketing channels such as TV, radio and billboards. It can be inferred that choosing the right celebrity for the right product and service (or brand in general terms) is an important task for marketers. As a solid and widely accepted strategy, it may come with rewards along with its risks. As a result, understanding the models explaining the endorsement process is a crucial task for the researchers both in academia and in practice. So far, regarding the prior research on understanding the celebrity endorsement process, there are three major streams of research behind celebrity endorsement; Source Credibility Model, Source Attractiveness Model, and The Meaning Transfer Model proposed by various researchers (Erdogan, 1999).

In that sense, in order to grasp an understanding of the literature regarding celebrity endorsement, we dated back to year 1989; where many of the influential and relevant articles about celebrity endorsement used citation back to the infamous article of McCracken G., “Who is the celebrity endorser? Cultural foundations of the endorsement process” published in the Journal of Consumer Behavior in which celebrity endorsement topic is being reviewed through the models of endorsement framework. The article has been cited by 4,750 times in Google Scholar; making the research one of the most seminal works in this particular research of topic (googlescholar, 2022). The article analyzes the celebrity endorsement process and put forward the meaning transfer model as an alternative to the existing models explaining celebrity endorsement such as source credibility model and

source attractiveness model (McCracken, 1989). The model explains the endorsement process in 3 major phases; the existing celebrity image perceived by the consumers, the celebrity image transferred to the product and lastly the transfer of the meaning from the product to the consumer (McCracken, 1989). In other words, the meaning transfer model suggests that an endorser should include a set of features or skills set coherent with those of the brand for meaning to be transferred (Hollensen, 2012). Regarding meaning transfer model, Jain (2016) proposed shifting the perspective to the process of endorsement and scholars studying this particular topic need to start first with what a celebrity means to a consumer. Prior research explaining the celebrity endorsement process mostly focused on the reciprocal meaning that a brand and a celebrity transfers to each other throughout the endorsement process. In other words, many of the scholars in their prior research started their research from the transfer of meaning point of view rather than understanding what it means to be a celebrity for a consumer. Hence, many of the celebrities mean more than their professions, roles or performances in real life to their followers. It is being claimed that seven dimensions of celebrity meaning happen to exist such as personality, credibility, physical appearance, feelings, performance, values and cogent power which are transferrable to the brands via endorsement (Jain & Roy, 2016). Substantiating Jain (2016) study findings, Roy (2018) explains the celebrity endorsement via the meaning transfer model by using The Zaltman Metaphor Elicitation technique (ZMET) with 2 rounds of metaphor elicitation conducted over 15 respondents. The study claims that the meaning generated by the celebrity or all the associations that the consumers attach to a celebrity can be defined through metaphors. In addition, Roy (2018) research findings challenged the scale developed by Ohanian (1990) source credibility model that all credibility elements or dimensions in the model refer to hold good for all celebrity endorsers; however the dimensions used to evaluate a celebrity may be different for different celebrities (Roy, 2018).

Previous models of endorsement process, the source credibility model claims that the skill sets and features of the endorser such as the legitimacy and the reliability of the endorser affects the attitude and purchase intention of the consumer (Jain, 2016). Source credibility theory originates from the research made in the field of psychology (Hovland, 1953) (McCracken, 1989). According to Hovland (1953), source credibility model is about the effect of perceived expertise and trustworthiness on how individuals process information and create attitudes towards objects. The model breaks down the endorsement process into two major components; expertness and trustworthiness of the celebrity used. These two dimensions defines how powerful is the source itself. Expertness comes with the perceived “ability” of the endorser to make more valid contentions due to his/her know how and expertise. Trustworthiness comes with the perceived “willingness” to make more contentions (McCracken, 1989). Other than these major dimensions, researchers such as Whitehead, McCroskey, Bowers and Phillips, Lemert and Mertz offers new dimensions for the measurement of the model. Regarding the scales, the attempts of aforementioned researchers uncover the perceptual structure of the sources credibility model. Safety, qualification, dynamism, authoritativeness, character, objectivity are among the new dimensions measured by the scales developed by the researchers. Overall, attractiveness, trustworthiness and expertise are the major three dimensions extracted from the celebrity endorser credibility scale developed by Ohanian and can be extended to different types of products such as low or high involvement products. The three major dimensions that

Ohanian proposed based on attractiveness, trustworthiness and expertise showed that these dimensions have significant impact on consumers' purchase intentions for one celebrity over another different celebrity (Ohanian, 1990) (Yang, 2018).

In addition to source credibility model, the source attractiveness model proposed by McGuire in 1985 also rests on the study of social psychology. In source attractiveness model, the celebrity set of attributes were broken down into various dimensions and among those dimensions, the attractiveness of the celebrity changes the attitude of the consumer either favorably or less favorably (Jain, 2016). The model puts forward that the message given by the endorser hinges on some chief components of the source such as familiarity, likability, and similarity of the source (McGuire, 1985).

Both models assert that sources who are expert, trustworthy and known to, liked by, and or similar to the consumer are credible or attractive and, to this extent, persuasive at the end (McCracken, 1989). However, as stated in McCracken's article, both source models have limitations. First, the appeal of the celebrity cannot be understood by the source models and make impossible to understand why a celebrity works for some products and services but not for others. Second, the source models will not discriminate between celebrities in a beneficial way. The models will fall short of explaining the process from "a symbolic or communications point of view" (McCracken, 1989). The "meanings" associated along with the celebrity is also a crucial factor in understanding the celebrity endorsement process.

In addition to the previous models; in 2008, Shimp refined the "TEARS model" (Hollensen, 2012). In this model, the features of an endorser such as trustworthiness, expertise, physical attractiveness, respect and similarity (initials forming TEARS) have a role in determining a marketing campaign's success (Hollensen, 2012). In that sense, TEARS model has a more holistic approach in explaining the celebrity endorsement. In another study, according to Bergkvist and Zhou (2016) article, celebrity endorsement mainly focuses on the distinct areas of celebrity prevalence, campaign management, financial effects, celebrity persuasion, non-evaluative meaning transfer, brand to celebrity transfer (Bergkvist, 2016).

Last but not least, as an addition to the extant literature mentioned above, in depth theoretical foundations of celebrity endorsement process was also accepted as a contribution to the literature which is summarized as below in Erdogan's 1999's article. The study summarizes the models that points out the major components of the celebrity endorsement literature (Erdogan, 1999); source attractiveness model, source credibility model, meaning transfer model along with match up hypothesis, two sided celebrity endorsement and multiple product celebrity endorsement models in review (Erdogan, 1999). Besides Erdogan's (1999) study findings, 4 mainstream models in the celebrity endorsement topic has been studied; along with the highly cited analysis of Bergkvist (2016), Schimmelpfennig (2020), Halder (2021), Ambroise (2020). The common ground aforementioned scholars agree upon is that the major models standalone may not be sufficient enough in explaining the effectiveness of the endorsement process; rather a combination of these models in different contexts might be more fruitful in terms of research findings; especially finding the right match of celebrity with the right brand/product itself. In addition to these studies, Knoll (2017) studied the effectiveness of celebrity endorsements on a meta-analytic level across a variety of measures.

Recently, with the growing popularity of social media, the research topics regarding celebrity endorsement are shifting from traditional one-way endorsement processes to more interactive ones enabling two-way communication in between the followers and the celebrities. Since brands discover social media is a powerful tool to reach out the consumers all over the world, some figures such as social media influencers seem to have a tremendous influence over followers; even in some cases more than the celebrities with their purchase decisions. As a result, the endorsement process in online channels becomes an interesting topic for many of the researchers (shaneberker.com, 2022) (Veirman, 2017) (Gräve, 2017) (Gräve, 2022) (Kapitan, 2016) (Zeren, 2020) (Schouten, 2020).

2.2 Celebrity Endorsement in a Cultural Context; Meaning Transfer Model

According to McCracken, transfer of the meaning from the celebrity to the product in use becomes the focal point of the meaning transfer model. The necessity of the model comes from the transfer process in the endorsement. McCracken claims marketing via endorsement is a powerful tool in creating a pool of celebrities along with various characteristics and these characteristics are being transferred to a brand from the celebrity. These characteristics are reflected onto the consumer once they purchase or consume that particular brand. In other words, the meaning or significance transfers from the endorsed celebrity to the brand; then from the brand to the consumer. In larger context, this process can be adhered to a whole society or culture. Model states that celebrities play a significant role in reflecting the current culture in a society throughout marketing initiatives such as celebrity endorsement (McCracken, 1989).

Existing models such as source credibility and attractiveness models neglect to cover major and crucial phases in the endorsement process; where they do not address the endorsement process from a cultural context. The endorsement process is driven through the symbols or metaphors that represent the celebrity endorser. From meaning transfer perspective, these assets and the symbolic properties owned by the celebrity move from the cultural aspects of the society to the endorser than to the branded product and finally reflected onto the consumer. The brand communities or with a larger scheme consumer markets are also being affected by this meaning transfer pointing disputed topics regarding society (McCracken, 1989). According to this model, the concept meaning is already extant in the current marketplace where McCracken defined as “culturally constituted world” (McCracken, 1988). Besides, in the transfer of meaning from the brand to the consumer, consumer is being affected by the current environment where McCracken defines as the “physical and social world” along with the categories and principles of the prevalent culture. From a marketing standpoint, advertising becomes a major channel throughout this meaning transfer. According to McCracken; a pool of celebrities is being constituted with different characteristics and properties based on demographic variables or some other psychographic variables such as lifestyle, personality, attitude or even the degree of his or her popularity. Then, the celebrity who matches best with the brand or products intended message is being selected out of this pool. The cultural meaning that the celebrity represents for becomes important throughout this whole endorsement process. Therefore, the practice of celebrity endorsement is highly correlated to the cultural context in which the celebrities belong to and the selection process is correlated with the cultural meaning that the brand or product stands for (McCracken, 1989).

To some extent, meaning transfer model is beneficial in the sense that it prevents the scholars and practitioners from seeing that celebrities are “individualized and complex bundles of cultural meaning”. In addition, the endorsement process consists in the transfer of the meaning from the celebrity to the product, and from the product to the end consumer. As it is stated in the article, celebrity endorsement process is cultural in nature, and that the study of the celebrity and the whole endorsement process is being reviewed by a cultural perspective throughout this model (McCracken, 1989).

3. Global Marketing and Celebrity Endorsement Perspectives

Celebrity endorsement play a compelling role while marketing to overseas markets. While entering foreign markets, celebrity endorsement becomes a powerful strategy to beat the global marketing related barriers. Celebrities that are trustworthy, credible, attractive and popular in the global markets help brands or major companies to avoid the problems associated with the internationalization. Hofstede outlines the major issues such as time zone differences, language barriers, the context of relationships in the society, power or authority perceptions, economic or social risks in a country, masculinity or femininity perception in the society along with some other issues that can affect the internationalization of a company (De Mooij & Hofstede, 2010) (Hofstede, 2011) (Kaikati, 1987).

According to McCracken (1989), the success of the celebrity endorsement depends on the celebrity chosen that makes sense to the target audience and requires to be compatible with the consumer values and norms within the culture of the targeted market. In addition to McCracken, some scholars argue that celebrities with global popularity can help companies to cope with the cultural obstacles (Kaikati, 1987); some others assert that companies have to understand what celebrity endorsers mean to consumers across different cultures (Paek, 2003). As it is stated in the article (Chao et al., 2005) using a foreign figure can act as an inhibitor or as a liability for the brand in other local markets. Regarding consumer product and service evaluations, “a foreign celebrity or a foreign brand name can enhance or diminish consumer attitude, product quality perception and purchase intention in another country” (Chao et al., 2005).

Regarding the effectiveness of celebrity endorsement in global markets, the cultural values of the society determines the effectiveness of celebrity endorsers that are advertising the brands or products (Winterich et al, 2018). Winterich claims that whether the celebrity endorsement varies across countries as well as effectiveness of the endorsement also similarly vary across cultures is being answered. Marketing communication strategies and intended messages required to be adapted to the prevalent culture of the country to be entered. For example, as stated in the Winterich (2018) article, emerging markets are generally high in power distance dimension are more receptive and react more favorably to the globally known celebrities as evidenced from the advertisement performance evaluations. One of the reasons behind this can be explained as the consumers in high power distance societies tend to accept celebrities with greater expertise and the consumers with low power distance do not tend to attribute greater expertise to celebrity endorsers compared to non-celebrity spokespeople (Winterich et al., 2018).

4. Celebrity Endorsement Process in Global Markets: Turkish Airlines Case

Turkish Airlines (TA), a global brand established in 1933 in Turkey, is one of the most well-known brands that goes beyond the borders of Turkey, today with a fleet of 329 aircraft flying to over 326 destinations in 127 countries carrying more than 74 million passengers as of 2021 (thy.com & staralliance.com). 8.6 million by the end of 2017. Turkish Airlines is a full service carrier operating both in domestic and international markets; the pioneering brand in the Turkish aviation industry. Turkish Airlines positions itself as a full service carrier with excellent and unique customer experience with top-notch in-flight service which makes it different from the rest of the players in the aviation industry; apart from other full service carriers and low cost airlines.

Its dominant presence and experience in the domestic market becomes a solid asset for the company while expanding into overseas routes with various transfer hubs in different cities all over the world. Hence, while increasing its fleet and route numbers along with its worldwide operations, the company also invests in branding and marketing as well. While going global, the company logo has been also changed several times with a modern, minimalist look and corporate logo took its current form by the end of 2018 (1000logos.net, 2021). Its brand slogan, as a reflection of its global initiatives after reaching 200 destinations, changed from “globally yours” to “widen your world” (traveldaily.com, 2021).

In order to increase its public awareness and brand popularity and strengthen its brand image in global markets, the company partners with various celebrity endorsers. In that sense, Turkish Airlines becomes a well-known and proven example of celebrity endorsement strategies congruent with global strategies of the company that work well while targeting new global markets.

By 2010, Turkish Airlines worked with the two top-notch football clubs of F.C. Barcelona (visual 1) and became F.C. Barcelona’s official carrier in international flights (fcbarcelona.com, 2021). In addition, another sponsorship contract was signed between Turkish Airlines and Manchester United (visual 2); replacing AirAsia and becoming the official carrier of the million-dollar soccer club (bbc.com, 2021). As a result of these operational investments and branding efforts, total number of its passengers increased by 16% to 29,1 million, along with the rise of international passenger market share by 1,25% in the following year. Not surprisingly, the increase in passenger numbers happened at the same time where the sponsorship contracts with two premium football clubs have been signed (Mamuti, 2013) (Atas & Morris, 2015).

Visual 1: Turkish Airlines sponsorship with FCBarcelona

Visual 2: Turkish Airlines sponsorship with Manchester United

As top management, realizing the value of being global player in the highly competitive and fierce arena of aviation industry, Turkish Airlines keep endorsing the brand with various celebrity endorsements and sponsorship events in their global communication in the following years. As it is stated by the Mr. Sirin (2013), the brand communications manager of Turkish Airlines; “The pathway of being famous requires seeming together with a famous”. This statement in brief clarifies Turkish Airline’s view over the endorsement of celebrities and the overall strategy of the brand in their international expansion policy. The company positions itself as a global carrier working with globally accepted names in the minds of the consumers which is also compatible with the other marketing mix elements. According to Sirin (2013), the messages along with these bold campaigns delivers different sub messages and differ in ‘meaning’ in different overseas markets as summarized below:

- ✚ “In Japan; Modest messages”
- ✚ “In England; Proved messages”
- ✚ “In America; Assertive messages”
- ✚ “In Arab Emirates; Privileged messages” (Atas & Morris, 2015).

Further, Mr. Sirin (2013) stated that “it is difficult to deliver the same intended meaning through your message(s) within different cultural context, nevertheless our marketing research showed that this can be achieved if an emphasizing put on ‘positive’ message delivery. If you could manage to reach them with their own languages, you would gain their respect as a stranger who has made an effort to understand their culture and values”.

These statements coming from the top management of Turkish Airlines proves that Turkish Airlines is executing a glocal (thinking global acting local) internationalization process while respecting the local cultures using globally accepted figures all over the world. These global figures are a reflection of the global networks of the airline. In 2016, Turkish Airlines took off the deal with Warner Bros Pictures sponsoring the movie “Batman vs. Superman: Dawn of Justice” (visual 3) adding Gotham City and Metropolis to their flight network fictionally (hurriyetdailynews.com, 2016).

Visual 3: Turkish Airlines sponsorship of Batman vs. Superman Movie

Among the celebrities Turkish Airlines endorsed can be listed as, Kobe Bryant and Lionel Messi in 2012 (visual 4), Kevin Costner in 2009 (visual 5), Morgan Freeman in 2016 (visual 5), Dr. Mehmet Oz (visual 5) in 2018 (skift.com, 2013) Turkish Airlines became the first Turkish brand who aired an advertorial in the event of SuperBowl in 2019; a 6-minute short film named "The Journey" (visual 6) directed by the famous director Ridley Scott (hurriyet.com, 2019).

Visual 4: Lionel Messi and Kobe Bryant in Turkish Airlines Ad

As it is evident from the successful combination of celebrity endorsers, who are widely known, popular, credible and accepted by many of the consumers in different regions of the world, Turkish Airlines increased its brand popularity, awareness and strengthen its brand image all over the world. During years 2010-2011, regarding Euro league, Turkish Airlines' logo has been displayed 4,588 times which contributes to its brand awareness and popularity (Atas, 2015). "Kobe vs. Messi: The Selfie Shootout" that took place in 2013 viewed 137.2 million times since its debut, awarded the Most Viral Celebrity Spot in Advertising Age's 2014 Viral Video Awards (businesswire.com, 2014). According the Brand Finance 2022 report, Turkish Airlines ranked the most valuable brand of Turkey with a brand value of 1.60 billion US Dollars, for the 5th time in a row (hurriyetdailynews.com, 2022).

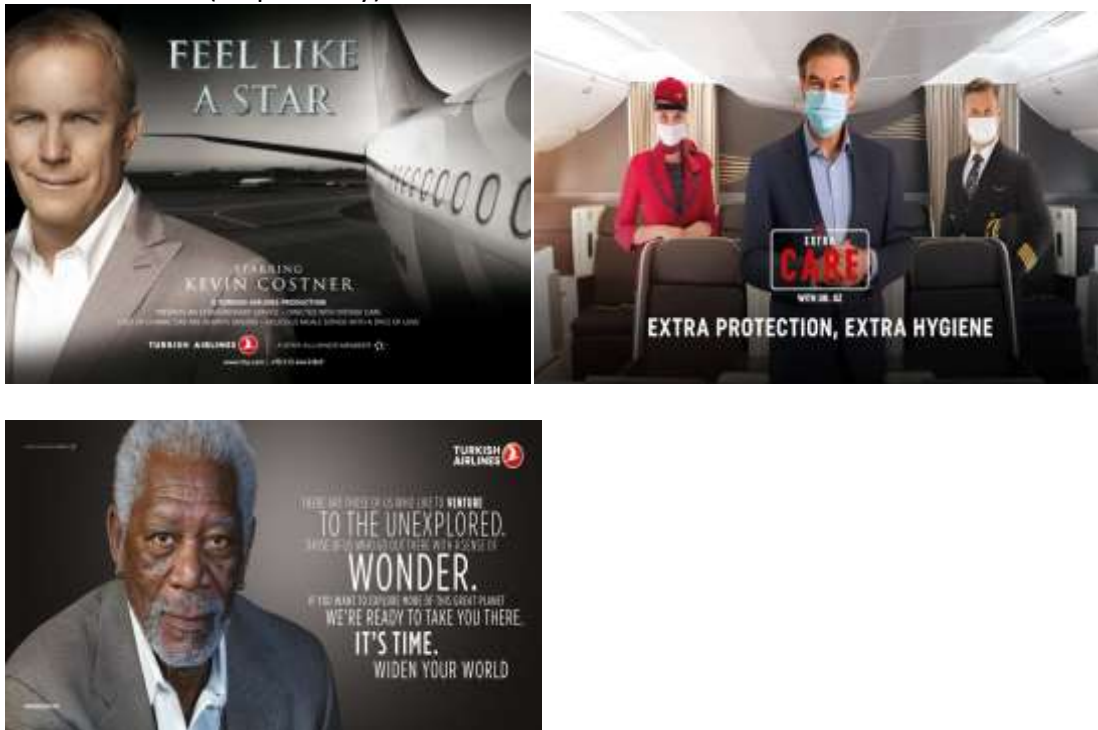
Coherent with the meaning transfer model, the symbolic meanings reflected by the celebrities endorsed by Turkish Airlines can be asserted as;

- ✚ Global celebrities known by millions of consumers in different regions of the world,

- ✚ High popularity and awareness,
- ✚ Highly credible and trustworthy,
- ✚ Highly admired (especially soccer and basketball players),
- ✚ Experienced in their specific area of interest.

All in all, from the common characteristics of the celebrities mentioned above, these are also the sub meanings that has been transferred from the celebrity to the product then to the consumers. Foremost, the most important message that intended to be given by Turkish Airlines is the company has been becoming a global player in the aviation industry with the widest network of flight routes. As a result of their globalization strategy, they are partnering with the global figures who are also the best in their arena. In this context, it is also being supported by the statements given by the top management of Turkish Airlines for several times.

Visual 5: Kevin Costner, Morgan Freeman and Dr. Mehmet Oz as celebrity endorsers of Turkish Airlines (respectively).

Visual 6: A short film poster of Turkish Airlines aired in SuperBowl

5. Future Research Implications, Limitations and Conclusion

Obviously, Turkish Airlines paid the price and gained the rewards of investing heavily in branding and marketing. Flying to the largest range of routes, the company is flying passengers to 127 countries, 326 cities and 331 airports. In 2010, just before partnering with the celebrity endorsers or becoming the official carrier of two premium soccer clubs such as FC Barcelona and Manchester United, the number of passengers carried was around 29 million. In almost 10 years, this number with a substantial increase hit the 74.2 million number. In 2015, Turkish Airlines selected several times the best of the best in different categories such as the best airline in Europe, the best business class lounge dining, the best business class catering, the best catering in economy class, etc. (turkishairlines.com, 2021). Similarly, also in domestic market, Turkish Airlines selected the most valuable brand of Turkey in a research conducted by Brand Finance in 2022 with a brand value of almost 2 billion US Dollars (aa.com, 2020) (hurriyetdailynews.com, 2022).

Regarding the celebrity endorsement literature, within the context of meaning transfer model, all the celebrities endorsed by Turkish Airlines seem to fit with the brand values of Turkish Airlines. Turkish Airlines aims to be the preferred aviation brand especially in long haul flights targeting North American and Canadian customers promising the top notch quality onboard experience in both economy and business class. So, it can be asserted that the celebrities endorsed and the popular sponsorship events are not by coincidence. For global purposes, the common symbolic meaning of these aforementioned celebrities is that they are all global, trustable, popular, visible, and attractive in their specific field of expertise. So, it is been evident that after each debut of the celebrity in an advertorial or sponsorship, audiences are becoming more surprised with the fact that an aviation company coming from Istanbul hub-Turkey endorses multi-million dollar worth celebrities to increase its visibility. The more its visibility increases, the more consumers get surprised about the company facts. For example, Turkish Airlines flies to far more international destinations than any other carrier on earth, a fact getting known by consumers in North America after Dr. Oz seen in SuperBowl (forbes.com, 2018), a desirable result for the Turkish Airlines management that aims to have a solid presence in the North American market.

One of the limitations of this case study article might be the evaluation of the Turkish Airlines case or many upcoming cases, not only within the meaning transfer model but also with the major mainstream models; also being the common point of Bergkvist (2016), Schimmelpfennig (2020), Halder (2021), Ambroise (2020) studies. All in all, these studies claim that the combination of these models might have more explanatory power over the endorsement process; what is the meaning of the celebrity to the consumers (not only in global overseas markets but also in domestic markets), how effective is the celebrity endorsed and what is the ROI regarding the endorsement. So far, other than the potential increase in sales figures, brand value and social media numbers, one cannot claim that celebrity endorsements effectiveness in detailed numbers since many key performance indicators are not shared with the public even many of the aviation company's shares are being traded in stock exchange markets.

For future studies, especially combining the celebrity endorsement topic with the global marketing strategies, one research topic might be the reverse effect of using global celebrities by the companies expanding into global markets. Such a reverse effect could be

that of Turkish Airlines can create consumer alienation and a change in the attitude of consumers in their domestic market while expanding into overseas markets. The research conducted by Zuhail Cilingir in the province of Istanbul using Cetscale developed by Shimp and Sharma, Turkish consumers found to be relatively (situational) ethnocentric (Cilingir, 2014) which might be supporting this assumption. So, in an ethnocentric consumer market like Turkey, it is evident that Turkish consumers are proud of Turkish Airlines and as an end result, the company in 2020 selected the most valuable brand of Turkey. Hence, still for further areas of research in celebrity endorsement, the extant literature can be getting richer with multiple research topics in question. Based on this research finding, a further research question will center around regarding the attitude and feelings of Turkish consumers about Turkish Airlines; a national carrier going global with several global celebrity endorsers; "Should the Turkish consumer may be proud of that brand or may feel alienated toward that brand?".

References

- Ambroise, L., & Albert, N. (2020). Celebrity endorsement: Conceptual clarifications, critical review, and future research perspectives. *Recherche et Applications En Marketing (English Edition)*, 35(2), 97-122.
- ATAS, U., MORRIS, G., & BAT, M. (2015). THE IMPORTANCE OF SPONSORSHIP IN CORPORATE COMMUNICATION: A CASE STUDY OF TURKISH AIRLINES. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 6(11).
- Atkin, C., & Block, M. (1983). Effectiveness of celebrity endorsers. *Journal of advertising research*.
- Bergkvist, L., & Zhou, K. Q. (2016). Celebrity endorsements: a literature review and research agenda. *International Journal of Advertising*, 35(4), 642-663.
- Biswas, S., Hussain, M., & O'Donnell, K. (2009). Celebrity endorsements in advertisements and consumer perceptions: A cross-cultural study. *Journal of global marketing*, 22(2), 121-137.
- Chia, S. C., & Poo, Y. L. (2009). Media, celebrities, and fans: An examination of adolescents' media usage and involvement with entertainment celebrities. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 86(1), 23-44.
- ÇİLİNGİR, Z. (2014). Tüketici etnik kökenciliği eğilimi ölçeği (CETSCALE): İstanbul ili tüketicileri üzerine bir pilot araştırma. *Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi*, (13), 209-232.
- Clark, C. R., & Horstmann, I. J. (2003). Celebrity endorsements. Unpublished Manuscript Identified by Google Scholar.
- Chao, P., Wührer, G., & Werani, T. (2005). Celebrity and foreign brand name as moderators of country-of-origin effects. *International journal of advertising*, 24(2), 173-192.
- De Mooij, M., & Hofstede, G. (2010). The Hofstede model: Applications to global branding and advertising strategy and research. *International Journal of advertising*, 29(1), 85-110.
- De Veirman, M., Cauberghe, V., & Hudders, L. (2017). Marketing through Instagram influencers: the impact of number of followers and product divergence on brand attitude. *International journal of advertising*, 36(5), 798-828.
- Dean, D. H., & Biswas, A. (2001). Third-party organization endorsement of products: an advertising cue affecting consumer prepurchase evaluation of goods and services. *Journal of advertising*, 30(4), 41-57.
- Erdogan, B. Z. (1999). Celebrity endorsement: A literature review. *Journal of marketing management*, 15(4), 291-314.
- Erdogan, B. Z., Baker, M. J., & Tagg, S. (2001). Selecting celebrity endorsers: The practitioner's perspective. *Journal of advertising research*, 41(3), 39-48.
- Foong, L. S., & Yazdanifard, R. (2014). Celebrity endorsement as a marketing tool. *Global Journal of Management And Business Research*.

Gräve, J. F. (2017, July). Exploring the perception of influencers vs. traditional celebrities: are social media stars a new type of endorser?. In Proceedings of the 8th international conference on Social Media & Society (pp. 1-5).

Gräve, J. F., & Bartsch, F. (2022). # Instafame: exploring the endorsement effectiveness of influencers compared to celebrities. *International Journal of Advertising*, 41(4), 591-622.

Halder, D., Pradhan, D., & Chaudhuri, H. R. (2021). Forty-five years of celebrity credibility and endorsement literature: Review and learnings. *Journal of Business Research*, 125, 397-415.

Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing cultures: The Hofstede model in context. *Online readings in psychology and culture*, 2(1), 8.

Hollensen, S., & Schimmelpfennig, C. (2013). Selection of celebrity endorsers: A case approach to developing an endorser selection process model. *Marketing Intelligence & Planning*, 31(1), 88-102.

Hovland, C. I., Janis, I. L., & Kelley, H. H. (1953). *Communication and persuasion*.

Huotari, K., & Hamari, J. (2012, October). Defining gamification: a service marketing perspective. In Proceeding of the 16th international academic MindTrek conference (pp. 17-22). ACM.

Jain, V., & Roy, S. (2016). Understanding meaning transfer in celebrity endorsements: a qualitative exploration. *Qualitative Market Research: An International Journal*.

Kaikati, J. G. (1987). Celebrity advertising: a review and synthesis. *International Journal of Advertising*, 6(2), 93-105.

Kapitan, S., & Silvera, D. H. (2016). From digital media influencers to celebrity endorsers: attributions drive endorser effectiveness. *Marketing Letters*, 27(3), 553-567.

Knoll, J., & Matthes, J. (2017). The effectiveness of celebrity endorsements: a meta-analysis. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 45(1), 55-75.

Khatri, P. (2006). Celebrity endorsement: A strategic promotion perspective. *Indian Media Studies Journal*, 1(1), 25-37.

Malik, G., & Guptha, A. (2014). Impact of celebrity endorsements and brand mascots on consumer buying behavior. *Journal of Global Marketing*, 27(2), 128-143.

Mamuti, A., & Kansu, A. (2013). The use of celebrity endorsement as marketing communication strategy by Turkish Airlines. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 3(12).

McCracken, G. (1989). Who is the celebrity endorser? Cultural foundations of the endorsement process. *Journal of consumer research*, 16(3), 310-321.

McCracken, G. (1988). *The long interview (Vol. 13)*. Sage.

McGuire, W.J. (1985) Attitudes and Attitude Change

Ohanian, R. (1990). Construction and validation of a scale to measure celebrity endorsers' perceived expertise, trustworthiness, and attractiveness. *Journal of advertising*, 19(3), 39-52.

Paek, H. (2003). Understanding Celebrity Endorsers in Cross-Cultural Contexts: An Exploratory Analysis of South Korean and US Advertising, paper submitted to the Association for Education in Journalism and Mass Communication 2003 Annual Conference

Roy, S. (2018). Meaning transfer in celebrity endorsements: an explanation using metaphors. *Journal of Marketing Communications*, 24(8), 843-862.

Schimmelpfennig, C., & Hunt, J. B. (2020). Fifty years of celebrity endorser research: Support for a comprehensive celebrity endorsement strategy framework. *Psychology & Marketing*, 37(3), 488-505.

Schlecht, C. (2003). Celebrities' impact on branding. Center on Global Brand Leadership, Columbia: Columbia Business School.

Schouten, A. P., Janssen, L., & Verspaget, M. (2020). Celebrity vs. Influencer endorsements in advertising: the role of identification, credibility, and Product-Endorser fit. *International journal of advertising*, 39(2), 258-281.

Shimp, T. A. (1997). Advertising, promotion, and supplemental aspects of integrated marketing communications. Harcourt Brace College Publishers.

Steve Olenski (2016). How Brands Should Use Celebrities For Endorsements, Forbes, 2016

Winterich, K. P., Gangwar, M., & Grewal, R. (2018). When celebrities count: Power distance beliefs and celebrity endorsements. *Journal of Marketing*, 82(3), 70-86.

Wood, N. T., & Burkhalter, J. N. (2014). Tweet this, not that: A comparison between brand promotions in microblogging environments using celebrity and company-generated tweets. *Journal of Marketing Communications*, 20(1-2), 129-146.

Yang, W. (2018). Star power: the evolution of celebrity endorsement research. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*.

Zeren, D., & Gökdağlı, N. (2020). Influencer versus celebrity endorser performance on Instagram. In *Strategic Innovative Marketing and Tourism* (pp. 695-704). Springer, Cham.

Websites

aa.com., 2021. Türkiye'nin en değerli markası THY, 2021.
<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyenin-en-degerli-markasi-thy/1870125>

Bbc.com., 2010. Manchester United in Turkish Airlines sponsorship deal, 2010.
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/8473236.stm#:~:text=Manchester%20United%20have%20signed%20a,released%20the%20exact%20financial%20details>.

businesswire.com, 2014.
<https://www.businesswire.com/news/home/20140410006048/en/Turkish-Airlines-Wins->

Most-Viral-Celebrity-Spot-at-Advertising-Age%E2%80%99s-2014-Viral-Video-Awards

Fcbarcelona.com., 2012. FC Barcelona Grateful for collaboration with Turkish Airlines, 2012. <https://www.fcbarcelona.com/en/news/1147562/fc-barcelona-grateful-for-collaboration-with-turkish-airlines>

forbes.com, 2018. <https://www.forbes.com/sites/larryolmsted/2018/02/05/why-turkish-airlines-is-great-choice-for-your-travels-business-or-leisure/?sh=4cee795e2363>

gobankingrates.com, 2021. Celebrity Endorsement Deals With Insane Payouts | GOBankingRates

google trends, 2022. <https://trends.google.com/trends/explore?date=all&q=celebrity%20endorsement>

Hurriyet.com., 2019. Dünyaca ünlü yönetmen THY için çekti., 2019. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/dunyaca-unlu-yonetmen-thy-icin-cekti-abd-dun-bu-reklami-izledi-41104814>

hurriyetdailynews.com, 2022. <https://www.hurriyetdailynews.com/turkish-airlines-named-most-valuable-brand-174449#:~:text=ISTANBUL,brand%20value%20of%20%241.60%20billion.>

hurriyetdailynews.com., Turkish Airlines becomes official sponsor of Batman v Superman, 2016. <https://www.hurriyetdailynews.com/turkish-airlines-becomes-official-sponsor-of-batman-v-superman--94303>

scholar.google.com,2022. https://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C5&q=WHO+IS+THE+CELEBRITY+ENDORSEMENT+-+CULTURAL+FOUNDATIONS+OF+THE+ENDORSEMENT+PROCESS&btnG=

shanebarker.com, 2022. <https://shanebarker.com/blog/influencer-marketing-celebrity-endorsements/>

skift.com., 2013. <https://skift.com/2013/01/08/turkish-airlines-bryant-messi-is-the-most-viral-travel-ad-of-2012-with-90-million-youtube-views/>

staralliance.com, 2022. www.staralliance.com

statista.com., 2017. <https://www.statista.com/statistics/407838/celebrity-endorsement-brand-discovery-online-age/>

thy.com., THY website, 2022. www.thy.com

traveldailymedia.com., Turkish Airlines unveils new motto and Messi vs Kobe vid, 2013. <https://www.traveldailymedia.com/turkish-airlines-unveils-new-motto/>

BRICS-T ÜLKELERİNDE DÖVİZ KURU GEÇİŞ ETKİSİ: PANEL EŞBÜTÜNLEŞME TESTİ

Bahar OĞUL*

ÖZ: Enflasyon oranı ve döviz kuru değişkenleri en önemli makro ekonomik unsurlar arasındadır. Bu iki değişkenin birbiri üzerindeki etkisi literatürde sıklıkla incelenmektedir. Bu çalışmada BRICS-T (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) ülkelerindeki enflasyon ve döviz kuru ilişkisini sınamak amacıyla 2000-2020 dönemine ait enflasyon ve döviz kuru değişkenlerinin verileri yıllık olarak ele alınmıştır. Birinci nesil birim kök testleri içerisinde yer alan ve literatürde sıklıkla kullanılan panel LLC birim kök testi panel IPS birim kök testleri uygulanmıştır. Enflasyon oranı ve döviz kuru değişkenlerinin uzun dönemli ilişkisi Pedroni ve Kao eşbütünleşme analizleri ile ortaya koyularak değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu yönünde bulguya ulaşılmıştır. Bu aşamadan sonra panel veri analizlerinde kullanılan uzun dönem katsayı tahmincilerinden DOLS ve FMOLS yöntemleri ile katsayı tahmini yapılmıştır. FMOLS sonucuna göre; BRICS-T ülkelerinde döviz kurundaki %1'lik artış enflasyon oranını yaklaşık olarak %0.28 artırmaktadır. DOLS sonucuna göre; BRICS-T ülkelerinde döviz kurundaki %1'lik artış enflasyon oranını yaklaşık olarak %0.23 artırmaktadır. Söz konusu dönemde BRICS-T ülkelerinde döviz kurundaki geçiş etkisinin sırasıyla %0.28 ve %0.23 oranında gerçekleştiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon Oranı, Döviz Kuru, Geçiş Etkisi, BRICS-T Ülkeleri, Panel Eşbütünleşme Testleri.

Makalenin türü: Araştırma

Jel Sınıflandırması: C23, E31, F30

DOI: 10.54969/abuijss.1087251

Geliş tarihi: 13.03.2022/ **Kabul Tarihi:** 04.07.2022/ **Yayın Tarihi:** 05.07.2022

EXCHANGE RATE THE PASS THROUGH EFFECT IN BRICS-T COUNTRIES: PANEL COINTEGRATION TEST

ABSTRACT: Inflation rate and exchange rate variables are among the most important macroeconomic factors. The effect of these two variables on each other is frequently examined in the literature. In this study, in order to test the relationship between inflation and exchange rate in BRICS-T (Brazil, Russia, India, China, South Africa and Turkey) countries, the data of inflation and exchange rate variables for the period of 2000-2020 are discussed annually. Panel LLC unit root test, which is among the first generation unit root tests and frequently used in the literature, panel IPS unit root tests were applied. The long-term relationship between inflation rate and exchange rate variables was revealed by Pedroni and Kao cointegration analyses, and it was found that there was a cointegration relationship between the variables. After this stage, coefficient estimation was realised with DOLS and FMOLS methods, which are long-term coefficient estimators used in panel data analysis. According to the FMOLS result; in BRICS-T countries, a 1% increase in the exchange rate increases the inflation rate by approximately 0.28%. According to the DOLS result; in BRICS-T countries, a 1% increase in the exchange rate increases the inflation rate by approximately 0.23%. In the relevant period, it is concluded that the pass-through effect in the exchange rate in BRICS-T countries was realized as 0.28% and 0.23%, respectively.

Key Words: Inflation Rate, Exchange Rate, The Pass Through Effect, BRICS-T Countries, Panel Cointegration Tests.

Type of article: Research

Jel Classification: C23, E31, F30

DOI: 10.54969/abuijss.1087251

Received: 13.03.2022/ **Accepted:** 04.07.2022 / **Published:** 05.07.2022

* YÖK 100/2000 Programı Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, baharogul@yahoo.com, **ORCID:** 0000-0002-4335-9086

Kaynak gösterimi için: Oğul, B.(2022). Brics-T Ülkelerinde Döviz Kuru Geçiş Etkisi: Panel Eşbütünleşme Testi, Antalya Bilim Ü. Uluslararası Sosyal Bilimler dergisi, 3(1), ss.83-92.DOI: 10.54969/abuijss.1087251

1. GİRİŞ

Döviz kuru değişimleri dış ekonomik göstergelerden biridir. Bu dış ekonomik unsur iç ekonomik göstergelerden olan fiyat değişimlerini etkilemektedir. Özellikle dışa bağımlı olan başka bir deyişle ithal girdi bağımlısı olan ülkelerde döviz kuru değişimleri fiyat istikrarsızlıklarını ortaya çıkarabilmektedir. Döviz kuru ve enflasyon ilişkisi büyük bir öneme sahiptir. Döviz fiyatının yerli para birimi cinsinden artması durumunda fiyatlar genel seviyesinde de artışlar meydana gelmektedir. Döviz fiyatı düştüğünde yerli para birimi değerlenmekte ve fiyatlar genel seviyesinde azalışlar oluşmaktadır. Ülke ekonomilerinde para arzı artışları da fiyatlar genel seviyesini yükselterek döviz kurunu artırmaktadır (Bozdağlıoğlu ve Yılmaz, 2017: 2; Gül ve Ekinci, 2006: 92).

Woo ve Hooper (1984), döviz kuru ve fiyatlar arasındaki ilişkiyi dört farklı yolla ele almaktadır. İthal edilip tüketici fiyat endeksini doğrudan etkileyen tüketim malları, yurt içi ürün maliyetlerini doğrudan etkileyen ithal girdi fiyatları, döviz kuru değişikliklerinin cari işlemler hesabı kanalı ile toplam talebi etkilemesi ile bunun yurt içi fiyatlara geçişi ve yurt içinde ithalata rakip olarak üretimi yapılan ürün fiyatlarının, yabancı ülkelerdeki mal fiyatları artışından etkilenmesidir (Woo ve Hooper, 1984: 514). Geçiş etkisi ise döviz kuru değişikliklerinin mal ve hizmetlerin fiyatında ortaya çıkardığı değişiklik olup bu etki farklı şekillerde ele alınmaktadır (Ergin, 2015: 15).

Bu çalışmada en önemli makro ekonomik unsurlardan olan enflasyon oranı ve döviz kuru değişkenleri arasındaki geçişkenlik ilişkisi incelenmektedir. BRICS-T ülkelerindeki enflasyon ve döviz kuru ilişkisini sınamak amacıyla 2000-2020 dönemine ait enflasyon ve döviz kuru değişkenlerinin verileri yıllık olarak ele alınmıştır. BRICS-T ülke grubu içerisinde; Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye ülkeleri bulunmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde enflasyon oranı ve döviz kuru ile ilgili yapılan bazı çalışmalar ele alınmıştır. Çalışmanın ekonometrik kısmında ise yapılan ampirik analizler sunulmuş ve modele dahil edilen değişkenlerin birim kök seviyesi bazı testlerle sınanmıştır. Sonrasında değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi araştırılmıştır. Ampirik kısmın en son aşamasında uzun dönem katsayı tahmincilerinden yararlanılarak katsayı tahmini yapılmış çalışma sonuç ve öneriler bölümü ile tamamlanmıştır.

1. Literatür İncelemesi

İktisat literatüründe enflasyon ve döviz kuru değişkenleri ile ilgili pek çok çalışma mevcuttur. Tablo 1’de söz konusu değişkenlerle ilgili yapılmış olan bazı çalışmalar ele alınacaktır.

Tablo 1: Seçilmiş literatür

Yazar-(lar)	Dönem-(ler)	Ülke-(ler)	Yöntem	Sonuç
Mihaljek ve Klau (2001)	1995:2-2000:4	13 Gelişmekte Olan Ülke	Granger Nedensellik	Döviz kurundan enflasyona geçiş etkisi, ithal fiyatlarından enflasyona geçiş etkisinden daha güçlüdür.
Korhonen ve Wachtel (2005)	1999-2004	Seçilmiş Bağımsız Devletler Topluluğu	VAR	Döviz kuru ile fiyatlar arasında etki tepki ilişkisi oldukça kuvvetlidir.

BRICS-T ÜLKELERİNDE DÖVİZ KURU GEÇİŞ ETKİSİ: PANEL EŞBÜTÜNLEŞME TESTİ

Edwards (2006)	1985-2005	7 Ülke	GARCH	Döviz kuru değişimleri enflasyonu etkilemektedir.
Ito ve Sato (2006)	1997:07-2005:08	Seçilmiş Doğu Asya ve Latin Amerika	VAR	Döviz kurunun fiyatlara geçiş etkisi krizden etkilenen ekonomilerde daha yüksekken tüketici fiyatlarına geçiş etkisi Endonezya hariç düşüktür.
Ca'Zorzi vd. (2007)	1998-2003	Tayvan, Singapur, Güney Kore, Çin, Hong Kong, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Arjantin, Şili, Meksika ve Türkiye	VAR	Gelişmekte olan ülkelerde döviz kuru geçişkenliği düşüktür.
Dolores (2009)	2000-2006	Bulgaristan, Estonya, Güney Kıbrıs, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Litvanya, Polonya, Slovakya, Letonya, Romanya, Slovenya ile Türkiye	VAR	Döviz kuru geçişkenliğiyle enflasyon arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.
Beirne ve Bijsterbosch (2011)	1995-2008	Seçilmiş Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri	VAR	Sabit döviz kuru rejimini uygulayan ülkeler yüksek geçişkenlik etkisine sahipken esnek döviz kuru rejimine sahip olan ülkeler düşük geçişkenlik etkisine sahiptir.
Ergin (2015)	2005:01-2014:12	Türkiye	VAR	Döviz kuru hareketlerinin fiyatlar üzerindeki geçişkenliği başlarda güçlüyken sonrasında zayıflamıştır.
Kamacı (2015)	1993Q1-2013Q3	25 Avrupa Birliği Ülkesi	Pedroni Panel Granger Nedensellik	Değişkenler arasında eşütünleşme ilişkisi mevcut olup döviz kurundan enflasyona doğru tek yönlü nedensellik vardır.
Bozdağlıoğlu ve Yılmaz (2017)	1994-2014	Türkiye	VAR	Nominal döviz kuru artışları enflasyonu etkilemektedir.

Yien vd. (2017)	1960-2014	Malezya	Granger Nedensellik	Uzun vadede döviz kuru enflasyonu önemli ölçüde etkilemektedir.
Akgül ve Özdemir (2018)	2003-2016	Türkiye	Diks-Panchenko Doğrusal Olmayan Nedensellik	2008 sonrası için döviz kurundan enflasyona doğru nedensellik ilişkisi vardır.
Dereli (2018)	2005-2017	Türkiye	VAR Granger Nedensellik Johansen Eşbütünleşme	Değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olup döviz kuru enflasyonu belirleyen temel unsurlardandır.
Polat (2020)	2006:01-2020:06	Türkiye	Maki Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme DOLS	Döviz kurundan enflasyona doğru kısa dönemde güçlü, uzun dönemde zayıf nedensellik vardır.

Tablo 1'deki sonuçların farklılık gösterdiği görülmektedir. Ülke, zaman, değişkenler ve ilgili analizlerin farklı olması bu sonuçların farklılık göstermesine sebep olabilmektedir. Enflasyon ve döviz kuru değişkenlerinin birbiri üzerindeki etkisi ile ilgili ortak bir görüş birliği sağlanamamıştır.

2. Veri Seti, Ekonometrik Yöntem ve Bulguların Değerlendirilmesi

Panel veriler, yatay kesit verilerle zaman serisi verilerinin birlikte ele alınmasıyla meydana getirilmekte ve sadece yatay kesit ya da yalnızca zaman serilerinde gözlemlenemeyen etkileri beraber tespit edebilme özelliği göstermektedir. Panel veriler sayesinde hem daha fazla veriyle hem yüksek serbestlik derecesiyle çalışma imkânı sağlanabilmektedir. Ayrıca birimler arasındaki heterojenlik dikkate alınmış olmaktadır. Panel veri analizlerinde hem genel panel sonuçları elde edilirken hem de zaman serisine dönüştürülerek ülke özelinde sonuçlara ulaşılabilmektedir (Tatoğlu, 2013: 2; Baltagi, 2012: 6).

Panel veri analizinin kullanıldığı bu çalışmada ampirik analiz kısmına yer verilmiştir. Ampirik analizin ekonometrik kısmında öncelikle değişkenlere ait birim kök sınaması yapılmıştır. Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi incelenerek uzun dönem katsayı tahmincileri ile elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır.

2.1. Veri Seti ve Ekonometrik Model

Bu çalışmada BRICS-T ülkelerindeki enflasyon ve döviz kuru ilişkisini sınamak amacıyla 2000-2020 dönemine ait enflasyon ve döviz kuru değişkenlerinin verileri yıllık olarak ele alınmıştır. BRICS-T ülke grubu içerisinde; Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye ülkeleri bulunmaktadır. Ampirik analiz için elde edilen verilere Dünya Bankası (WDI) veri tabanından ulaşılmıştır. Enflasyon oranı verisi tüketici fiyat endeksini

içerirken döviz kuru verisi ise nominal döviz kuru değişkenini içermektedir. Analiz için öncelikle bir model tahmini yapılarak denklem (1) oluşturulmuştur.

$$\ln CPI_{it} = a_{it} + \beta_1 \ln ER_{it} + \mu_{it} \quad (1)$$

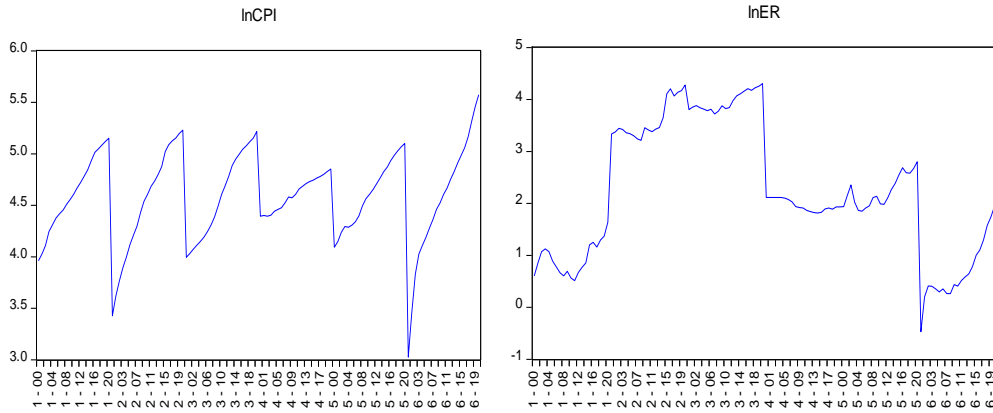
Denklemde (1) her iki değişkenin de doğal logaritması alınmıştır. $\ln CPI$; enflasyon oranını ve $\ln ER$; döviz kurunu ifade etmektedir. Değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklere ait olan bilgiler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Tanımlayıcı istatistikler

	<i>lnCPI</i>	<i>lnER</i>
<i>Ortalama</i>	4.582230	2.230844
<i>Medyan</i>	4.605170	2.026319
<i>Maksimum</i>	5.573004	4.305410
<i>Minimum</i>	3.025040	-0.469654
<i>Std. Sapma</i>	0.433487	1.281379
<i>Çarpıklık</i>	-0.553028	0.073627
<i>Basıklık</i>	3.675750	1.820052
<i>Jargue-Bera</i>	8.820001	7.423292
<i>Gözlem</i>	126	126

Tanımlayıcı istatistiklerdeki ortalama ve medyan değerlerinin birbirine yakın değerler olması beklenen bir durum olup değişkenlerin de değerleri birbirine yakın olacak şekilde Tablo 2’de sonuçlanmıştır. Şekil 1’de modelde değişkenlerin grafikleri gösterilmiştir.

Şekil 1. Değişkenlerin grafikleri

2.2. Birim Kök Testleri

Birinci nesil birim kök testleri içerisinde yer alan ve literatürde sıklıkla kullanılan Levin, Lin ve Chu (2002) tarafından geliştirilen panel LLC birim kök testi ve Im, Pesaran ve Shin (2003) tarafından geliştirilen panel IPS birim kök testleri uygulanmaktadır. LLC ve IPS birim kök testleri heterojen ve homojen testlerin bir arada kullanılmasından dolayı tercih edilebilmektedir. Daha sağlıklı sonuçların ortaya çıkması böylelikle sağlanabilmektedir. Tablo 3’te LLC ve IPS birim kök testlerinin sonuçları verilmiştir.

Tablo 3: Birim kök testi sonuçları

	<i>LLC</i>		<i>IPS</i>	
	<i>C</i>	<i>C/T</i>	<i>C</i>	<i>C/T</i>

<i>InCPI</i>	-1.32934*	-0.26795	1.83782	-1.8959**
	(0.0919)	(0.3944)	(0.9670)	(0.0290)
<i>InER</i>	3.69246	1.97365	3.25655	2.81103
	(0.9999)	(0.9758)	(0.9994)	(0.9975)
	Birinci Fark			
	C	C/T	C	C/T
<i>DlnCPI</i>	-5.43460***	-4.78798***	-5.49861***	-4.56188***
	(0.0000)	(0.0000)	(0.0000)	(0.0000)
<i>DlnER</i>	-2.09512***	-3.19472***	-3.78689***	-5.25231***
	(0.0081)	(0.0007)	(0.0001)	(0.0000)

Not C; Sabit ve C/T; Sabit ve Trendli düzeyi, parantez içi değerler olasılık değeri, D; Fark ve "****" %1, "***" %5 ve "**" %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. LLC testi için Barlett Kernel metodu kullanılmış, Bandwith genişliği Newey-West yöntemiyle ortaya koyulmuştur.

Tablo 3 sonuçları incelendiğinde serilerin birinci farkı alındığında durağan hale geldiği görülmektedir. Teknik bir ifade ile serilerin I(1) düzeyinde durağan olduğu söylenebilmektedir.

2.3. Panel Eşbütünleşme Testleri

Birim kök testleri yapıldıktan sonra seriler arasında uzun dönemli ilişkinin olup olmadığının tespiti amacıyla eşbütünleşme analizlerinden yararlanılmaktadır. Enflasyon oranı ve döviz kuru değişkenlerinin uzun dönemli ilişkisi Pedroni ve Kao eşbütünleşme analizleri ile uzun dönemli ilişkinin incelenmesi için Pedroni ve Kao eşbütünleşme testleriyle ortaya koyulmaktadır. Pedroni eşbütünleşme testleri 7 farklı eşbütünleşme testinden meydana gelmektedir. Bu testler iki gruba ayrılmaktadır. İlk kategori "within" boyutunda havuzlanmış dört farklı testi içerirken bu kategorideki ilk üçü parametrik olmayan testlerden oluşmaktadır. İkinci kategori "between" boyutunda üç test içermektedir (Güvenek ve Alptekin, 2010: 181; Asteriou ve Hall, 2007: 374; Baltagi vd., 2000: 13).

Enflasyon oranı ve döviz kuru değişkenleri birinci farkında durağan olduklarından dolayı eşbütünleşme testlerinin uygulanabilmesi başka bir deyişle değişkenlerin I(1)'de durağan olması panel eşbütünleşme testlerinin yapılmasına fırsat sunmaktadır. Bu ilişki ise Pedroni ve Kao eşbütünleşme testleriyle sınanmaktadır. Söz konusu seriler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi Pedroni ve Kao eşbütünleşme testleriyle sınanmış ve sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Pedroni ve Kao eşbütünleşme testi sonuçları

<i>Pedroni Eşbütünleşme Testi</i>		
	<i>İstatistik</i>	<i>Anlamlılık</i>
Panel v-istatistiği	10.415***	0.0000
Panel rho-istatistiği	-0.304	0.3803
Panel PP- istatistiği	-3.238***	0.0006
Panel ADF- istatistiği	-1.640*	0.0505
Grup rho- istatistiği	1.102	0.8650
Grup PP- istatistiği	-0.757	0.2244
Grup ADF- istatistiği	-2.707***	0.0034

<i>Kao Eşbütünleşme Testi</i>		
ADF	-3.183148***	0.0007

Not “***” ve “**” sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir. Pedroni ve Kao eşbütünleşme testi için Barlett Kernel metodu kullanılmış, Bandwith genişliği Newey-West yöntemiyle ortaya koyulmuştur.

Tablo 4’te verilen eşbütünleşme analizine göre enflasyon oranı ve döviz kuru değişkenleri arasında Pedroni eşbütünleşme testi için söz konusu yedi istatistik için dört tanesi eşbütünleşmenin olduğunu ifade ederken kalan üç tanesi ise eşbütünleşmenin olmadığını ifade etmektedir. Panel ADF ve Grup ADF istatistiklerinin her ikisi de eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Tabo 4’te verilen bir diğer test Kao eşbütünleşme testidir. Kao eşbütünleşme testi sonucunda enflasyon oranı ve döviz kuru değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu gözlemlenmektedir. Özetle hem Pedroni hem Kao eşbütünleşme testine göre enflasyon oranı ve döviz kuru değişkenlerinin uzun dönemde eşbütünleşik olduğu belirtilebilmektedir.

Uzun dönemde enflasyon oranı ve döviz kuru değişkenleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucu elde edilmektedir. Bu sonuca göre uzun dönemde BRICS-T ülkelerinde enflasyon oranı ve döviz kuru arasında birlikte hareket söz konusu olup eşbütünleşme analizleri değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğunu ifade etmektedir.

2.4. FMOLS ve DOLS Eşbütünleşme Katsayıları Bulguları ve Değerlendirilmesi

Pedroni ve Kao panel eşbütünleşme testleri sonucunda enflasyon oranı ve döviz kuru değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisinin tespiti elde edilmiştir. Bu aşamadan sonraki süreç eşbütünleşme ilişkisinin uzun dönem katsayı tahminçileri ile test edilmesidir. Panel veri analizlerinde uzun dönem katsayı tahminçileri Pedroni (2000, 2001) tarafından geliştirilen DOLS (Dynamic Ordinary Least Square) ve FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Square) yöntemleridir. FMOLS yönteminde, standart sabit etkili tahminçilerdeki değişen varyans, otokorelasyon gibi problemlerden kaynaklı olan sapmalar düzeltilmiş olmaktadır. Ayrıca DOLS yönteminde modele dinamik unsurları dahil edip statik regresyondaki özellikle içsellik sorunlarından kaynaklı sapmaları giderebilecek özellik vardır (Gülmez ve Yardımcıoğlu, 2012: 346-347). Bu iki yöntem ile analiz edilerek değişkenler arasındaki katsayı tahmini sağlıklı bir şekilde elde edilecektir. Tablo 5’te FMOLS ve DOLS yöntemlerine ait sonuçlar gösterilmiştir.

Tablo 5: Panel FMOLS ve DOLS sonuçları

	<i>FMOLS</i>			
	<i>Katsayı</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>t istatistiği</i>	<i>Olasılık Değeri</i>
<i>Panel Geneli</i>	0.282713***	0.057174	4.944765	0.0000
	<i>DOLS</i>			
	<i>Katsayı</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>t istatistiği</i>	<i>Olasılık Değeri</i>
<i>Panel Geneli</i>	0.236953***	0.058038	4.082740	0.0000

Not “***” %1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 5’te panel FMOLS ve DOLS sonuçları verilmiştir. FMOLS sonucuna göre olasılık değeri istatistiki olarak anlamlıdır. FMOLS sonucuna göre BRICS-T ülkelerinde döviz kurunda meydana gelen %1’lik artış enflasyon oranını yaklaşık olarak %0.28 artırmaktadır. DOLS sonucuna göre olasılık değeri istatistiki olarak anlamlıdır. DOLS sonucuna göre BRICS-T ülkelerinde döviz kurunda meydana gelen %1’lik artış enflasyon oranını yaklaşık olarak %0.23 artırmaktadır. Hem FMOLS hem DOLS sonuçlarına göre döviz kurunun enflasyon üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır. Ayrıca her iki yöntem göre de döviz kurunun enflasyon üzerindeki etkisi pozitiftir. Her iki yöntem sonucunda elde edilen sonuçlar birbirine yakın değerler olarak elde edilmiştir.

3. Sonuç ve Öneriler

Enflasyon oranı ve döviz kuru değişkenleri en önemli makro ekonomik unsurlar arasındadır. Bu çalışmada BRICS-T (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) ülkelerindeki enflasyon ve döviz kuru ilişkisi 2000-2020 dönemine ait enflasyon ve döviz kuru değişkenleri ile ele alınmıştır. Birinci nesil birim kök testleri içerisinde yer alan ve literatürde sıklıkla kullanılan panel LLC birim kök testi panel IPS birim kök testleri uygulanmıştır. Enflasyon oranı ve döviz kuru değişkenlerinin uzun dönemli ilişkisi Pedroni ve Kao eşbütünleşme analizleri ile ortaya koyularak değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu yönünde bulguya ulaşılmıştır. Bu aşamadan sonra panel veri analizlerinde kullanılan uzun dönem katsayı tahmincilerinden DOLS ve FMOLS yöntemleri ile katsayı tahmini yapılmıştır. FMOLS sonucuna göre; BRICS-T ülkelerinde döviz kurundaki %1’lik artış enflasyon oranını yaklaşık olarak %0.28 artırmaktadır. DOLS sonucuna göre; BRICS-T ülkelerinde döviz kurundaki %1’lik artış enflasyon oranını yaklaşık olarak %0.23 artırmaktadır. Söz konusu dönemde BRICS-T ülkelerinde döviz kurundaki geçiş etkisinin sırasıyla %0.28 ve %0.23 oranında gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde yer alan Edwards (2006), Dolores (2009), Bozdağlıoğlu ve Yılmaz (2017) ve Yien vd. (2017) çalışmaları ile elde edilen sonuçlar benzer nitelik taşımaktadır.

BRICS-T ülkelerinde finansal serbestleşme hareketliliğinin başladığı 1990’lı yıllardan itibaren sermaye hareketliliğinin arttığı görülmektedir. Söz konusu sermaye, kısa vadeli olup faiz kur makasından yararlanmak üzere daha çok gelişmekte olan ülkelere girmektedir. Bu durum bazı finansal krizlere sebep olabilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler özelde BRICS-T ülkelerinde döviz ihtiyacının ve risk primlerinin yüksek olduğu bilinen bir durumdur. Bu durum ilgili ülkelerde makro ekonomik performans üzerinde olumsuz etkilere sebep olabilmektedir. Özellikle belirsizlik ortamının varlığı enflasyon, faiz ve döviz kuru gibi makro ekonomik değişkenler üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır. Döviz kuru şoklarının enflasyon üzerindeki etkisini ifade eden geçiş etkisi BRICS-T ülkeleri için önem arz etmektedir. Bu etkinin hangi seviyede gerçekleştiği başta fiyat ve finansal istikrar olmak üzere ekonomik konjonktür üzerinde önemli bilgiler barındırmaktadır. Özellikle para otoriteleri için geçiş etkisinin doğru biçimde tespit edilmesi politika uygulamalarında önemli avantajlar sağlamaktadır. Diğer yandan ülke ekonomilerinde kullanılan döviz kuru sisteminin geçiş etkisi ile ilişkisini ele alan ampirik çalışmalar çerçevesinde söz konusu ülkelerde döviz kuru sisteminin ne olması gerektiği açısından da politika yapıcılara yol göstermektedir.

Kaynakça

- Akgül, I., ve Özdemir, S. (2018). Enflasyon-Faiz Oranı ve Enflasyon-Döviz Kuru İkilemi: GEG Programı Döneminde Türkiye Gerçeği. *Ege Akademik Bakis*, 18(1), 153-165.
- Asteriou, D. ve Hall, S.G. (2007). *Applied Econometrics: A Modern Approach Using Eviews and Microfit Revisited Edition*, Palgrave Macmillan, Newyork.
- Baltagi, B. H. (2012). *Econometric analysis of panel data*. Chichester: Jhon Wiley&Sons.
- Baltagi, B. H., Bai, H. ve Kao, C. (2000). *Nonstationary Panels, Cointegration in Panels: A Survey*. Center for Policy Research Working Paper No:16.
- Beirne, J. ve Bijsterbosch, M. (2011). Exchange Rate Pass-Through in Central and Eastern European Member States. *European Central Bank Working Paper Series*, No:1120.
- Bozdağlıoğlu, E. Y. ve Yılmaz, M. (2017). Türkiye’de Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: 1994-2014 Yılları Arası Bir İnceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 2(3), 1-20.
- Ca’Zorzi, M., Hahn, E. ve Sanchez, M. (2007). Exchange Rate Pass-Through in Emerging Markets. *European Central Bank Working Paper Series*, No:739, 1-33.
- Dereli, D. D. (2018). Türkiye’de Döviz Kuru ile Enflasyon Arasındaki İlişkinin Analizi (2005-2017). *Electronic Turkish Studies*, 13(30).
- Dolores, R. M. (2009). Exchange Rate Pass-Through in Central and East European Countries: Do Inflation and Openness Matter?. *Eastern European Economics*, 47(4), 42-61.
- Edwards, S. (2006). The Relationship Between Exchange Rates and Inflation Targeting Revisited. *NBER Working Paper Series*, Working Paper 12163.
- Ergin, A. (2015). Döviz Kuru ve Enflasyon Arasındaki Geçiş Etkisi: Türkiye Örneği. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 13-29.
- Gül, E., ve Ekinci, A. (2006). Türkiye’de enflasyon ve döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkisi: 1984-2003. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 91-106.
- Gülmez, A., ve Yardımcıoğlu, F. (2012). OECD Ülkelerinde Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi (1990-2010). *Maliye Dergisi*, 163(1), 335-353.
- Güvenek, B. ve Alptekin, V. (2010). Enerji Tüketimi ve Büyüme İlişkisi: OECD Ülkelerine İlişkin Bir Panel Veri Analizi. *Enerji, Piyasa ve Düzenleme*, 1(2), 172-193.
- Im, K. S., Pesaran, M. H. ve Shin, Y. (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 115, 53-74.
- Ito, T., ve Sato, K. (2006). Exchange Rate Changes and Inflation in Post-Crisis Asian Economies: VAR Analysis of the Exchange Rate Pass-Through (Subsequently published in. *Journal of Money, Credit and Banking*, 40(7), 1407-1438.
- Kamacı, A. (2015). Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: 25 Avrupa Birliği Ülkesi için Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 4 (1), 89-111.
- Kao, C. (1999). Spurious Regression and Residual-Based Tests for Cointegration in Panel Data. *Journal of Econometrics*, 90(1), 1-44.
- Korhonen, I., ve Wachtel, P. (2006). A Note on exchange Rate Pass-Through in CIS Countries. *Research in International Business and Finance*, 20(2), 215-226.
- Levin, A., Lin, C. ve Chu, C. J. (2002). Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finitesample Properties. *Journal of Econometrics*, 108, 1-24.
- Mihaljek, D., ve Klau, M. (2001). A Note on the Pass-Through From Exchange Rate and Foreign Price Changes to Inflation in Selected Emerging Market Economies. *BIS papers*, 8, 69-81.
- Pedroni, P. (2000). Fully-Modified OLS for Heterogeneous Cointegrated Panels. *Advances in Econometrics*, 15, 93-130.

- Pedroni, P. (2001). Purchasing Power Parity Tests in Cointegrated Panels. *Review of Economics and Statistics*, 83, 727-731.
- Polat, M. A. (2020). Döviz Kuru ile Enflasyon Arasındaki Geçişkenlik: Türkiye Örneği. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 100-127.
- Tatoğlu, F. Y. (2013). *Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı*. İstanbul: Beta Basım.
- Woo, W. T., ve Hooper, P. (1984). Exchange Rates and the Prices of Nonfood, Nonfuel Products. *Brookings Papers on Economic Activity*, (2), 511-536.
- World Bank (WDI), <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>
Erişim Tarihi: 23.02.2022.
- Yien, L.C., Abdullah, H., ve Azam, M. (2017). Granger Causality Analysis between Inflation, Debt and Exchange Rate: Evidence from Malaysia. *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 7(1), 189-196.